

Держава та регіони

Серія: ПРАВО
2024 р., № 2 (84)

Науково-виробничий журнал

виходить щоквартально

Голова редакційної ради: **О. В. Машенко**,
доктор юридичних наук, доктор економічних наук,
професор

Головний редактор:

П. С. Покагаєв, доктор юридичних наук, доктор наук з державного управління,
професор, перший проректор, Класичний приватний університет

Редакційна колегія:

О. Ю. Синявська, доктор юридичних наук, професор, Харківський національний університет внутрішніх справ

А. М. Апаров, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та методики викладання правознавства, Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

М. М. Бліхар, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного та міжнародного права, Національний університет «Львівська політехніка»

М. Л. Шелухін, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та публічного адміністрування, Маріупольський державний університет

А. В. Хридоцький, доктор юридичних наук, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри загально-правових дисциплін, Дніпровський гуманітарний університет

Г. О. Блінова, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Szabó Andrea (Сабо Андреа), доктор наук, професор, завідувач кафедри митної та фінансової діяльності факультету правоохоронної діяльності, Університет публічної служби (Угорська Республіка)

Л. Г. Удовика, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри історії і теорії держави та права, Запорізький національний університет

О. П. Гетманець, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правового забезпечення господарської діяльності факультету № 6, Харківський національний університет внутрішніх справ

В. В. Шаблістий, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

П. В. Хряпінський, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного права Інституту гуманітарних та соціальних наук, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Відповідальний редактор: **С. В. Белькова**

Редактори: **С. В. Старкова**

Технічний редактор: **А. С. Лаптева**

Дизайнер обкладинки: **Я. В. Зоська**

ISSN 1813-338X

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з юридичних наук (спеціальності: 081. Право, 293. Міжнародне право) відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1).

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази **Index Copernicus International (Республіка Польща)**

Засновник:

Класичний приватний університет
Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення
№ 1543 від 09.05.2024 року.

Видавництво та друк – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Журнал ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
26 червня 2024 р., протокол № 10

Усі права захищені. Повний або частковий передрук і переклади дозволено лише за згодою автора і редакції. При передрукуванні обов'язкове посилання на видання: Держава та регіони. Серія: ПРАВО. – 2024. – № 2 (84).

Редакція не обов'язково поділяє думку автора і не відповідає за фактичні помилки, яких він припустився.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Адреса редакції:

Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б.
Телефон: (0612) 220-58-42, +38 050-810-87-82
Телефон/факс: (0612) 63-99-73.

Здано до набору 10.06.2024.

Підписано до друку 27.06.2024.

Формат 60×84/8. Ризографія. Тираж 300 р.
Замовлення № 0924/632.

ЗМІСТ

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

<i>Д. В. Гринь</i> АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ «ПРАВА НА ВІДКЛЮЧЕННЯ».....	4
<i>Я. О. Костоєриз</i> РОЛЬ ПРОФСПІЛОК У БОРОТЬБІ З КОРУПЦІЄЮ.....	9

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО

<i>Є. Б. Геллер</i> ФОРМИ ТА МЕТОДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СПОРТИВНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ.....	14
<i>С. В. Коровченко</i> ПРАВО НА ЗАХИСТ У ПОРЯДКУ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА	20
<i>О. М. Лисак</i> КЛАСИФІКАЦІЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ.....	27
<i>В. В. Масалітін</i> СУТНІСТЬ ТА ОЗНАКИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ.....	33
<i>О. В. Мащенко, Д. С. Пужай-Черета</i> ПРАВОВІ ОСНОВИ СПРАВЛЯННЯ РЕНТНОЇ ПЛАТИ ЗА КОРИСТУВАННЯ РАДІОЧАСТОТНИМ СПЕКТРОМ (РАДІОЧАСТОТНИМ РЕСУРСОМ) УКРАЇНИ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ.....	38
<i>Ю. М. Сірий</i> АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТІВ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ НА ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ В УКРАЇНІ.....	46
<i>С. В. Хоркавий</i> РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	51

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

<i>А. Ю. Куликович</i> АНАЛІЗ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ ПОСЛІДОВНИКІВ РЕЛІГІЙНИХ КУЛЬТІВ.....	57
--	----

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

<i>О. О. Сурілова, О. М. Бурдюжа</i> ПРАВОВА ПРИРОДА ІНСТИТУТУ «ГУМАНІТАРНА ДОПОМОГА» ЯК ЕЛЕМЕНТУ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА	62
--	----

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

<i>К. В. Калюга</i> ЩОДО ДОДЕРЖАННЯ (ГАРАНТУВАННЯ) ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПРАВ І СВОБОД, ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ТА ПОТРЕБ ЛЮДИНИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ДЕТЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	68
--	----

CONTENTS

EMPLOYMENT LAW; SOCIAL SECURITY LAW

<i>Hryn D. V.</i> CURRENT ISSUES OF IMPLEMENTING THE “RIGHT TO DISCONNECT”.....	4
<i>Kostohryz Ya. O.</i> THE ROLE OF TRADE UNIONS IN THE FIGHT AGAINST CORRUPTION.....	9

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW

<i>Heller E. B.</i> FORMS AND METHODS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT FOR POLICY IMPLEMENTATION IN THE FIELD OF SPORTS PERSONAL DEVELOPMENT.....	14
<i>Korovchenko S. V.</i> THE RIGHT TO PROTECTION IN THE PROCEDURE OF ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS.....	20
<i>Lysak O. M.</i> CLASSIFICATION OF SPECIAL LEGAL REGIMES.....	27
<i>Masalitin V. V.</i> THE ESSENCE AND CHARACTERISTICS OF THE ADMINISTRATIVE-LEGAL STATUS OF UKRAINIAN CITIZENS.....	33
<i>Mashchenko O. V., Puzhai-Chereda D. S.</i> LEGAL BASIS OF ADMINISTRATION OF RENT PAYMENT FOR THE USE OF THE RADIO FREQUENCY SPECTRUM (RADIO FREQUENCY RESOURCE) OF UKRAINE IN TODAY’S CONDITIONS.....	38
<i>Siriy Yu. M.</i> ADMINISTRATIVE AND LEGAL CHARACTERISTICS OF SUBJECTS OF PERSONNEL MANAGEMENT IN THE PUBLIC SERVICE IN UKRAINE.....	46
<i>Khorkavyi S.</i> REFORMING THE BODIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION.....	51

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW

<i>Kulykovych A. Yu.</i> ANALYSIS OF CRIMINAL BEHAVIOR OF FOLLOWERS OF RELIGIOUS CULTS.....	57
--	----

INTERNATIONAL LAW

<i>Surilova O. O.</i> BURDYUZHA O. M. LEGAL NATURE OF THE HUMANITARIAN AID INSTITUTE AS AN ELEMENT OF THE INTERNATIONAL LAW SYSTEM.....	62
---	----

CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE; FORENSIC ANALYSIS

<i>Kaliuga K. V.</i> REGARDING THE OBSERVANCE (GUARANTEE) OF FUNDAMENTAL RIGHTS AND FREEDOMS, LEGITIMATE INTERESTS AND NEEDS OF A PERSON WHEN CONDUCTING DETECTIVE WORK.....	68
---	----

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.2.1>

Д. В. Гринь

доктор філософії з права

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ «ПРАВА НА ВІДКЛЮЧЕННЯ»

Стаття розглядає актуальні питання впровадження права на відключення в різних країнах, аналізує законодавчі акти, успішні практики та можливі проблеми на шляху до його реалізації.

Розглядаються витоки права на відключення, починаючи з рішення Верховного Суду Франції у 2001 році, де було вперше зазначено про важливість цього права. Подальші кроки Франції включали внесення змін до Трудового кодексу у 2017 році, що закріпило право на відключення на законодавчому рівні та зобов'язало роботодавців щорічно проводити переговори з працівниками щодо його реалізації.

Аналізується також досвід інших країн, зокрема Іспанії, де право на відключення було закріплено у Законі із захисту персональних даних (2018), що охоплює всіх працівників, але з певними застереженнями щодо характеру трудових відносин. Описуються особливості італійського підходу, де право на відключення стосується лише працівників, зайнятих у «smart work». Розглядається законодавчий розвиток у Словаччині, де право на відключення було запроваджено для трьох категорій дистанційних працівників.

Окрему увагу приділено досвіду неєвропейських країн, зокрема Чилі та Аргентини, які також впровадили законодавчі зміни щодо права на відключення для дистанційних працівників. У статті зазначається, що ці країни ухвалили відповідні закони в умовах пандемії COVID-19, яка прискорила необхідність вирішення питання балансу між роботою та особистим життям.

У висновках статті підкреслюється необхідність подальшого розвитку та вдосконалення законодавства щодо права на відключення, враховуючи як позитивний, так і негативний досвід інших країн. Обговорюються можливі шляхи імплементації цього права в українське трудове законодавство, враховуючи поточні виклики та потреби працівників. Пропонуються рекомендації для України щодо покращення законодавчої бази у сфері трудових відносин, спрямованих на забезпечення здорового балансу між роботою та особистим життям працівників.

Ключові слова: право на відключення, час відпочинку, баланс між роботою та особистим життям, трудові права, продуктивність праці, організація праці, трудові відносини.

Постановка проблеми. Дослідники визначають баланс між роботою та особистим життям як стабільність між особистим життям та професійними обов'язками, що є життєво важливим для психічного, емоційного та фізичного здоров'я працівників. Відсутність балансу може призвести до вигорання, зниження задоволеності роботою, напружених стосунків і зниження загальної продуктивності. Оскільки орга-

нізації все більше усвідомлюють важливість добробуту працівників, концепція «права на відключення» з'явилася як потенційне рішення для вирішення проблем постійного цифрового зв'язку.

Численні конкуруючі обов'язки, з якими стикаються сучасні працівники, включаючи роботу, дітей, ведення домашнього господарства, волонтерство, догляд за членами сім'ї, створю-

ють навантаження на людей, сім'ї та громади. Баланс між роботою та особистим життям є ключовим питанням, що впливає на працівників, їхні компанії та суспільство в цілому.

Технології докорінно змінили спосіб роботи та поведінку бізнесу. Використання технологій стало новою нормою, кардинально змінивши спосіб виконання роботи. Хоча багато працівників почали працювати з дому внаслідок пандемії Covid-19, межі між робочим і неробочим часом розмилися. Нам усім час від часу потрібна коротка відпустка від роботи. Відволікання від справ допомагає перезарядитися та виконувати інші особисті зобов'язання. Проте важко розслабитися, якщо начальник постійно нагадує про робочі завдання.

Баланс між роботою та життям залишається критично важливим аспектом сучасної робочої сили, тому важливо розуміти і вирішувати проблеми, пов'язані з постійним зв'язком, щоб забезпечити здорову і стійку культуру праці.

Баланс між роботою та особистим життям є предметом занепокоєння для тих, хто цікавиться якістю трудового життя і тим, як воно пов'язане із загальною якістю життя [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У світовому науковому товаристві питанню балансу між роботою та особистим життям працівників приділяють достатню увагу. Серед зарубіжних дослідників необхідно вказати, таких як Kossek, Lewis, Hammer, Rantanen, Kinnunen, Mauno, Tillemann, Eby, Casper, Lockwood, Bordeaux, та Brinley, Kim, McLean, Park

В українському науковому просторі представлені поодинокі дослідження балансу між роботою та особистим життям працівників в Україні та відповідні публікації, серед яких переважають за кількістю роботи економістів і помітно менше представлені роботи соціологів і психологів та правників. Серед дослідників можна виділити В. Дунаєва, О. Іляш, І. Шевченко, І. Семенової, Н. Чепелева, О. Воропай, О. Гуменної.

Мета статті. Проаналізувати законодавчі акти та практичний досвід країн, які вже впровадили це право, а також оцінити його вплив на забезпечення балансу між роботою та особистим життям працівників.

Виклад основного матеріалу. Право на відключення є переконливою відповіддю на виклики, пов'язані з безперервним підключенням до мережі, що характеризує сучасні робочі місця. У гонитві за продуктивністю та ефективністю організації впроваджують цифрові комунікаційні платформи, які дозволяють постійно

взаємодіяти з працівниками, сприяючи формуванню культури роботи «завжди на зв'язку». Як наслідок, працівники опиняються в пастці безперервної роботи, стикаючись зі зростаючим тиском необхідності бути на зв'язку цілодобово, що порушує їхній баланс між роботою та особистим життям і негативно впливає на їхній фізичний і психічний добробут.

Відповідати на робочі дзвінки після роботи, провівши в офісі вісім і більше годин, може викликати стрес. Експерти стверджують, що стрес на роботі часто сприяє виникненню різних медичних і психічних станів, у тому числі депресії, які неправильно діагностуються. Як наслідок, людина може зіткнутися з численними труднощами як в особистому, так і в професійному житті [3].

Численні дослідження показують, що постійне перебування на зв'язку негативно впливає на працівників у всьому світі. Вільям Беккер з Вирджинського технологічного університету досліджував, як технології впливають на добробут працівників. Він виявив, що навіть якщо працівники не читають активно свою електронну пошту в неробочий час, припущення, що вона має бути доступною, все одно може спричинити проблеми. На думку Вільяма Беккера, така робоча атмосфера «завжди увімкненого» режиму робить працівників тривожними. Згідно з дослідженням 2016 року, постійне перебування на зв'язку пов'язане зі зниженням рівня енергії, спокою та настрою. Поведінка працівників у неробочий час обмежена, тому його не можна віднести до категорії вільного часу. За даними дослідників з Університету Північного Іллінойсу, у працівників, які відповідають на робочі електронні листи після 21:00, погіршується якість сну [4].

Тобто ми можемо сформулювати таке визначення, що право на відключення – це концепція, що передбачає право працівників відключатися від робочих обов'язків та комунікацій з роботодавцем поза робочим часом. Це право спрямоване на забезпечення балансу між роботою та особистим життям, а також на запобігання професійному вигоранню та зниженню рівня стресу серед працівників. Спробуємо виділити основні аспекти права на відключення, які включають:

1) обмеження робочих годин: у цей час працівники мають право не відповідати на електронні листи, дзвінки чи повідомлення, пов'язані з роботою, після закінчення офіційного робочого дня. Це дозволяє їм повністю зосередитися на особистому житті, відпочинку та відновленні сил;

2) заборона на контакт у неробочий час: роботодавці не повинні вимагати від працівників виконання робочих завдань чи комунікацій поза встановленими робочими годинами. Це сприяє зниженню психологічного тиску на працівників та підтримці їхнього психічного здоров'я;

3) обов'язкові періоди відключення: встановлення періодів, протягом яких працівники мають бути повністю звільнені від робочих обов'язків. Наприклад, це можуть бути відпустки, вихідні дні або визначені години щодня, коли працівники не повинні бути доступними для роботодавця;

4) підтримка сімейної співвідповідальності: право на відключення сприяє рівномірному розподілу сімейних обов'язків між членами сім'ї, дозволяючи працівникам приділяти більше часу своїм близьким та домашнім справам;

5) захист від покарань: працівники не можуть бути покарані або піддані тиску з боку роботодавця за невідповідь на робочі запити поза робочим часом. Це включає захист від можливих дисциплінарних заходів чи зниження оцінок продуктивності.

Право на відключення вперше було згадане у рішенні Палати з трудових спорів Верховного Суду Франції в 2001 році. У 2004 році Верховний Суд підтвердив свою позицію, зазначивши, що відсутність доступності працівника по телефону в неробочий час не може розглядатися як порушення трудової дисципліни. В 2017 році до Трудового кодексу Франції були внесені зміни, які офіційно закріплюють право на відключення. Відтепер роботодавці зобов'язані щороку проводити переговори з працівниками та закріплювати право на відключення у внутрішніх документах компаній, де працює понад 50 працівників.

У грудні 2018 року в Іспанії був ухвалений Закон із захисту персональних даних (Data Protection Act), який також містить норми щодо права на відключення. Це право поширюється на всіх працівників державного та приватного секторів, хоча існує застереження, що його реалізація можлива лише за умов, дозволених характером трудових відносин.

На відміну від Франції та Іспанії, в Італії право на відключення, яке було закріплене у 2017 році, стосується лише працівників, зайнятих у так званій «smart work» – виконанні роботи в будь-якому місці та за гнучким графіком. Схожі регуляції для дистанційних працівників були прийняті і в Словаччині. 19 лютого 2021 року були ухвалені поправки, що набули чинності 1 березня 2021 року, які гарантують право на відключення для трьох категорій пра-

цівників: надомників, дистанційних працівників та тих, хто працює з дому час від часу або за виняткових обставин. Ці працівники не можуть бути притягнуті до дисциплінарної відповідальності за відключення.

У Бельгії в 2018 році також були внесені зміни до законодавства, проте норми щодо права на відключення залишаються більш декларативними. Роботодавці, у яких працює понад 50 працівників, зобов'язані проводити переговори з представниками працівників про право на відключення, але мають лише право (а не обов'язок) приймати спеціальні політики з цього питання.

Чилі стала першою країною за межами Європи, яка ухвалила закон про право на відключення для дистанційних працівників 26 березня 2020 року. Це законодавство було прийнято в умовах пандемії COVID-19, хоча переговори щодо права на відключення тривали в Чилі з 2018 року. Схожі норми для дистанційних працівників були прийняті в Аргентині 30 липня 2020 року. Закон чітко зазначає, що працівники мають право на відключення у свій неробочий час та під час відпустки. Роботодавці не можуть давати жодних завдань працівникам поза їхнім робочим часом, а працівники не можуть бути піддані дисциплінарним стягненням за відключення.

Обговорення та розробка проектів по праву на відключення також тривають у Канаді, Нью-Йорку, Індії, Філіппінах, а також у восьми країнах ЄС – Німеччині, Фінляндії, Ірландії, Люксембурзі, Литві, Мальті, Швеції та Словенії. У Німеччині деякі компанії самостійно ухвалюють політики щодо реалізації права на відключення. Наприклад, Volkswagen, BMW та Puma прописали у своїх внутрішніх актах правила, що забороняють менеджерам надсилати електронні листи співробітникам після закінчення робочого дня [2].

В Україні поняття «періоду відключення» ввели разом із нормою про дистанційну роботу. Так в частині дев'ятій статті 60² Кодексу законів про працю України зазначається, що працівнику, який виконує дистанційну роботу, гарантується період вільного часу для відпочинку (період відключення), під час якого працівник може переривати будь-який інформаційно-телекомунікаційний зв'язок з роботодавцем, і це не вважається порушенням умов трудового договору або трудової дисципліни. Період вільного часу для відпочинку (період відключення) визначається у трудовому договорі про дистанційну роботу

[5]. Водночас, ця норма не містить конкретних механізмів її реалізації. Водночас, аналіз норм чинного трудового законодавства дозволяє працівникам теоретично скористатися правом на відключення, адже стаття 31 Кодексу законів про працю України забороняє роботодавцям вимагати від працівника виконання роботи, не обумовленої трудовим договором.

«Право на відключення» стає ключовою концепцією в контексті сучасної динаміки трудової діяльності. Вона виступає за встановлення чітких меж між роботою та особистим життям, надаючи працівникам свободу відключатись від пов'язаних з роботою комунікацій та зобов'язань у неробочий час. Визнаючи, що безперервний цифровий зв'язок може призвести до вигорання, стресу та порушення балансу між роботою та особистим життям, різні юрисдикції та організації в усьому світі почали звертати увагу на важливість захисту благополуччя працівників, впроваджуючи або розглядаючи законодавство та політику, що стосуються права на відключення.

Висновки. Таким чином, право на відключення є важливим кроком у забезпеченні здорового робочого середовища, яке підтримує добробут працівників, зменшує рівень стресу та сприяє підтримці гармонійного балансу між роботою та особистим життям.

На основі проведеного дослідження ми пропонуємо наступні пропозиції щодо сприяння більш здоровому балансу між роботою та особистим життям і забезпечення добробуту працівників:

– законодавство та реалізація політики: уряди та органи регулювання праці повинні розглянути можливість розробки та впровадження спеціального законодавства, яке закріплює право на відсторонення від роботи. Таке законодавство має визначати обмеження на спілкування в неробочий час і встановлювати покарання за недотримання роботодавцями цього права;

– політика компанії: організації повинні розробити комплексну політику, яка сприятиме здоровому балансу між роботою та особистим життям і поважатиме право працівників на відключення. Ця політика повинна містити вказівки щодо належного спілкування в неробочий час і заохочувати керівників подавати особистий приклад у дотриманні цих практик.

– навчання та обізнаність працівників: підвищення обізнаності про важливість балансу між роботою та особистим життям і негативні

наслідки постійного перебування на зв'язку має вирішальне значення. Компанії повинні проводити тренінги та семінари, щоб розповісти працівникам про переваги відключення від мережі та стратегії досягнення здорового балансу.

– інтеграція технологій: організаціям слід інвестувати в технологічні рішення, які допоможуть працівникам ефективно управляти межами між роботою та особистим життям. Це може включати такі функції, як планування доставки електронної пошти, встановлення конкретних робочих годин для комунікаційних платформ, а також надання інструментів для управління часом і відстеження продуктивності.

– сприяння гнучкому графіку роботи: роботодавці повинні заохочувати та підтримувати гнучкі умови праці, такі як віддалена робота, скорочений робочий тиждень або спільна робота. Надаючи працівникам більше контролю над своїм графіком, їм стає легше керувати своїми особистими та професійними зобов'язаннями.

– регулярна оцінка та зворотній зв'язок: компанії повинні регулярно оцінювати вплив своєї політики та ініціатив щодо балансу між роботою та особистим життям за допомогою опитувань працівників та механізмів зворотного зв'язку. Ці дані можуть допомогти визначити сфери для вдосконалення та спрямувати майбутні стратегії.

– культурні зміни: нарешті, необхідні культурні зміни як в організаціях, так і в суспільстві в цілому, щоб визнати цінність балансу між роботою та особистим життям і поважати право людей на перерву в роботі. Ці зміни потребують підтримки з боку керівництва, працівників, профспілок та всіх зацікавлених сторін.

Список використаної літератури:

1. Guest, D. E. Perspectives on the Study of Work-life Balance. *Social Science Information*. 2002. № 41(2). pp. 255–279.
2. Кудінська І., Сандул Г. Право на відключення: відпочивайте на здоров'я. URL: <http://surl.li/vxfura>.
3. InsightsIAS. Right to Disconnect Bill 2018. 2019. URL: <https://www.insightsonindia.com/2019/01/14/right-to-disconnect-bill-2018/>.
4. Team, D. W. DNA Explainer: Now you will have right to ignore employers' calls after office hours, read how. 2021. URL: <https://www.dnaindia.com/india/report-dna-explainer-now-you-will-have-right-to-ignore-employers-calls-after-office-hours-right-to-disconnect-bill-29223575>.
5. Кодекс законів про працю України :Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/322-08>.

Hryn D. V. Current issues of implementing the “right to disconnect”

The article examines the current issues of implementing the right to disconnect in different countries, analyzes legislative acts, successful practices and possible problems on the way to its realization.

The author examines the origins of the right to disconnect, starting with the decision of the French Supreme Court in 2001, which first emphasized the importance of this right. Further steps taken by France included amendments to the Labor Code in 2017, which enshrined the right to disconnect in law and obliged employers to hold annual negotiations with employees on its implementation.

The author also analyzes the experience of other countries, in particular Spain, where the right to opt-out was enshrined in the Personal Data Protection Act (2018), covering all employees, but with certain reservations regarding the nature of the labor relationship. The author describes the peculiarities of the Italian approach, where the right to opt-out applies only to employees engaged in “smart work”. The author analyzes the legislative development in Slovakia, where the right to disconnect was introduced for three categories of remote workers.

Particular attention is paid to the experience of non-European countries, in particular Chile and Argentina, which have also introduced legislative changes regarding the right to disconnect for remote workers. The article notes that these countries adopted the relevant laws in the context of the COVID-19 pandemic, which has accelerated the need to address the issue of work-life balance.

The article concludes by emphasizing the need for further development and improvement of legislation on the right to disconnect, taking into account both positive and negative experiences of other countries. Possible ways of implementing this right in Ukrainian labor legislation are discussed, taking into account the current challenges and needs of employees. The author offers recommendations for Ukraine to improve the legislative framework in the field of labor relations aimed at ensuring a healthy work-life balance for employees.

Key words: *right to disconnect, rest time, work-life balance, labor rights, labor productivity, labor organization, labor relations.*

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.2.2>**Я. О. Костоґриз**кандидат юридичних наук,
перший заступник керівника Солом'янської
окружної прокуратури міста Києва

РОЛЬ ПРОФСІЛОК У БОРОТЬБІ З КОРУПЦІЄЮ

Стаття присвячена аналізу ролі профспілок у боротьбі з корупцією, акцентуючи увагу на їх антикорупційному потенціалі на міжнародному та національному рівнях. Дослідження включає приклади антикорупційних ініціатив, які реалізуються профспілками та асоціаціями роботодавців, а також оцінює ефективність соціального діалогу та колективних дій у подоланні корупційних практик.

На міжнародному рівні Профспілковий консультативний комітет (ПКК) при Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) представляє профспілковий рух. На національному рівні профспілки можуть виступати важливими агентами змін. Асоціації роботодавців також відіграють важливу роль у боротьбі з корупцією. На національному рівні бізнес-асоціації можуть ініціювати колективні дії для боротьби з хабарництвом та впровадження етичних стандартів у бізнес-середовище.

Соціальний діалог та колективні дії є ефективними інструментами у боротьбі з корупцією. Спільна взаємодія держави, профспілок та бізнесу створює сприятливе середовище для розробки та впровадження антикорупційних заходів. Досвід багатьох країн демонструє, що соціальний діалог може сприяти формуванню прозорого та підзвітного середовища, що є ключовим фактором у подоланні корупційних практик.

У статті також розглядаються виклики соціальному діалогу та колективним переговорам у країнах з низьким та середнім рівнем доходу, де значна частка населення зайнята у неформальному секторі економіки. Необхідно враховувати роль транснаціональних корпорацій та забезпечувати рівні умови для всіх учасників діалогу. Визначено, що профспілки активно беруть участь у навчальних програмах та кампаніях, спрямованих на підвищення обізнаності працівників про антикорупційні стандарти та етичні норми.

У висновку акцентується увага на важливості активної участі профспілок у боротьбі з корупцією та необхідності зміцнення соціального діалогу для досягнення більшої прозорості та підзвітності в суспільстві.

Ключові слова: профспілка, соціальний діалог, корупційні ризики, боротьба з корупцією, трудові відносини, гідна праця, бізнес-асоціації.

Вступ. У сучасному світі корупція залишається однією з найбільших загроз для економічного розвитку та соціальної стабільності. Вона підриває довіру громадян до державних інституцій, знижує ефективність економічних процесів та перешкоджає реалізації прав і свобод людини. У цьому контексті роль професійних спілок у боротьбі з корупцією набуває особливого значення. Профспілки, як організації, що представляють інтереси працівників, можуть відігравати важливу роль у запобіганні корупційним практикам та сприяти формуванню прозорого та справедливого робочого середовища.

Метою статті є дослідження ролі профспілок у боротьбі з корупцією, аналіз їхніх можливостей та ефективності в цьому процесі.

Виклад основного матеріалу. На міжнародному рівні Профспілковий консультативний комітет (далі – ПКК) при Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) представляє профспілковий рух в ОЕСР: понад 500 представників профспілок щороку беруть участь у засіданнях ПКК та ОЕСР. Серед інших антикорупційних заходів, ПКК разом з Міжнародною конфедерацією профспілок (далі – МКП) закликав до створення глобального стандарту для державних реєстрів бенефіціарних власників, прокоментував керівні принципи ОЕСР щодо доброчесності та боротьби з корупцією на державних підприємствах і в процесі приватизації, а також брав участь у консультаціях, пов'язаних з роботою Комітету ОЕСР з корпоративного управління [1]. МКП також закликала

до прогресу в імplementації Конвенції проти корупції ООН (далі – КПК ООН), але з роками імпульс і залучення профспілок до роботи над КПК ООН знизилися.

На національному рівні профспілки можуть стати важливими гравцями у боротьбі з корупцією. Так, колишній профспілковий керівник Південноафриканської профспілки муніципальних працівників Вікліфф Мабусела згадує, що члени профспілки та посадові особи проходили навчання з трудового права [2]. На цьому ж рівні можна було б проводити навчання з антикорупційних практик та доброчесності.

Об'єднання працівників також можуть бути зацікавлені в забезпеченні прозорості бенефіціарних власників, оскільки в їхніх інтересах знати, з ким вони ведуть переговори, а профспілки можуть долучитися до кампаній, спрямованих на те, щоб юридично зобов'язати приватні компанії розкривати свої структури власності.

На міжнародному рівні існують ініціативи щодо залучення бізнес-асоціацій до антикорупційних зусиль. Деякі бізнес-асоціації – наприклад, Болгарська промислова асоціація та Союз болгарського бізнесу – є членами Глобального договору ООН. Глобальний договір ООН також співпрацює з бізнес-асоціаціями. Наприклад, вони співпрацювали з Єгипетською асоціацією молодіжного бізнесу (EJB) для покращення дотримання антикорупційного законодавства серед МСП в Єгипті. Разом вони створили мережу доброчесності – групу, очолювану МСП, яка прагне приборкати корупцію. Глобальний договір ООН також сприяє розвитку локальних мереж Глобального договору, і кілька мереж, як-от нігерійська та кенійська, за повідомленнями, розробили набори інструментів для посилення антикорупційних ініціатив і практик [4].

Бізнес-асоціація може розпочати колективну боротьбу з хабарництвом за участю об'єднань працівників та бізнесу з метою виявлення та покарання фірм, які дають хабарі. Цього можна досягти, якщо фірми візьмуть на себе зобов'язання дотримуватися чесної поведінки та впровадять механізми для виявлення та розслідування нечесних дій [3]. Це форма зменшення недобросовісної конкуренції за допомогою підходу колективних дій. Вважається, що колективні дії проти корупції є більш успішними, якщо вони відбуваються за підтримки фасилітатора, і Інститут Світового банку (2018) зазначає, що бізнес-асоціації та торгові палати можуть виконувати цю роль фасилітатора.

Так, у Кореї Товариство ділової доброчесності (BIS) є антикорупційною ініціативою, яка співпрацює з членами корейської мережі Глобального договору ООН. Вони просувають Керівні принципи Кодексу корпоративного управління та Закон про закупівлі з метою підвищення прозорості та доброчесності в корейських компаніях, а також впровадження ефективних систем комплаєнсу та покращення антикорупційної спроможності на всіх рівнях. Ці асоціації можуть сприяти використанню пактів доброчесності в процесах державних закупівель, коли між компаніями, що беруть участь у тендері на отримання державного контракту, та урядом досягається угода про те, що всі сторони утримуватимуться від корупції, а їхня поведінка контролюватиметься громадянським суспільством [5].

У Таїланді Таїландська торгова палата створила мережу державного і приватного секторів для боротьби з корупцією. Ця антикорупційна мережа сприяла проведенню кількох заходів, включаючи пакти доброчесності, нагороду за політику належного врядування, гарячу лінію для викриття корупції та індекс корупції [5]. Бізнес-асоціації також можуть виступати за реформи державного управління, оскільки компанії можуть мати унікальну можливість оцінити корупційні точки входу в державне управління.

У Тунісі організація роботодавців UTICA (Союз промисловості, торгівлі та ремесел) прагнула долучитися до заходів зі стримування корупції, що призвело до проведення тренінгу з антикорупції та семінару, організованого Конфедерацією норвезьких підприємств [6].

В Індії асоціація підрядників штату Карнатака, яка представляє найбільших підрядників цього штату, публічно закликала уряд вирішити проблему повсюдної корупції в штаті [7].

Таким чином, бізнес-організації та організації роботодавців можуть сприяти посиленню антикорупційних дій держави та представляти інтереси своїх виборців під час взаємодії з урядом. Вони також можуть бути орієнтиром для компанії у викритті корупційних практик, з якими вони могли зіткнутися, зменшуючи витрати кожної окремої компанії на повідомлення про корупцію. Нарешті, бізнес-асоціації можуть вирішити підвищувати обізнаність своїх членів про корупцію та проводити адвокаційну роботу [5]. Вдалим прикладом, у Малайзії Федерація малайзійських виробників у співпраці з Transparency International організувала у 2011 році конференцію для підвищення обізнаності бізнес-спільноти про антикорупційні програми.

Тож існують докази на рівні МОП, що переваги соціального діалогу виходять за межі одного підприємства і що, коли його підтримують кілька суб'єктів, він може створити сприятливе середовище для розвитку підприємств [8]. Крім того, будь-яка спроба реформ матиме більше шансів на успіх, якщо вона розроблена та впроваджена в консультації з відповідними зацікавленими сторонами.

Ми переконані, що соціальний діалог дає можливість державі взаємодіяти з представниками як праці, так і капіталу, кожен з яких може мати власні причини бажати зниження рівня корупції. Крім того, вступаючи в соціальний діалог, держави зобов'язуються виконувати зобов'язання, що випливають з нього, і, таким чином, він є відправною точкою для включення антикорупційних заходів, які підтримуються багатьма сторонами. Дійсно, соціальний діалог не повинен обмежуватися обговоренням заробітної плати та трудових прав, він може охоплювати різноманітні теми, включаючи формулювання та реалізацію державної політики [9]. Соціальний діалог з антикорупційним компонентом може мати побічні ефекти і сприяти створенню більш прозорого та підзвітного середовища. Насправді, ООН вже звернулося із закликом включити антикорупційні стратегії в соціальний діалог. Він закликає як приватний сектор, так і профспілки до партнерства та забезпечення нульової толерантності до корупційних дій [10].

Для того, щоб соціальний діалог був ефективним, необхідно дотримуватися наступних умов [8]:

- поважається свобода об'єднання;
- соціальний діалог має правову та інституційну підтримку;
- залучені організації є незалежними та представляють своїх членів;
- існує справжня прихильність сторін-учасниць;
- сторони мають технічну спроможність, знання та доступ до інформації;
- існують процеси, що забезпечують ефективну координацію та рамки для співпраці на робочому місці. Прихильність, таким чином, є ключовим компонентом соціальних діалогів. У цьому сенсі наявність правової бази для соціального діалогу, формального механізму з постійними структурами може сприяти його функціонуванню та сталості [9].

Аналогічно, автономні та консультативні інститути соціального діалогу є важливими

для формування політики і можуть відігравати подібну роль, забезпечуючи сталий форум для соціального діалогу [8]. Такі структури можуть бути створені за підтримки громадянського суспільства, зокрема для обговорення питань, пов'язаних з корупцією. Враховуючи успіх моделі пакту доброчесності, коли організації громадянського суспільства виступають в ролі моніторів зобов'язань, взятих на себе приватними фірмами та державними службовцями, спостерігачі від громадянського суспільства можуть виконувати аналогічну функцію нагляду за виконанням антикорупційних зобов'язань, взятих під час соціального діалогу. Хоча це не був соціальний діалог як такий, в Японії місцева мережа Глобального договору ООН разом з організацією «Принципи відповідального інвестування» провела консультації з багатьма зацікавленими сторонами і розробила Токійські принципи посилення антикорупційних практик – ініціативу колективних дій [4]. Мережа також створила інструмент для підтримки заходів боротьби з хабарництвом і заохочення публічного розкриття інформації. Взаємодія з багатьма зацікавленими сторонами та розроблені ними конкретні інструменти можуть слугувати прикладом антикорупційного потенціалу соціальних діалогів.

Україна поки не може поділитися своїм аналогічним успішним досвідом у контексті порушеної теми. Дійсно якщо аналізувати Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» [13], то профспілки відіграють важливу роль у захисті прав працівників та забезпеченні їх соціально-економічних інтересів. Вони також беруть участь у розробці та реалізації державної політики у галузі трудових відносин, оплати праці, охорони праці та соціального захисту. Профспілки можуть включати представників громадських об'єднань у сфері охорони здоров'я відповідного функціонального спрямування та/або у сфері запобігання корупції і антикорупційної діяльності. Це дозволяє профспілкам активно брати участь у боротьбі з корупцією, забезпечуючи прозорість та підзвітність у трудових відносинах та соціально-економічних питаннях.

Водночас, це занадто опосередковано, і на практиці успішних кейсів практично немає. А це свідчить про пасивну роль профспілок у боротьбі з корупцією в Україні, на жаль.

Важливо наголосити на тому, що глобалізація суттєво змінила ринки праці в усьому світі. Одним із наслідків стала «офшоризація», яка

передбачає перенесення транснаціональними компаніями своїх трудомістких виробничих процесів до країн з низьким та середнім рівнем доходу, де вартість робочої сили є нижчою [10]. Для країн з низьким та середнім рівнем доходу, які намагаються знайти свою конкурентну перевагу, можливість вести переговори щодо певних умов праці, особливо щодо заробітної плати та стандартів безпеки, стає обмеженою через те, що великі компанії, які залучають аутсорсинг у ці країни, дають зрозуміти, що вони готові переїхати, щоб знайти дешевших постачальників в іншому місці. Це може призвести до ігнорування трудового законодавства або до того, що роботодавці будуть підкуповувати інспекторів праці, щоб зменшити свої витрати.

Таким чином, донорська підтримка соціального діалогу в країнах з низьким та середнім рівнем доходу повинна враховувати роль транснаціональних корпорацій у країні-партнері та намагатися залучити їх до процесу, а не зосереджуватися лише на національних гравцях. Це також справедливо, якщо і коли соціальні діалоги торкаються теми корупції, враховуючи, що міжнародні фірми часто є співучасниками корупційних схем [11].

Ще однією проблемою, що ускладнює відносини між працівниками та роботодавцями, є те, що в багатьох країнах з низькими та середніми доходами значна частина населення зайнята в неформальному секторі економіки. У 2016 році кількість людей, зайнятих у неформальному секторі економіки, становила 2,5 мільярда осіб, тобто близько половини світової робочої сили [8]. Ці види праці характеризуються більшою невизначеністю та нестабільністю, і до працівників неформального сектору важче застосовувати звичайні регуляторні режими, ніж до їхніх колег у формальному працевлаштуванні [12]. Звичайні канали представництва та переговорів між працівниками та роботодавцями також відрізняються для неформальних працівників, які зазвичай не мають постійного зв'язку з одним робочим місцем. Тому їм часто складніше колективно представляти свої інтереси [12].

Серед проблем, з якими вони стикаються при організації та участі в колективних переговорах, є страх втратити роботу через обмежену тривалість контрактів (якщо вони мають контрактні відносини), складність у визначенні того, хто в кінцевому рахунку є їхнім роботодавцем (особливо для аутсорсингових компаній), їхнє виключення зі стандартних профспілок та угод, а також їхній невизначений та неодно-

значний правовий статус з точки зору трудового законодавства та нормативних актів.

Профспілки можуть поширювати членство на працівників неформального сектору економіки [8], але часто це вимагає інших підходів, таких як колективні переговори за межами робочих місць, переговори з кількома роботодавцями та розширення сфери дії колективних договорів. Практика соціального діалогу може спробувати покращити становище працівників неформального сектору економіки, включивши їхні голоси до тристороннього діалогу та міжгалузевих переговорів. Нарешті, ключовим елементом успіху соціального діалогу є те, що всі залучені сторони мають приблизно однакову спроможність вести переговори і мати доступ до інформації та знань.

Висновки. Таким чином, профспілки відіграють важливу роль у боротьбі з корупцією як на міжнародному, так і на національному рівнях. Вони активно беруть участь у створенні глобальних стандартів доброчесності, захисті викривачів корупції та впровадженні антикорупційних заходів. Профспілки також проводять навчальні програми, організовують страйки та виступають за законодавчі зміни, спрямовані на зниження корупційних ризиків. Завдяки соціальному діалогу та колективним діям профспілки сприяють формуванню прозорого та підзвітного середовища, що є ключовим фактором у подоланні корупційних практик.

Список використаної літератури:

1. TUAC. 2020. Urgent call for a public registry of company ownership. TUAC website.
2. Majavu, Anna. 2021. Wycliff Mabusela: Fighting corruption in unions. New Frame.
3. Dixit, Avinash. 2014. How business community institutions can help fight corruption. Policy Research Working Papers. Open Knowledge Repository World Bank.
4. UN Global Compact. 2018. Promoting AntiCorruption Collective Action Through Global Compacts Local Networks. 2nd edition.
5. Martini, M. 2013b. The role of business associations and chambers of commerce in the fight against corruption. U4 Expert Answer. U4 Anti-Corruption Resource Centre, Transparency International and Chr. Michelsen Institute.
6. NHO. 2022. NHO International Cooperation Programme 2020-2024: Annual report 2021.
7. India News. 2022. Contractors association mulls writing another letter to PMO over '40% commission'.
8. International Labour Organization (ILO). 2019. Achieving decent work and inclusive growth: The business case for social dialogue. Global Deal.

9. Ratnam, Venkata and Shizue Tomoda. 2005. Practical guide for strengthening social dialogue in public service reform. Geneva: International Labour Organization.
10. Bottini, Novella; Christoph Ernst; & Malte Luebker. 2007. Offshoring and the labour market: What are the issues? Economic and Labour Market Paper 2007/11, ILO.
11. Transparency International. 2022. Exporting corruption 2022: assessing enforcement of the OECD Anti-Bribery Convention.
12. Ebisui, Minawa. 2012. Non-standard workers: Good practices of social dialogue and collective bargaining. Working Paper No. 36. Geneva: International Labour Office.
13. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: закон України від 15.09.1999 № 1045-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text>.

Kostohryz Ya. O. The role of trade unions in the fight against corruption

The article analyzes the role of trade unions in the fight against corruption, focusing on their anti-corruption potential at the international and national levels. The study includes examples of anti-corruption initiatives implemented by trade unions and employers' associations, and assesses the effectiveness of social dialogue and collective action in overcoming corrupt practices.

At the international level, the Trade Union Consultative Committee (TUC) of the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) represents the trade union movement. At the national level, trade unions can be important agents of change. Employers' associations also play an important role in the fight against corruption. At the national level, business associations can initiate collective action to fight bribery and introduce ethical standards in the business environment.

Social dialogue and collective action are effective tools in the fight against corruption. Joint interaction between the state, trade unions and business creates a favorable environment for the development and implementation of anti-corruption measures. The experience of many countries demonstrates that social dialogue can contribute to the formation of a transparent and accountable environment, which is a key factor in overcoming corrupt practices.

The article also discusses the challenges of social dialogue and collective bargaining in low- and middle-income countries, where a significant share of the population is employed in the informal sector of the economy. It is necessary to take into account the role of transnational corporations and ensure equal conditions for all participants in the dialogue. It is determined that trade unions are actively involved in training programs and campaigns aimed at raising awareness of anti-corruption standards and ethical norms among employees.

In conclusion, the author emphasizes the importance of active participation of trade unions in the fight against corruption and the need to strengthen social dialogue to achieve greater transparency and accountability in society.

Key words: *trade union, social dialog, corruption risks, fighting corruption, labor relations, decent work, business associations.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.2.3>

Є. Б. Геллер

здобувач кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізького національного університету

ФОРМИ ТА МЕТОДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СПОРТИВНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Метою статті є здійснення характеристики форм та методів адміністративно-правового забезпечення реалізації політики у сфері спортивного розвитку особистості. Визначено, що адміністративно-правове забезпечення у сфері спортивного розвитку особистості пов'язується із застосуванням методів централізованого субординаційного впливу, що визначається імперативністю, а також застосування методів децентралізованого координаційного впливу, що є диспозитивним врегулюванням публічно-управлінських правовідносин. Акцентовано, що реалізація диспозитивного методу із адміністративно-правового забезпечення у сфері спортивного розвитку особистості полягає у наданні учасникам правовідносин можливості самостійно визначати умови адміністративних договорів, ініціювати провадження із реєстрації громадської організації тощо. Зроблено висновок, що форми та методи адміністративно-правового забезпечення у сфері спортивного розвитку особистості перебувають в умовах суспільної трансформації, де важливе пріоритетне значення відіграють тенденції децентралізації та діджиталізації. Визнано, що поширеним є підхід, що встановлює розуміння форм адміністративно-правового забезпечення реалізації політики у сфері спортивного розвитку особистості як : розробка та ухвалення нормативних актів; розробка та прийняття індивідуальних адміністративних актів; укладання адміністративних договорів; реалізація форм діяльності в межах дозвільно-ліцензійних проваджень; створення умов для матеріально-технічного ресурсного забезпечення. Визначено, що у сфері спортивного розвитку особистості органи публічної влади на прикладі визначення змісту компетенції Міністерства молоді та спорту України виділяються такі групи повноважень, як: 1) нормотворчі ; 2) контрольно-наглядові; 3) інформаційно-узагальнюючі; 4) організаційно-управлінські; 5) дозвільно-ліцензійні; 6) просвітницькі; 7) попереджувальні та правозастосовчі; 8) реєстраційні, – про що було зроблено висновок в межах попереднього підрозділу.

Ключові слова: суб'єкт, адміністративно-правове забезпечення, фізична культура, спортивний розвиток, децентралізація влади, форми, методи.

Постановка проблеми. Форми та методи адміністративно-правового забезпечення реалізації політики у сфері спортивного розвитку особистості є тими інструментами, використання яких у їх складній сукупності визначається як нормативно закріплений шлях до здійснення владним суб'єктом повноважень, що на них покладено. Розуміння форм адміністративно-правового забезпечення реалізації політики у будь-якій сфері суспільного життя загаль-

новизнаним передбачається через встановлення їх сутності як певних зовнішніх, постійно чи тимчасових конструкцій проявів діяльності органів державної влади чи місцевого самоврядування, а також носіїв делегованих повноважень. Форми адміністративно-правового забезпечення є відображенням змісту компетенції владного суб'єкта [1, с. 66–71]. Форми відображують функції та завдання, що покладаються на владного суб'єкта. Методи натомість за своєю

сутністю є способом впливу владного суб'єкта на підвладний об'єкт. У складній сукупності форми, методи та функції визначають сутність регулятивного впливу системи адміністративно-правового забезпечення на будь-яку сферу суспільного життя, в цілому, і зокрема, у сфері спортивного розвитку особистості [2, с. 24].

Якщо форма адміністративно-правового забезпечення реалізації політики у сфері спортивного розвитку особистості відображує зовнішній прояв діяльності органу публічної влади, тоді її внутрішньою формою є його організаційна структура [3, с. 259 ; 4, с. 231-235]. Формами адміністративно-правового забезпечення реалізації політики у сфері спортивного розвитку особистості є об'єктивне відображення діяльності владного суб'єкта, що полягає в ухваленні адміністративних актів, їх виконанні, наданні публічних послуг, здійсненні адміністративних процедур [5, с. 152–155].

Стан наукової розробки проблеми.

Питання формування та адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини у сфері її спортивного розвитку фрагментарно в межах інших суміжних проблематик досліджувались у публікаціях О. І. Безпалової, С.М. Гусарова, О. В. Джафарової, Л. В. Козлової, Ю. О. Лезеги, О.І. Миколенка, Р. С. Мельника, Н. Р. Нижник, А. Ю. Олійника, О. Ю. Салманової, О. Ю. Синявської, О. С. Юніна та ін.. Не можна не акцентувати, що проблематика забезпечення спортивного розвитку особистості вивчається не лише в межах юридичних досліджень, але і з точки зору науки педагогіки, психології, соціології, антропології, а також в межах економічних досліджень. Варто в цьому сенсі виокремити публікації таких вчених, як О. П. Митчик, В. Й. Тарасюк, М. С. Мороз, В. О. Шинкарук, А. І. Шинкарук, В. В. Сирмамій, Ю. О. Миронов, О. М. Ольховий, М. В. Корчагін, В. М. Красота та ін..

Метою статті є здійснення характеристики форм та методів адміністративно-правового забезпечення реалізації політики у сфері спортивного розвитку особистості.

Виклад основного матеріалу. Поширеним є підхід, що встановлює розуміння форм адміністративно-правового забезпечення реалізації політики у сфері спортивного розвитку особистості як : розробка та ухвалення нормативних актів; розробка та прийняття індивідуальних адміністративних актів; укладання адміністративних договорів; реалізація форм діяльності в межах дозвольно-ліцензійних проваджень;

створення умов для матеріально-технічного ресурсного забезпечення [6, с. 40].

За змістом форми адміністративно-правового забезпечення діяльності владного суб'єкта поділяються на : процедурні, організаційно-правові, матеріально-технічні [7, с. 12]. Процедурні форми діяльності органів публічної адміністрації є засобом об'єктивної їх компетенції [8, с. 141–145].

Поширеним є застосування при класифікації форм адміністративно-правового забезпечення діяльності владного суб'єкта за їх юридичними наслідками на : нормативно-правові (що призводять до виникнення, зміни чи припинення публічно-управлінських відносин [9, с. 112–117]) та адміністративно-управлінські (що призводять до зміни структури роботи органу державної влади чи місцевого самоврядування) [10, с. 114-115].

Нормативно-правовими формами адміністративно-правового забезпечення реалізації політики у сфері спортивного розвитку особистості є: ухвалення нормативних проєктів; ухвалення індивідуальних адміністративних актів; підписання адміністративних договорів. До адміністративно-управлінських форм діяльності владних суб'єктів у сфері спортивного розвитку особистості: проведення спортивних заходів; проведення обговорення нормативних проєктів та інших дискусійних аспектів функціонування суспільства; прогнозування розвитку галузі суспільного життя; організація та проведення просвітницьких заходів.

Очевидно застосування нормативно-правових форм діяльності владних суб'єктів у сфері спортивного розвитку особистості вимагає їх оптимального поєднання із відповідними адміністративно-управлінськими формами.

В. Р. Біла визначає, що органи публічної адміністрації відображують свою діяльність у публічно-правових та приватно-правових формах [10, с. 114].

Реалізація форм адміністративно-правового забезпечення в будь-якій сфері проявляється через певні юридично значимі дії, що відображують зміст компетенції владного суб'єкта [11; 12; 13, с. 80–81].

У сфері спортивного розвитку особистості органи публічної влади на прикладі визначення змісту компетенції Міністерства молоді та спорту України виділяються такі групи повноважень, як: 1) нормотворчі ; 2) контрольно-наглядові; 3) інформаційно-узагальнюючі; 4) організаційно-управлінські; 5) дозвольно-ліцензійні; 6) про-

світницькі; 7) попереджувальні та правозастосовчі; 8) реєстраційні, – про що було зроблено висновок в межах попереднього підрозділу.

Застосування зазначених груп повноважень відбувається через реалізацію диспозитивного та імперативного методів нормативного регулювання [13, с. 54–56].

Утворення нормативно-правової чи адміністративно-управлінської форми адміністративно-правового забезпечення у сфері спортивного розвитку особистості має розумітися через встановлення сукупності взаємопов'язаних та взаємо обумовлюючих операційних та процедурних дій [14, с. 48].

Розглянемо реалізацію форм адміністративно-правового забезпечення у сфері спортивного розвитку особистості.

Звернемо дослідницьку увагу на реалізацію форм здійснення нормотворчих повноважень органів публічної адміністрації у сфері спортивного розвитку особистості.

До компетенції Міністерства молоді та спорту України відноситься повноваження із розробки та ухвалення регуляторних актів, що мають нормативний характер відповідно до положень Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [15]. Регуляторним актом є: «прийнятий уповноваженим регуляторним органом нормативно-правовий акт, який або окремі положення якого спрямовані на правове регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання; прийнятий уповноваженим регуляторним органом інший офіційний письмовий документ, який встановлює, змінює чи скасовує норми права, застосовується неодноразово та щодо невизначеного кола осіб і який або окремі положення якого спрямовані на правове регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, незалежно від того, чи вважається цей документ відповідно до закону, що регулює відносини у певній сфері, нормативно-правовим актом» (ст. 1 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [15]).

До форм діяльності суб'єктів адміністративно-правового забезпечення спортивного розвитку особистості необхідно віднести здійснення узагальнення у сфері фізичної культури

та спорту, що, зокрема, відбивається у веденні Реєстру спортивних досягнень, що функціонально реалізується Міністерством молоді та спорту України [16].

Ведення Реєстру спортивних досягнень відбувається відповідно до Наказу Міністерства молоді та спорту України від 18.12.2013 № 1276 [17]. У Наказі Міністерства молоді та спорту України від 18.12.2013 № 1276 [17] спортивний рекорд розуміється як найвищий результат в окремому виді спорту, що визнаний в Україні, досягнутий на спортивних змаганнях за умови дотримання правил проведення змагань з цього виду спорту. Спортивний рекорд вимірюється за показниками, які відображаються в одиницях виміру довжини, висоти, ваги, часу, очок, балів, коефіцієнтів тощо та мають їх аналогічну фіксацію в міжнародній федерації (асоціації) з виду спорту.

Ведення спеціальних реєстрів відноситься до матеріально-технічних форм адміністративно-правового забезпечення реалізації політики у сфері спортивного розвитку особистості.

Іншою формою адміністративно-правового забезпечення реалізації політики у сфері спортивного розвитку особистості є видання індивідуальних адміністративних актів.

О. О. Мандюк визначає, що акти індивідуального характеру встановлюють певні правила поведінки, що можуть бути приписами, дозволами, заборонами для конкретної особи чи задля вирішення конкретної ситуації [18, с. 160]. Акти індивідуального характеру відносяться до форм правозастосування, що включає: правозабезпечення, правопримування і правовідновлення [19, с. 14–15]. Адміністративні акти індивідуального характеру можуть бути як актами, що здійснюється в межах стадії правореалізації, а також на стадії правозастосування (зокрема, шляхом накладення штрафу, позбавлення спеціального права чи дозволу тощо).

В. Р. Біла підкреслює, що «ще до прийняття управлінського рішення щодо конкретної особи, особливо в юрисдикційних відносинах, вона набуває нового спеціального адміністративно-правового статусу (наприклад, особи, яка притягається до відповідальності) [20, с. 95–96].

Форми правозастосовчих та правореалізаційних відносин бувають регулятивними та правоохоронними. Регулятивними формами правозастосування, зокрема, рішення Міністерства молоді та спорту України про надання та позбавлення статусу національної спортивної федерації, які оформлюються у відповідні переліку

і відокремлюються за такою ознакою, як олімпійський чи неолімпійський вид спорту. Станом на 1 вересня 2024 року в Україні діє згідно із офіційною статистичною інформацією 38 спортивних федерацій з олімпійських видів спорту зі статусом національної спортивної федерації [21], а також 69 спортивних федерацій зі статусом національної спортивної федерації [22].

Надання статусу національної спортивної федерації здійснюється відповідно до Положення про надання на конкурсних засадах спортивній федерації статусу національної та позбавлення такого статусу, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18 січня 2012 року № 22 (зі змінами) [22], наказу Міністерства молоді та спорту України від 21 січня 2014 року № 102 «Про затвердження Положення про комісію для надання спортивній федерації статусу національної та позбавлення такого статусу», зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 04 лютого 2014 року за № 210/24987 (зі змінами) [23].

Варто підкреслити, що доволі дієвими у сфері спортивного розвитку особистості є неюрисдикційні форми захисту порушених прав чи їх відновлення. До таких неюрисдикційних форм захисту прав особи у сфері спортивного розвитку відносяться арбітраж, медіативні форми [24, с. 31]. Важливим у сфері захисту прав учасників відносин у сфері особистого розвитку особистості є діяльність національних та громадських спортивних федерацій, арбітражне врегулювання тощо [25, с. 190]. Поширеним є функціонування спеціалізованих спортивних арбітражних центрів – Бельгійська арбітражна комісія зі спорту, Національний спортивний центр з вирішення спорів в Австралії, Палата з вирішення спорів в області спорту в Італії тощо.

На міжнародному рівні функціонує Міжнародна спортивна арбітражна рада (International Council of Arbitration for Sport) [26] та Міжнародний спортивний арбітражний суд (Court of Arbitration for Sport) [27], які уповноважені розглядати спори, що виникають у спортивній діяльності на міжнародному рівні. Також діє такий спеціальний орган як Міжнародний спортивний арбітраж (Court of Arbitration for Sport, CAS) [28, с. 3].

Позитивними характеристиками, що визначають статус та особливості діяльності Міжнародного спортивного арбітражного суду є: те, що судом передбачається можливість узгодження між сторонами спору мови, на якій буде вестися розгляд справи; оперативність врегулювання

спору; дотримання конфіденційності врегулювання спору.

Висновки. Адміністративно-правове забезпечення у сфері спортивного розвитку особистості пов'язується із застосуванням методів централізованого субординаційного впливу, що визначається імперативністю, а також застосування методів децентралізованого координаційного впливу, що є диспозитивним врегулюванням публічно-управлінських правовідносин [29, с. 82]. Реалізація диспозитивного методу із адміністративно-правового забезпечення у сфері спортивного розвитку особистості полягає у наданні учасникам правовідносин можливості самостійно визначати умови адміністративних договорів, ініціювати провадження із реєстрації громадської організації тощо [30, с. 148].

Таким чином, форми та методи адміністративно-правового забезпечення у сфері спортивного розвитку особистості перебувають в умовах суспільної трансформації, де важливе пріоритетне значення відіграють тенденції децентралізації та діджиталізації.

Список використаної літератури:

1. Білокур Є. І. Функції державного управління в межах керуючої системи. *Право та державне управління*. 2016. № 4. С. 66–71.
2. Бородін І. Л. Функції публічного управління. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2014. № 3. С. 24–29.
3. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч.: у двох томах: Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). Київ: Юридична думка, 2004. 584 с.
4. Колпаков В. К. Адміністративне право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер. 1999. 736 с.
5. Литвиненко В. І. Адміністративно-правові форми протидії корупції в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Випуск 3-2. Том 1. С. 152–155.
6. Колпаков В. К. Публічна адміністрація в парадигмі сучасного адміністративного права. *Збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції*. Серія «Сектор безпеки України» 2017. Вип. 18. С. 39–40.
7. Яковлев І. П. Форми і методи публічного адміністрування у державній митній справі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2016. 24 с.
8. Навроцький О. О. Основні форми публічного адміністрування прав дитини. *Підприємництво, господарство і право. Адміністративне право і процес*. 2017. № 9. С. 141–145.

9. Бугайчук К. Л. Функції публічного адміністрування в органах Національної поліції: поняття та класифікація. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5 (267). С. 112–117.
10. Біла В. Р. Види форм публічного адміністрування: оновлення доктринальних підходів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 4. С. 112–115.
11. Лєгеза Ю.О. Адміністративний договір як форма публічного управління у сфері використання природних ресурсів в Україні. *Судова та слідча практика в Україні*. 2019. № 9. С. 18–24.
12. Лєгеза Ю.О. Раціональне використання природних ресурсів як завдання функціонування механізму публічного управління. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. № 2. С. 219–224.
13. Біла В. Р. Правові форми публічного адміністрування: питання класифікації. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2019. Вип. 14. С. 52–61.
14. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні: підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. С. Г. Серьогіної. Харків: Право, 2005. 256 с.
15. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11 вересня 2003 року № 1160-IV. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text>
16. Реєстр спортивних досягнень. URL.: <https://mms.gov.ua/npasearch?&tags=rejeestr-sportivnih-rekordiv>
17. Про затвердження Порядку ведення Реєстру спортивних рекордів з визнаних в Україні видів спорту: Наказ Міністерства молоді та спорту України від 18.12.2013 № 1276. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0013-14#Text>
18. Мандюк О. О. Класифікація індивідуальних адміністративних актів. *Митна справа*. 2015. № 2 (2.2). С. 159–165.
19. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України: підручник / [О. С. Захарова, В. С. Ковальський, В. С. Лукомський, В. Т. Білоус, В. Т. Маляренко]; відп. редактор В. Маляренко. 3-тє вид., переробл. і доп. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 352 с.
20. Інформація щодо спортивних федерацій з олімпійських видів спорту зі статусом національної спортивної федерації. https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Sport/Nadannia_pozbavlennia_statusu/stat-nac-ol.pdf
21. Спортивні федерації зі статусом національної спортивної федерації. Неолімпійські види спорту. https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Sport/Nadannia_pozbavlennia_statusu/perelik-zistatysom-nacionalna-1.pdf
22. Про затвердження Положення про надання на конкурсних засадах спортивній федерації статусу національної та позбавлення такого статусу: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 січня 2012 року № 22 (зі змінами). URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/22-2012-n#Text>
23. Про затвердження Положення про комісію для надання спортивній федерації статусу національної та позбавлення такого статусу: наказ Міністерства молоді та спорту України від 21 січня 2014 року № 102 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0210-14#Text>
24. Наставний І. В. Особливості альтернативно-договірних форм захисту суб'єктивних цивільних прав учасниками професійних спортивних відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 11. С. 31–35.
25. Залізко О.М. Спортивний арбітражний суд – альтернативний спосіб вирішення спортивних спорів. *Право і суспільство*. 2016. № 5. С. 190–194.
26. A. Joint Dispositions <https://www.tas-cas.org/en/icas/code-icas-statutes.html>
27. Court of Arbitration for Sport. <https://www.tas-cas.org/en/general-information/index/>
28. Бордюгова Г. Ю. Міжнародний спортивний арбітраж: Засади й особливості діяльності та словник найуживанішої лексики. К.: АВІАЗ, 2015. 160 с.
29. Гук А. С. Адміністративні форми та методи публічного врядування. *Актуальні проблеми державного управління*. 2013. № 1. С. 78–83.
30. Батан Ю. Д. Перспективи формування міжнародного спортивного права як галузі міжнародного права. *XVI звітна студентська наукова конференція: матеріали*. Том 2 (м. Одеса, 20 квіт. 2013 р.). Одеса: Фенікс, 2013. С. 145–147.

Heller E. B. Forms and methods of administrative and legal support for policy implementation in the field of sports personal development

The purpose of the article is to characterize the forms and methods of administrative and legal support for policy implementation in the field of sports personal development. It was determined that administrative and legal support in the field of sports development of the individual is associated with the use of methods of centralized subordinate influence, which is determined by imperativeness, as well as the use of methods of decentralized coordination influence, which is a dispositive regulation of public-administrative legal relations. It is emphasized that the implementation of the dispositive method of administrative and legal support in the field of sports personal development consists in giving the participants of legal relations the opportunity to independently determine the terms of administrative contracts, initiate proceedings for the registration of a public organization, etc. It was concluded that the forms and methods of administrative and legal support in the field of sports personal development are in the conditions of social transformation, where the trends of decentralization and digitalization play an important priority. It is recognized that the approach that establishes an understanding of the forms of administrative and legal support for the implementation of the policy in the field of sports development of the individual is widespread as: development and adoption of normative acts; development and adoption of individual administrative acts; conclusion of administrative contracts; implementation of forms of activity within the framework of permitting and licensing procedures; creation of conditions for material and technical resource support. It was determined that in the field of sports development of the public authorities, on the example of determining the content of the competence of the Ministry of Youth and Sports of Ukraine, such groups of powers are distinguished as: 1) rule-making; 2) control and supervision; 3) informative and generalizing; 4) organizational and management; 5) permits and licenses; 6) educational; 7) warning and law enforcement; 8) registration, which was concluded in the previous subsection.

Key words: *subject, administrative and legal support, physical culture, sports development, decentralization of power, forms, methods.*

С. В. Коровченкоздобувач кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізького національного університету

ПРАВО НА ЗАХИСТ У ПОРЯДКУ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

Метою статті є визначення сутності права на захист у порядку адміністративного судочинства. Визначено, що встановлене у Конституції України право на судовий захист реалізується в межах відповідних процесуальних судових проваджень, що різняться за предметною та територіальною підсудністю. Наголошено на тому, що право на судовий захист безпосередньо залежить від волі правомочного суб'єкта, що без відповідного волевиявлення залишається декларативною матеріальною нормою. Встановлено, що ефективність механізму здійснення права на судовий захист безпосередньо залежить від діяльності держави та її органів, мають гарантуватися державою, визначають дієвість реалізації покладених на неї функцій, в цілому, і зокрема, правоохоронної та правозахисної функцій. Визначено відсутність нормативної однозначності підходів до встановлення змісту таких категорій, як «право на судовий захист», «право на адміністративний позов», «право на захист в порядку адміністративного судочинства», «право на звернення до адміністративного суду», «право на подання адміністративного позову», в межах ми акцентуємо увагу на встановленні змісту поняття «право на захист у порядку адміністративного судочинства» через розкриття категорії «право на судовий захист». Визначено, що процесуальний характер для норм, що встановлюють право на судовий захист відтак виникає з моменту подання заяв по суті (у порядку адміністративного судочинства такими є позовна заява та відзив), а також заяв, що пов'язується із становленням об'єктивної істини у справі, зокрема, апеляційної скарги, касаційної заяви, заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами. Зроблено висновок, право на захист в порядку адміністративного судочинства складаються із таких підінститутів, як право на подання адміністративного позову, право подання відзиву на адміністративний позов, право на подання апеляційної скарги, право на подання касаційної скарги, право на заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами.

Ключові слова: право на судовий захист, адміністративне судочинство, адміністративний позов, перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами, нормативно-правове регулювання.

Постановка проблеми. Право на захист відноситься до основоположних прав і свобод людини, ефективність реалізації якого характеризує дієвість та успішність державного механізму публічної влади, в цілому, і зокрема, встановлює якість здійснення судового контролю в країні [1, с. 187].

Не можливо уявити правову державу без дієвого механізму реалізації права на захист, що є невідчужуваним правом людини [2, с. 145–146]. Таким чином, проблематика дослідження напрямів забезпечення ефективності права на судовий захист виявляється як актуальна попри її надзвичайну популярність та наукову поширеність [1, с. 187].

Судовий захист справедливо розуміється як одна із найбільш дієвих та ефективних юрисдик-

ційних форм захисту і поновлення порушених прав і свобод як фізичних осіб, так і юридичних осіб, незалежно від їх організаційної форми діяльності [3, с. 43; 4]. Належність забезпечення права особи на захист у судовому порядку означає дієвість принципу верховенства права і є ознакою правової держави, що свідчить про незалежність судової системи країни від виконавчої та законодавчої гілок публічної влади, що корелюється із світовими стандартами побудови правової держави, закріплених у таких міжнародних актах [5], як Загальна декларація прав людини 1948 р. (ст. ст. 8, 10 Декларації) [6], Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (ч. 1 ст. 6 Конвенції) [7] й Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. (ч. 3 ст. 2, ч. 1 ст. 14 Пакту) [8].

Стан наукової розробки проблеми.

Окремі питання встановлення специфіку перегляду судових рішень досліджувались у публікаціях В. Б. Авер'янова, Ю. П. Битяка, В. М. Бевзенка, Л. О. Богословської, Ю. А. Волкової, М. Ю. Віхляєва, І. П. Голосніченка, О. Ю. Дрозда, О. Ю. Дубинського, Т. О. Коломоєць, А. Т. Комзюка, С. В. Ківалова, І. Б. Коліушка, Р. О. Куйбіди, О. В. Кузьменко, Д. В. Лученка, Ю. О. Легези, Р. С. Мельника, Т. П. Мінки, О. М. Пасенюка, Ю. С. Педька, В. Г. Перпелюка, А. О. Селіванова, В. С. Стефанюка, М. М. Тищенко, Є. В. Курінного, Р. В. Миронюка, А. А. Шарая та ін..

Метою статті є визначення сутності права на захист у порядку адміністративного судочинства.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі ст. 3 Конституції України [9] визначено, що пріоритетом діяльності держави є забезпечення реалізації прав та свобод людини, їх ефективного та належного захисту, в тому числі у судовому порядку. У ст. 55 Конституції України визначає, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом [9]. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Вище зазначені конституційні положення відображуються у відповідних кодифікованих процесуальних актах. Зокрема, у ст. 5 КАС України [10], де встановлено, що кожному гарантується право на звернення до адміністративного суду, що розуміється як право кожної особи у порядку, встановленому КАС України, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси і просити про їх захист.

Отже, попри важливість зазначеного права ми зустрічаємось із певною нормативною невідповідністю категорій «право на захист» і «права на звернення до суду», що не вирішується попри наявну практику правозастосування, правові позиції Верховного Суду, тлумачення, що наводяться в рішеннях Конституційного Суду України.

Встановлення сутності категорії «право на захист» залишається актуальною проблематикою, що неодноразово було предметом досліджень у наукових працях таких авторів, як: В. М. Бевзенко, Л. Р. Біла-Тіунова, С. В. Ківалов, В. К. Колпаков, Р. О. Куйбіда, Д. В. Лученко, Т. О. Коломоєць, А. А. Шарая та інших.

Однак, спостерігається відсутність єдиного науково-теоретичного підходу до розуміння змісту категорії «право на захист» та встановлення шляхів подолання нормативних розбіжностей.

Відсутність нормативної однозначності підходів до встановлення змісту таких категорій, як «право на судовий захист», «право на адміністративний позов», «право на захист в порядку адміністративного судочинства», «право на звернення до адміністративного суду», «право на подання адміністративного позову», в межах ми акцентуємо увагу на встановленні змісту поняття «право на захист у порядку адміністративного судочинства» через розкриття категорії «право на судовий захист».

У юридичних публікаціях розуміння права на судовий захист здійснюється через певні категоріальні підходи. В межах першого підходу встановлення змісту права на судовий захист виходить із застосування концепту гарантійних засобів дотримання законних прав та інтересів, що характеризується абсолютним значенням [11, с. 179]. Природній характер права на судовий захист визначається через його розуміння як права на справедливе дотримання нормативних вимог [12, с. 139]. Право на судовий захист відноситься до невід'ємного особистого права людини [13, с. 286].

Інший підхід до розуміння права особи на судовий захист пов'язується із встановленням його процедурного змісту, що визначає його відносний характер, та його розуміння як базису для реалізації інших матеріальних прав [14, с. 287]. Таким чином, встановлюється підхід, де право на захист є гарантією для здійснення інших прав, що корелюється із підходом, закріпленим в рішенні Конституційного Суду України від 8 квітня 2015 року № 3-рп/2015, де зроблено висновок, що право кожного на судовий захист є однією з конституційних гарантій реалізації інших прав і свобод, захисту їх від порушень і протиправних посягань (підпункт 2.1 пункту 2 [15]); (абзац 8 підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 23 листопада 2018 року № 10-р/2018 [16]).

Право на судовий захист реалізується у кожній формі судочинства, але при цьому має відносно різні процедури до здійснення [17, с. 28]. Таким чином, право на судовий захист розуміється як встановлене конституційними нормами суб'єктивна можливість та гарантія належності здійснення інших прав і свобод, процедура реалізація якого залежить від характеру охороню-

ваних законом правовідносин та обраного способу відновлення порушеного іншого права.

Інституціонально право на судовий захист розуміється як сукупність таких можливостей, як: доступ до суду, що регулюється в порядку чинного законодавства; дотримання предметної юрисдикції гілок системи судочинства; гарантування незалежності та безсторонності суду.

З точки зору процесуального змісту реалізації права на судовий захист пов'язується із: вирішенням справи по суті; дотриманням вимог розумності, об'єктивності, обґрунтованості судового рішення; дотримання вимог публічності процесу; досягнення критеріїв рівності та змагальності сторін; наданням можливості оскарження судових рішень в порядку, встановленому законодавством [18, с. 8–15].

Реалізація права на захист у судовому порядку очевидно встановлює такий пріоритет, як виокремлення такого носія його здійснення як суд.

Судова практика Верховного Суду свідчить про те, що момент виникнення права на звернення до адміністративного суду пов'язується із настанням об'єктивного фактору, яким є вчинення порушення права чи інтересу, та суб'єктивного фактору, що полягає не лише у наявності у особи інформації про таке порушення, але і наявності її бажання ініціювати провадження та реалізувати наданий їй спосіб захисту, що полягає у зверненні до суду [19].

Відповідно до ст. 122 КАС України підставами для реалізації громадянином права на звернення до суду з адміністративним позовом за захистом своїх порушених прав, свобод або законних інтересів є день, коли громадянин (позивач) дізнався або повинен був дізнатися про наявність такої обов'язкової ознаки оскаржуваного рішення (нормативно-правового акта чи індивідуального акта), дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень у нормативно-правовому регулюванні спірних правовідносин, як безпосереднє порушення ними його прав, свобод або законних інтересів у сфері публічно-правових відносин [10].

Ю. Полюк робить важливий висновок, що право на судовий захист визначає взаємозв'язок людини та держави, тоді як право на звернення до адміністративного суду відображує взаємозв'язок особи та адміністративного органу [19, с. 57–68].

Відмінною характеристикою між правом на судовий захист та правом на звернення до адміністративного суду є обсяг наданої проце-

суальної правосуб'єктності, де остання може бути реалізована через представника, тоді як перша є невід'ємною та невідчужуваною (ст. 43 КАС України) [10].

У Рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої ст. 58 Конституції України (справа про зворотню дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99 [20] визначено: «В Конституції України ст. 58 міститься у розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», в якому закріплені конституційні права, свободи і обов'язки насамперед людини і громадянина та їх гарантії. Про це свідчить як назва цього розділу, так і системний аналіз змісту його статей та частини другої статті 3 Конституції України. ...Конституційний Суд України дійшов висновку, що положення частини першої ст. 58 Конституції України... стосується фізичних осіб і не поширюється на юридичних осіб». Із врахуванням розташування ст. 55 у розділі II Конституції України, то можна сказати, що обґрунтоване тлумачення, наведені у рішенні Конституційного Суду України, має бути застосоване і до її тлумачення.

Право звернення до адміністративного суду відповідно до КАС України належить як фізичним, так і юридичним особам. В окремих випадках таке право може бути реалізовано і суб'єктами владних повноважень (зокрема, такими органами є органи прокуратури, що представляють публічний інтерес у разі неефективності діяльності іншого уповноваженого публічно-владного суб'єкта).

Структуру права на захист розглядають через реалізацію : можливостей звернення до суду; можливостей гарантування належності та ефективності обраного способу захисту, що в адміністративному процесі може бути судом змінено в інтересах об'єктивності розгляду справи (ст. 8 КАС України) [10]; можливостей залучення до адміністративного процесу осіб, що своїми діями здатні сприяти об'єктивному врегулюванню справи [13, с. 289].

Отже, такий підхід дозволяє підтримати підхід, що право на звернення до адміністративного суду є складовою права на судовий захист, що корелюється із Конституційного Суду України, яким робиться обґрунтування та тлумачення *права на звернення до суду як складової права на судовий захист, що має гарантуватися згідно із ст. 55 Конституції України*

та пов'язується з переконанням самої особи про наявність порушень її прав, свобод або інтересів і бажанням звернутися до суду [7].

Відмінним є підхід, згідно із яким право на судовий захист є складовою права на звернення до адміністративного суду, де останнє також включає такі правомочності, як право на підготовку адміністративного позову; право пред'явлення адміністративного позову; право на прийняття адміністративного позову судом [21, с. 17]. Вбачається, що такий підхід є хибним та таким, що має протиріччя вже в межах власних суджень.

Право на судовий захист розкривається через реалізацію повноважень, якими володіє його носій, а саме: повноваження на подання позову; правомочність щодо відкликання позову; правомочність із висунення вимоги щодо забезпечення позову; право на оскарження судового рішення; право вимоги належності поведінки контрагентів в судовому процесі та судовому розгляді; право бути ознайомленим із змістом судового рішення та контролю за його виконанням [13, с. 11].

Певні розбіжності містяться у наукових публікаціях у встановленні змісту категорії «адміністративний позов».

Варто відмітити, що існує декілька підходів щодо правової характеристики сутності поняття «адміністративного позову», де варто виокремити такі підходи, як: розуміння адміністративного позову як право звернення до суду; розуміння публічно-управлінського права через його судовий захист; сукупність процесуальних прав [23, с. 148–158].

Адміністративний позов розглядають як матеріальне право і як процесуальне право, намагаючись відокремити їх зміст; або визначають його змішану правову природу [24, с. 50–59].

Матеріально-процесуальну правову природу адміністративного позову необхідно підтримати в межах даного дисертаційного дослідження. Адміністративний позов не може відбутися без процесуальної складової, тобто вимоги позивача, адресованої до адміністративного суду, що виражається у формулюванні необхідності захисту власного порушеного права чи охоронюваного законом інтересу у публічно-управлінських відносинах, а також матеріальної складової, що полягає у встановленні норми, яка закріплює вимоги до суб'єкта владних повноважень, в наслідок дій якого відбулось порушення права чи його неналежне виконання [5, с. 9–15].

Адміністративний позов таким чином є об'єктивною матеріально-правовою

вимогою уповноваженої особи до зобов'язаної у сфері публічно-управлінських відносин [5, с. 7–11].

Так само і будь-яке рішення суду містить тлумачення через пошук матеріальної норми та процесуальних підстав для її застосування [25, с. 49].

У Рішенні Конституційного Суду України від 25 грудня 1997 року № 9-зп суд роз'яснив, що ч. 1 ст. 55 Конституції України містить загальну норму, яка означає право кожного звернутися до суду, якщо його права чи свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. При цьому у резолютивній частині Рішення Конституційного Суду України від 25 грудня 1997 року № 9-зп зазначається, що ч. 1 ст. 55 Конституції України тлумачиться як гарантія для кожного на захист прав і свобод у судовому порядку [26]. Тобто такий підхід свідчить про рівнозначність таких категорій як «право на судовий захист», «право на звернення до адміністративного суду» і по суті у сукупності відображує «право на захист у порядку адміністративного судочинства».

Ідею ототожнення таких категорій, як «право на звернення з адміністративним позовом до адміністративного суду» та «право на адміністративний позов» підтримано у наукових та науково-практичних працях С. В. Ківалова [27, с. 5-8], Ю. В. Осіпова [28, с. 49-50] та ін. Такий підхід є дійсно цілком прийнятним в адміністративному судочинстві, на відміну від, зокрема, цивільного судочинства, де окрім позовного провадження, є наказове [29].

Ю. Осадчий справедливо адміністративний позов відносить до правових інструментів захисту суб'єктивних публічних прав особи, що дозволяє його ототожнити із реалізацією права на звернення до адміністративного суду, адже лише такий інструмент є підставою для започаткування взаємодії правомочної особи із судовою владою, на відміну від підстав ініціювання взаємодії із органами виконавчої влади, де передбачається подання таких форм, як скарга, петиція, звернення, пропозиція тощо, що встановлюється згідно із Законом України «Про звернення громадян» [30; 31, с. 401–402].

Такий підхід об'єктивно встановлюється у більшості публікацій щодо встановлення сутності адміністративного позову, реалізації права на звернення до адміністративного суду, що неможливо без пред'явлення позову [32, с. 335–336; 24, с. 35–40].

На відміну від цивільного процесу, де право на звернення до суду може бути реалізовано через не лише подання позову, а і в порядку наказового провадження, в адміністративному судочинстві фактично можна ототожнювати «право на звернення до адміністративного суду», і «право подання адміністративного позову». При цьому варто підкреслити, що право на звернення до суду очевидно не вичерпується лише поданням позову, а і пов'язується із реалізацією суміжних процедур, зокрема, процедури оскарження, процедури забезпечення позову тощо [19, с. 61].

Формами звернення до адміністративного суду є подання позову до суду, що регламентується в порядку позовного провадження (Розділ II КАС України «Позовне провадження») та перегляд судових рішень, що регламентується у порядку застосування процедури, встановленої згідно із положеннями ст. 13 «Право на перегляд справи та оскарження судового рішення», розділ III «Перегляд судових рішень» (ст. 293 «Право на апеляційне оскарження», ст. 328 «Право на касаційне оскарження», глава 3 «Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами», та ряду окремих положень КАС України (зокрема, відповідно до п. 15 ст. 15 КАС України встановлюється, що «розгляд заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами здійснюється тим самим складом суду, який ухвалив рішення, що переглядається, якщо справа розглядалася суддею одноособово або у складі колегії суддів. Якщо такий склад суду сформувавши неможливо, суддя або колегія суддів для розгляду заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами визначається в порядку, встановленому частиною першою цієї статті. Розгляд заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами здійснюється палатою, об'єднаною палатою або Великою Палатою, якщо рішення, що переглядається, ухвалено відповідно палатою, об'єднаною палатою або Великою Палатою» [10].

Таким чином, такі процесуальні форми реалізації права на судовий захист необхідно віднести до його підсистеми – права на оскарження судового рішення.

Отже, доцільним є висновок, що право на судовий захист реалізується через : подання позову до суду; подання апеляційної скарги; подання касаційної скарги; подання заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами. Так, згідно із

ст. 362 КАС України встановлюється, що «учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, мають право подати заяву про перегляд судового рішення суду будь-якої інстанції, яке набрало законної сили, за нововиявленими або виключними обставинами» [10].

Доцільним заяви, що подаються в порядку адміністративного судочинства, поділити за їх змістом, де заявами по суті справи є безпосередньо позовна заява та відзив на позовну заяву (ст. 159 КАС України), і заявами, пов'язаними із розглядом заяв по суті є клопотання, апеляційна скарга, касаційна скарга, заява про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами [10]. Зазначені дії є по суті проявом реалізацією особою права на судовий захист.

Висновок. Таким чином, встановлене у Конституції України право на судовий захист реалізується в межах відповідних процесуальних судових проваджень, що різняться за предметною та територіальною підсудністю.

Варто наголосити та акцентувати на тому, що право на судовий захист безпосередньо залежить від волі правомочного суб'єкта, що без відповідного волевиявлення залишається декларативною матеріальною нормою. Але при цьому ефективність механізму здійснення права на судовий захист безпосередньо залежить від діяльності держави та її органів, мають гарантуватися державою, визначають дієвість реалізації покладених на неї функцій, в цілому, і зокрема, правоохоронної та правозахисної функцій.

Процесуальний характер для норм, що встановлюють право на судовий захист відтак виникає з моменту подання заяв по суті (у порядку адміністративного судочинства такими є позовна заява та відзив), а також заяв, що пов'язується із становленням об'єктивної істини у справі, зокрема, апеляційної скарги, касаційної заяви, заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами.

Отже, право на захист в порядку адміністративного судочинства складаються із таких підінститутів, як право на подання адміністративного позову, право подання відзиву на адміністративний позов, право на подання апеляційної скарги, право на подання касаційної скарги, право на заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами.

Список використаної літератури:

1. Чорна С. Роль судової влади в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 186–190.
2. Шатрава С.О. Деякі питання щодо процедури виконання судового рішення в адміністративному судочинстві. *Сучасний стан та перспективи розвитку адміністративного права та процесу*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10 жовт. 2014 р.). О.: ОДУВС, 2014. С. 145–146.
3. Адміністративне судочинство України: теорія та практика: монографія / кол. авт.; за заг. ред. Нечитайла О. Київ: ВАІТЕ, 2015. 288 с.
4. Drozd Oleksii, Dorokhina Yuliia, Leheza Yuliia, Smokovych Mykhailo, Zadyraka Natalia. Cassation filters in administrative judicial procedure: a step in a chasm or a novel that ukrainian society expected?. *Amazonia investiga*. Volume 10 – Issue 40: 222-232 / April, 2021. <https://doi.org/10.34069/AI/2021.40.04.22>
5. Поворознюк М. Адміністративний позов як засіб реалізації прав громадян на судовий захист в публічно-правових відносинах: дис. ... кандидата юридичних наук: 12.00.07. Інститут держави і права ім. Корецького В. НАН України. Київ, 2019. 258 с.
6. Загребельна Н. Юридична природа і соціальна необхідність забезпечення прав людини в умовах надзвичайного стану. *Юридичний вісник*. 2021. № 1. С. 108–114
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Прийнято 16 грудня 1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
9. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
10. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747–IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36. № 37. ст. 446.
11. Шило О. Право на судовий захист у системі основних прав людини. *Проблеми законності*. 2008. Вип. 99. С. 171–180.
12. Півненко Л. Проблемні аспекти реалізації права на судовий захист в умовах воєнного стану. *Нове українське право*. 2023. Вип. 1. С. 137–143.
13. Коровайко О. Сутність і зміст права на судовий захист у кримінальному судочинстві. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3. С. 286–290.
14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 171–2 Кодексу адміністративного судочинства України від 8 квітня 2015 р. № 3-рп/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-15#Text>
15. Рішення Конституційного Суду України від 23 листопада 2018 року № 10-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-18>
16. Бакірова І. Зміст конституційного права людини і громадянина на судовий захист. *Право України*. 2006. № 12. С. 23–28.
17. Лемак О. Право на судовий захист: конституційно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Х., 2014. 20 с.
18. Постанова Верховного Суду від 23 жовтня 2018 р. у справі А/569/16060/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77361390>
19. Полюк Ю. Право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав за цивільним процесуальним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2019. 239 с.
20. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої ст. 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-99#Text>
21. Гнап Д. Звернення до суду в порядку адміністративного судочинства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Дніпро, 2019. 231 с.
22. Гаран О. Квінтесенція розуміння «право на судовий захист». *Правова держава*. 2021. № 41. С. 9–15.
23. Лученко Д. Правова природа позову в адміністративному судочинстві. *Право України*. 2019. № 4. С. 148–158.
24. Біла-Тіунова Л., Закаленко О., Неугодніков А. Позов в адміністративному судочинстві: теорія, правове регулювання, практика: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. 188 с.
25. Ніколаєнко Я. Поняття та зміст права на судовий захист: сучасний погляд. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. Вип. 8. С. 48–50.
26. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офі-

- ційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) 25 грудня 1997 року № 9-зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#n54>
27. Ківалов С. Право на звернення до адміністративного суду з адміністративним позовом: матеріально-правова і процесуально-правова сутність. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (Одеса, 16–17 трав. 2013 р.)*; НУ «ОЮА». Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса: Фенікс, 2013. Т. 2. С. 5–8.
28. Осіпов Ю. В. Реалізація права на звернення до адміністративного суду та способи його судового захисту. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 (081 – Право). Науково-дослідний інститут публічного права, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка. Кропивницький, 2023. 299 с.
29. Цивільний процесуальний кодекс України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
30. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр#Text>
31. Осадчий А. Право на звернення з адміністративним позовом. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2013. Т. 13. С. 400–409.
32. Закаленко О. Право на позов в адміністративному судочинстві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 52. С. 335–339.

Korovchenko S. V. The right to protection in the procedure of administrative proceedings

The purpose of the article is to determine the essence of the right to protection in the order of administrative proceedings. It was determined that the right to judicial protection established in the Constitution of Ukraine is realized within the limits of relevant procedural court proceedings, which differ in subject and territorial jurisdiction. It is emphasized that the right to judicial protection directly depends on the will of the authorized subject, which without the appropriate expression of will remains a declarative material norm. It has been established that the effectiveness of the mechanism for the exercise of the right to judicial protection directly depends on the activity of the state and its bodies, must be guaranteed by the state, and determine the effectiveness of the implementation of the functions assigned to it, in general, and in particular, law enforcement and human rights protection functions. The lack of regulatory clarity of approaches to establishing the content of such categories as "the right to judicial protection", "the right to an administrative lawsuit", "the right to protection in the order of administrative proceedings", "the right to apply to an administrative court", "the right to submit an administrative lawsuit", within the limits, we focus on establishing the content of the concept of "right to protection in the order of administrative proceedings" through the disclosure of the category "right to judicial protection". It was determined that the procedural nature of the norms establishing the right to judicial protection thus arises from the moment of submission of statements on the merits (in the order of administrative proceedings, such are a statement of claim and a response), as well as a statement that is connected with the establishment of the objective truth in case, in particular, an appeal, a cassation application, an application for review of a court decision based on newly discovered or exceptional circumstances. It was concluded that the right to protection in administrative proceedings consists of such sub-institutions as the right to file an administrative lawsuit, the right to file a response to an administrative lawsuit, the right to file an appeal, the right to file a cassation appeal, the right to apply for a review of a court decision based on newly discovered or exceptional circumstances.

Key words: *the right to judicial protection, administrative proceedings, administrative lawsuit, review of court decisions based on newly discovered circumstances, regulatory and legal regulation.*

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.2.5>**О. М. Лисак**здобувач кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізького національного університету

КЛАСИФІКАЦІЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ

Метою статті є висвітлення наявних та перспективних критеріїв класифікації спеціальних правових режимів. Здійснені у наукових публікаціях класифікації спеціальних правових режимів дозволяють зробити висновок, що їх функціонування характерно для будь-якої сфери правовідносин, і визначаються як певна юридична конструкція, що являє собою сукупність засобів, методів, способів впливу на об'єкт та предмет нормативного регулювання задля досягнення встановленої мети. Підкреслено, що регуляція спеціальних правових режимів вимагає застосування відповідних санкцій, методів, правил, що має забезпечувати ефективність публічного управління. Акцентовано, що спеціальний правовий режим в межах адміністративно-правового регулювання має розумітися у встановленні сутності взаємодії населення та держави задля забезпечення вимог національної безпеки, безпеки суверенітету, економічної безпеки тощо. Визначено, що спеціальні режими в межах адміністративно-правового регулювання визначається певною сукупністю методів імперативного впливу. Встановлено, що спеціальні правові режими формуються під впливом обставин, задля яких вони встановлюються та ними трансформуються. Зазначено, що застосування спеціальних правових режимів в адміністративному праві переслідує безпосередньо усунення чи мінімізацію зовнішніх та внутрішніх загроз цілісності території держави, її економічній, екологічній безпеці, безпеці громадян та об'єктів відносин. Зроблено висновок, що під спеціальним правовим режимом має розумітися сукупність засобів, методів, способів та настанов, впровадження яких здійснюється із переслідуванням мети забезпечення вимог національної безпеки, панування громадського правопорядку, законності, дотримання стандартів екологічної безпеки та економічної безпеки, що є складовою державного суверенітету країни, її цілісності, та досягається в процесі застосування певних обмежувальних адміністративних процедур з боку владних суб'єктів, що визначається ситуативністю впливу та історичною обумовленістю відповідних процесів регулювання, реалізації та застосування.

Ключові слова: спеціальний правовий режим, нормативно-правове регулювання, національна безпека, режим права власності, адміністративні процедури.

Постановка проблеми. Спеціальні правові режими є певною юридичною конструкцією, застосування якої має спрямовуватись на забезпечення управлінських функцій держави, що полягають у дотриманні вимог національної безпеки, оборони, сталості економіки та екологічної ситуації.

Визначення сутності будь-якого явища може слідувати із встановлення його різновидів та підтипів.

Стан наукової розробки проблеми. Проблематика нормативного регулювання спеціальних адміністративних режимів стала актуальною для досліджень з питань державотворчності починаючи з кінця ХІХ – початку ХХ століття, певною мірою досліджувалась у радянські часи, але очевидно активізувалась у сучасний період у наукових публікаціях таких вчених, як О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк,

Ю. А. Волкова, Є. В. Додін, О. Ю. Дубінський, С. В. Ківалов, Н. В. Коваленко, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, Є. В. Курінний, Ю. О. Легеза, Д. В. Лученко, О. В. Маковська, В. Я. Настюк, А. А. Шарая та інших.

Метою статті є висвітлення наявних та перспективних критеріїв класифікації спеціальних правових режимів.

Виклад основного матеріалу. Здійснення класифікації спеціальних правових режимів вимагає пошуку необхідних критеріїв для такого пізнавального процесу. Одним із таких критеріїв є критерій правової природи, юридичної сутності явища, що дозволяють виокремити матеріально-правові та процесуально-правові режими. Процесуально-правові режими визначають організацію взаємодію учасників відносин, що відображають їх предмет, об'єкт та соціальну ціль і завдання [1, с. 120–127].

Матеріально-правові режими є за своїм змістом певною сукупністю норм, що встановлюють характеристики об'єкту правовідносин.

Наступним критерієм для класифікації правових режимів є їх юридичний зміст, що є відображенням поєднання як матеріальних, так і процесуальних норм, і втілюють специфіку окремих видів правовідносин. В межах застосування зазначеного критерію можливим є виділити податково-правовий режим, митно-правовий режим, режим обігу валютних та грошових цінностей, режим використання об'єктів енергетики тощо.

Функціонально спеціальні режими переслідують такі цілі і відповідно мають таку класифікацію, як-от: режим зони вільної від оподаткування, що переслідує ціль сприяння створення позитивного інвестиційного клімату регіоні (зокрема, в порядку дії Закону України «Про виключну морську економічну зону» Україна у своїй виключній (морській) економічній зоні має: суверенні права щодо розвідки, розробки і збереження природних ресурсів як живих, так і неживих у водах, що покривають морське дно, на морському дні та в його надрах, а також з метою управління цими ресурсами і щодо здійснення інших видів діяльності по економічній розвідці та розробці зазначеної зони, у тому числі виробництву енергії шляхом використання води, течій і вітру; юрисдикцію, передбачену відповідними положеннями цього Закону та нормами міжнародного права, щодо створення і використання штучних островів, установок і споруд, здійснення морських наукових досліджень, захисту та збереження морського середовища (ст. 4) [2]); режим обмеженого в'їзду, що переслідує ціль забезпечення особливої охорони об'єкта підвищеної небезпеки (наприклад, підприємства хімічної промисловості, діяльність яких регламентується згідно із положеннями Закону України «Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією», сферою дії якого є відносини, пов'язані із забезпеченням хімічної безпеки та управлінням хімічною продукцією, включаючи діяльність уповноважених центральних органів виконавчої влади, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб – підприємців, суб'єктів наукової та науково-технічної діяльності, і дія якого поширюється на діяльність, пов'язану з виробництвом, зберіганням, імпортом, експортом, обігом, використанням хімічної продукції, обробленням її відходів, а також на відносини

у сфері забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією, але не поширюється на діяльність, пов'язану з виробництвом, імпортом, експортом, обігом, використанням, утилізацією та/або видаленням активних фармацевтичних інгредієнтів, лікарських засобів, а також наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, пестицидів і агрохімікатів, біоцидів, дезінфекційних засобів, тютюнових виробів, нікотиновмісної та кінцевої косметичної продукції [3] чи об'єкта ядерної енергетики (зокрема, ст. 9 Закону України від 8 лютого 1995 року № 39/95-ВР «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» встановлюється, що «ядерні матеріали є виключно державною власністю, крім тих, що є власністю акціонерного товариства, утвореного згідно із Законом України "Про акціонерне товариство "Національна атомна енергогенеруюча компанія "Енергоатом", та набуті (придбані, створені) під час діяльності акціонерного товариства "Національна атомна енергогенеруюча компанія "Енергоатом" і використовуються ним у процесі виробництва електричної енергії, теплової енергії та надання послуг на ринку електричної енергії») [4; 5; 6]).

Залежно від території дії спеціального режиму, режими можуть поділятися: загальнодержавний (або загальнонаціональний), регіональний, місцевий, об'єктовий чи локальний режими. Наприклад, спеціальний правовий режим встановлюється для тимчасово окупованих територій України та АПК в порядку дії Закону України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [7], де встановлюється, що тимчасово окупованими територіями є: 1) сухопутна територія тимчасово окупованих Російською Федерацією територій України, водні об'єкти або їх частини, що знаходяться на цих територіях; 2) внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглої до узбережжя континентального шельфу України, внутрішні морські води, прилеглі до сухопутної території інших тимчасово окупованих Російською Федерацією територій України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України; 3) інша сухопутна територія України, внутрішні морські води і територі-

альне море України, визнані в умовах воєнного стану тимчасово окупованими у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку (частина перша ст. 3). І на таких територіях можуть запроваджуватися додаткові режимні заходи, зокрема; тимчасовий прикордонний контроль (ч. 2 ст. 3); невизнання Україною примусового автоматичне набуття громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території, громадянства Російської Федерації, що не є підставою для втрати громадянства України (ч. 6 ст. 5); збереження права власності, інших речових прав на майно, у тому числі на нерухоме майно, включаючи земельні ділянки, що знаходиться на тимчасово окупованій території, якщо таке майно набуто відповідно до законів України за фізичними особами незалежно від перебування їх на обліку як внутрішньо переміщених осіб чи від набуття ними спеціального правового статусу та за юридичними особами (ч. 3 ст. 5); покладення відповідальності на Російську Федерацію за збереження культурних цінностей на тимчасово окупованих територіях (ст. 5-1); спеціальні правила здійснення актів реєстрації цивільного стану, зокрема, забезпечення права осіб, які проживають на тимчасово окупованій території, а також на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії, на отримання документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України, або документів, що посвідчують особу та підтверджують її спеціальний статус (зокрема, в порядку дії ст. 6 зазначається, що оформлення, обмін документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України, або документів, що посвідчують особу та підтверджують її спеціальний статус, вклеювання у визначених законодавством випадках фотокартки при досягненні відповідного віку в паспорт громадянина України особам, які мають зареєстроване або задеклароване місце проживання на тимчасово окупованій території, а також на територіях, на яких ведуться (велися) бойові дії, визначених у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, здійснює центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів, за місцем звернення особи) [8].

Загальнонаціональний режим воєнного стану в Україні було запроваджено та постійно подовжується відповідними Указами Президента

України. Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» визначено, що воєнним станом є «особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» (ст. 1) [9]. Указами Президента України про проголошення воєнного стану є: Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022 [10]; Указу Президента України від 6 травня 2024 року № 271/2024 «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» [11], що затверджується відповідними Законами України [12].

Окремими відомчими підзаконними актами встановлюється специфіка режимів на підприємствах, установах. Такі акти мають локальний характер, і, як правило регулюють особливості забезпечення трудової та виконавчої дисципліни на підприємствах, установах та організаціях. Певну нормативну узагальнюючу дію мають акти, що видаються центральними органами виконавчої влади – наприклад, таким є лист Міністерства праці та соціальної політики України від 22.06.2007 № 199/13/116-07 «Про режим роботи, тривалість робочого часу і відпочинку» [13], де встановлюється стандарт, який полягає у розумінні того, що «режим роботи, тривалість робочого часу і часу відпочинку встановлюються роботодавцем самостійно у правилах внутрішнього трудового розпорядку або у колективному договорі з дотриманням норм і гарантій, встановлених чинним законодавством, Генеральною та Галузевою угодами».

Н. В. Коваленко обґрунтовує доцільність відмежування публічно-правових та приватно-правових спеціальних режимів, що вченою обумовлюється через поділ галузей права на приватні та публічні [14, с. 213].

Залежно від часу дії спеціальні режими можуть поділятися на постійно діючі, тимчасово діючі, та ситуативні режими, дія яких пов'язується із настанням певної події.

Ряд дослідників обґрунтовують доцільність поділу режимів на загальні та спеціальні, де останні визначаються як певне поглиблене обмеження прав і свобод людини і громадянина [15, с. 115].

Залежно від особливостей функціонування окремих об'єктів виділяють режим територій природо-заповідного фонду, який розуміється як сукупність природних територій та об'єктів – природних заповідників, біосферних заповідників, національних природних парків, регіональних ландшафтних парків, заказників, пам'яток природи, заповідних урочищ; та штучно створених об'єктів – ботанічних садів, дендрологічних парків, зоологічних парків, пам'яток природи, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва (ст. 3 Закону України від 16 червня 1992 року № 2456-XII «Про природно-заповідний фонд України»; режим управління відходами.

Можливим є виокремлення спеціальних режимів здійснення оперативно-розшукової діяльності, режиму здійснення туристичної діяльності тощо, а також інших видів діяльності залежно від відповідних сфер та їх різноманіття.

Цікавим є підхід, обґрунтований у дослідженнях Ю. П. Битяка [16], в межах якого вченим було виокремлено доцільність виокремлення стимулюючого та обмежувального спеціальних правових режимів. Такий підхід вченого дозволяє визначити, що сутність спеціального правового режиму не завжди має пов'язуватися із встановленням заборон, обмежень, здійсненням правоприпиняючих процедур, а і є підтвердженням того, що досягнення мети, задля якої встановлюється режим може бути через застосування заохочень та стимулювань.

Такий підхід очевидно відрізняється певним рівнем унікальності наукових пошуків, але виявляється як перспективний у встановленні змісту та сутності спеціального правового режиму.

Але при цьому необхідно акцентувати, що найбільш вживаним та поширеним є підхід щодо поділу правових режимів та загальні та спеціальні, що власне і покладено в основу встановлення предмету даної дисертації [17, с. 111].

Спеціальні правові режими класифікуються від ступеня зовнішньої та внутрішньої небезпеки явища чи події, що обумовлює їх запровадження на: режими, коли захищається державна цілісність та кордон; режими, коли захищається громадський порядок; режими, коли захищається громадська безпека [18, с. 106–110].

У дослідженні К.В. Ростовської здійснено класифікацію правових режимів за такими кри-

теріями, як: ступінь обмеження конституційного статусу фізичних і юридичних осіб, що дозволило вченій виділити звичайні та надзвичайні режими; форми реалізації, де виокремлено пільгові та обмежувальні правові режими; простір дії – загальнонаціональні та регіональні режими; час дії – постійні та тимчасові; об'єкт встановлення – режим природного заповідника; режим обігу джерел підвищеної небезпеки; режим управління небезпечними відходами; міграційний режим тощо; види діяльності (режим оперативно-розшукової діяльності; режим видобування корисних копалин; режим досудового розслідування); ціль запровадження (забезпечення стабільності держави; забезпечення вимог екологічної безпеки; забезпечення оперативного управління майном тощо) [19, с. 84–87].

Зазначені підходи безумовно залишаються лише теоретичними міркуваннями до моменту їх нормативного відображення. У такий спосіб чинними законодавством України здійснено нормативне регулювання таких спеціальних правових режимів, як : режим надзвичайного стану (Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» [20]); режим воєнного стану (Закон України «Про правовий режим воєнного стану»); режим зони надзвичайної екологічної ситуації (Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації»); режим обігу відомостей, що містять державну таємницю (Закон України «Про державну таємницю»); режим ввезення та вивезення товарів через митний кордон України (Митний кодекс України); режим територій державного кордону України, лінії зіткнення та тимчасово окупованих територій України; податковий режим (Податковий кодекс України); режим здійснення майнових прав в умовах повного господарського відання чи в умовах оперативного управління майном (Господарський кодекс України); режим територій у місцях розташування уранових об'єктів (Закон України «Про видобуток і переробку уранових руд»); режим охорони територій із родовищами бурштину (постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 1992 р. № 401 «Про заходи щодо охорони та організації промислової розробки Клесівського родовища бурштину у Рівненській області»); режим казенного підприємства (Постанова Кабінету Міністрів України від 30 червня 1998 р. № 987 «Про перетворення державних підприємств у казенні»); режим територій природо-заповідного фонду (Закону України від 16 червня 1992 року № 2456-XII «Про природно-заповід-

ний фонд України»); режим публічної служби (Закон України «Про державну службу»), Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»); режим цивільної безпеки (Кодекс цивільної захисту України); режим права власності (Цивільний кодекс України) та інші спеціальні правові режими.

При визначенні критеріїв для класифікації спеціальних правових режимів необхідно виходити із застосування таких критеріїв їх поділу, як предмет нормативного регулювання; метод нормативного регулювання тощо.

За предметом нормативного регулювання варто виокремити режими: режим оподаткування діяльності суб'єктів господарювання; режим справляння податку на нерухоме майно; режим транспортної системи тощо. Цілеспрямування так званих економічних режимів є впорядкування відносин, де предметом регулювання є коло фінансових публічних інтересів, коло кредитних інтересів та створення сприятливого інвестиційного клімату; режим ф'ючерсних правовідносин; режим фідучіарних правовідносин; режим агропромислової діяльності; та ін.

Залежно від засобів нормативного регулювання спеціальні правові режими поділяються на прості, комплексні та міжгалузеві [13, с. 112–117].

За функціями нормативного регулювання виділяються режими регулятивного впливу; режими охоронного впливу.

Важливо підкреслити, що запровадження спеціальних правових режимів є обмеженим у часі і може обмежуватися певним терміном, або настанням певної події. Так, згідно із статтею 7 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» [14] «Строк дії надзвичайного стану» Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану», надзвичайний стан в Україні вводиться на строк не більше ніж 30 діб, а також не більше ніж 30 діб в окремих місцевостях нашої держави. За наявної необхідності надзвичайний стан продовжується Президентом України, проте строком не більше ніж на 30 діб.

Розглянемо також норму статті 7 «Припинення та скасування воєнного стану» Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» закріплюється, що надзвичайний стан в Україні може бути введено на строк не більш як 30 діб і не більш як 60 діб в окремих її місцевостях. У разі необхідності надзвичайний стан може бути продовжений Президентом України, але не більш як на 30 діб. Указ Прези-

дента України про продовження дії надзвичайного стану набирає чинності після його затвердження Верховною Радою України [15]. Так само у Законі України «Про правовий режим воєнного стану» у статті 7 «Припинення та скасування воєнного стану» визначено, що «воєнний стан на всій території України або в окремих її місцевостях припиняється після закінчення строку, на який його було введено; до закінчення строку, на який було введено воєнний стан, та за умови усунення загрози нападу чи небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності Президент України може прийняти указ про скасування воєнного стану на всій території України або в окремих її місцевостях, про що має бути негайно оголошено через медіа».

Висновок. Здійснені у наукових публікаціях класифікації спеціальних правових режимів дозволяють зробити висновок, що їх функціонування характерно для будь-якої сфери правовідносин, і визначаються як певна юридична конструкція, що являє собою сукупність засобів, методів, способів впливу на об'єкт та предмет нормативного регулювання задля досягнення встановленої мети.

Список використаної літератури:

1. Гайдамака І. О. Правовий режим: поняття та види. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2008. Вип. 15. С. 120–127.
2. Про виключну (морську) економічну зону України: Закон України від 16 травня 1995 року № 162/95-ВР. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162/95-вр#Text>
3. Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією: Закон України від 1 грудня 2022 року № 2804-ІХ. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2804-20#Text>
4. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку: Закон України від 8 лютого 1995 року № 39/95-ВР. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-вр#Text>
5. Легеца Ю.О. Проблеми дотримання вимог ядерної безпеки в умовах адміністративно-правового режиму довготривалої антитерористичної операції в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 2. С. 141–143.
6. Легеца Ю.О. Публічне адміністрування у сфері використання техногенних родовищ в Україні. *Visegrad Journal on human rights*. 2015. No 6. С. 63–67.
7. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня

- 2014 року № 1207-VII URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>
8. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>
9. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
10. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 6 травня 2024 року № 271/2024. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/271/2024#n2>
11. Про затвердження Указу Президента України "Про продовження строку дії воєнного стану в Україні": Закон України від 8 травня 2024 року № 3684-IX . URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3684-20#n2>
12. Про режим роботи, тривалість робочого часу і відпочинку: лист Міністерства праці та соціальної політики України від 22.06.2007 № 199/13/116-07. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-07203-07#Text>
13. Коваленко Н.В. Теорія адміністративно-правових режимів : монографія. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 432 с.
14. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2011. 576 с
15. Адміністративне право України: підручник / за ред. Ю. П. Битяка. К.: Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
16. Резнік І. М. Співвідношення категорій «адміністративно-правовий режим» та «митний режим». *Вісник Академії митної служби України*. Серія «Право». 2009. № 1. С. 110–113.
17. Ростовська К. В. Проблемні питання класифікації адміністративно-правових режимів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Право». 2013. № 1062. Вип. 14. С. 84–87.
18. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16.03.2000 р. № 1550. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>
19. Коваленко Н. В. Світовий досвід введення надзвичайних адміністративно-правових режимів. *Visegrad journal on human right*. 2016. № 4/11. С. 112–117.

Lysak O. M. Classification of special legal regimes

The purpose of the article is to highlight the existing and prospective criteria for the classification of special legal regimes. The classifications of special legal regimes carried out in scientific publications allow us to conclude that their functioning is characteristic of any sphere of legal relations, and are defined as a certain legal construction, which is a set of means, methods, ways of influencing the object and subject of regulatory regulation in order to achieve set goal. It is emphasized that the regulation of special legal regimes requires the application of appropriate sanctions, methods, and rules, which should ensure the effectiveness of public administration. It is emphasized that the special legal regime within the framework of administrative and legal regulation should be understood as establishing the essence of interaction between the population and the state in order to ensure the requirements of national security, security of sovereignty, economic security, etc. It was determined that special regimes within the framework of administrative and legal regulation are determined by a certain set of methods of imperative influence. It is established that special legal regimes are formed under the influence of the circumstances for which they are established and transformed by them. It is noted that the application of special legal regimes in administrative law pursues the direct elimination or minimization of external and internal threats to the integrity of the state territory, its economic and ecological security, the security of citizens and objects of relations. It was concluded that the special legal regime should be understood as a set of means, methods, methods and instructions, the implementation of which is carried out with the aim of ensuring the requirements of national security, the rule of public law and order, legality, compliance with the standards of environmental safety and economic security, which is a component of the state sovereignty of the country, its integrity, and is achieved in the process of applying certain restrictive administrative procedures on the part of the authorities, which is determined by the situational nature of the influence and the historical conditioning of the relevant processes of regulation, implementation and application.

Key words: special legal regime, legal regulation, national security, regime of property rights, administrative procedures.

УДК 342.24: 342.5

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.2.6>**В. В. Масалітін**аспірант кафедри цивільного, адміністративного та фінансового права
Класичного приватного університету

СУТНІСТЬ ТА ОЗНАКИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Дослідження присвячене розкриттю сутності правового статусу громадян України у рамках адміністративного права, що регулює їх взаємодію з державними органами. Громадяни виступають як активні учасники процесу реалізації адміністративних норм, займаючи особливий статус, що передбачає не лише права, але й обов'язки та відповідальність. Дослідження показує, як адміністративне право регулює процеси надання адміністративних послуг, захисту прав та інтересів громадян у взаємодії з державними структурами, включаючи органи виконавчої влади, внутрішні структури органів виконавчої влади, громадські організації, адміністрацію підприємств та установ, структури місцевого самоврядування, суди та органи прокуратури.

Стаття висвітлює важливі аспекти адміністративного права, зокрема адміністративну правосуб'єктність та адміністративну деліктоздатність громадян. Адміністративна правосуб'єктність означає здатність особи бути носієм прав і обов'язків в рамках адміністративного права, що включає право на захист своїх інтересів в адміністративному процесі, право на участь у вирішенні питань місцевого самоврядування, право подавати скарги на дії або бездіяльність адміністративних органів. Адміністративна деліктоздатність означає здатність особи нести відповідальність за порушення адміністративних норм.

Аналізуючи роль громадян у реалізації адміністративного права, стаття наголошує на необхідності забезпечення їх особливого статусу та відповідальності у цьому процесі, враховуючи динамічність адміністративного права, яке постійно оновлюється для адаптації до сучасних реалій та вимог суспільства. Автори акцентують увагу на тому, що громадяни як суб'єкти адміністративного права відіграють ключову роль у забезпеченні виконання цих норм, впливаючи на формування адміністративного законодавства через участь у громадських обговореннях, виборах та референдумах. Адміністративно-правовий статус громадян України є важливою складовою їх загального правового статусу, що визначає їх права та обов'язки у сфері адміністративних правовідносин з державними органами та іншими суб'єктами.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, громадяни України, Конституція України, правовий статус, адміністративна правосуб'єктність, адміністративна деліктоздатність, адміністративне право.

Постановка проблеми. Адміністративно-правовий статус громадян України є важливим об'єктом дослідження, оскільки він визначає основні права, обов'язки та обмеження, що регулюють взаємодію між громадянами і державним апаратом, статус включає в себе різні аспекти, від здійснення державних та громадських обов'язків до захисту основних прав і свобод особи. Хоча конституційні права і свободи громадян в Україні забезпечуються і гарантуються державою, втім, їх реалізація і захист часто зазнають перешкод на шляху до практичного втілення. Виникає потреба в глибокому дослідженні та аналізі ролі адміністративно-правового статусу в українському суспільстві, осо-

бливо з огляду на недавні соціально-політичні зміни. Незважаючи на формальні гарантії конституційних прав і свобод, втілення цих принципів в життя є складним процесом, що потребує координованих зусиль, ретельного планування та справедливого виконання законів. Практика свідчить, що нерідко виникають проблеми з реалізацією та захистом цих прав, починаючи від недосконалої законодавчої бази і закінчуючи проблемами з їх виконанням на місцях. Сучасна Україна проходить через значні соціально-політичні зміни, що ставлять під сумнів спроможність адміністративно-правового статусу впоратися з викликами сьогодення. Наприклад, проблеми, пов'язані з корупцією, полі-

тичною нестабільністю, економічними змінами та зовнішніми викликами, вимагають негайного та вдумливого реагування, що в свою чергу може вимагати перегляду адміністративно-правового статусу громадян.

Основне питання полягає в тому, наскільки адміністративно-правовий статус здатний адаптуватися до цих змін і які корективи потрібні для його вдосконалення. З одного боку, це стосується впровадження нових законодавчих та нормативних актів, які відповідають потребам сучасного суспільства. З іншого боку, це стосується ефективного виконання і дотримання цих правил на всіх рівнях державного управління. Оскільки адміністративно-правовий статус має важливе значення для управління державою і захисту прав громадян, необхідно провести глибокий аналіз його поточного стану, виявити недоліки та розробити рекомендації щодо його вдосконалення. Таке дослідження може стати ключем до розробки більш справедливої, прозорої та ефективної системи взаємодії між громадянами та державою. Відсутність системного дослідження і аналізу адміністративно-правового статусу громадян в Україні не дозволяє в повній мірі оцінити його роль і значення в сучасному українському суспільстві. Отже, цей аспект потребує подальшого теоретичного та емпіричного дослідження. Повне розуміння цього питання відкриє нові можливості для розвитку демократичного суспільства, забезпечення прав громадян та створення більш ефективного державного управління.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Вчені такі як Ю. С. Шемшученко, І. М. Пахомов, В. А. Патюлін, М. С. Строгович, О. М. Бандурка, В. М. Манохин, Г. І. Петров, Д. М. Бахрах, А. Т. Комзюк, О. Ф. Скакун, В. Б. Авер'янов, Р. А. Калюжний, Б. М. Лазарев, Л. В. Коваль, К. Г. Волинка, І. В. Бойко, М. М. Тищенко, Н. В. Хорощак, І. В. Гамалій та О. І. Наливайко активно досліджували це питання і зробили важливий внесок у його розвиток.

Незважаючи на значну кількість досліджень адміністративно-правового статусу громадян України, поза увагою науковців залишились деякі важливі аспекти цієї проблематики в контексті сучасних викликів. Зокрема, потребують подальшого вивчення питання реалізації та захисту прав громадян в умовах цифровізації публічного адміністрування, впровадження нових організаційно-правових форм взаємодії органів публічної адміністрації з громадянами (наприклад, електронних петицій, онлайн-кон-

сультацій тощо), адаптації адміністративно-правового регулювання до європейських стандартів. Крім того, динамічні зміни суспільно-політичної ситуації в Україні, пов'язані з процесами демократизації, децентралізації влади, впровадженням принципів належного урядування, зумовлюють необхідність переосмислення ролі та місця громадянина в системі адміністративно-правових відносин. Саме тому ми обрали тему адміністративно-правового статусу громадян України, щоб комплексно дослідити її з урахуванням сучасних трансформаційних процесів у сфері публічного адміністрування та виробити науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення вітчизняного законодавства у цій сфері.

Метою статті. є комплексне дослідження адміністративно-правового статусу громадян України, що включає аналіз сучасного регулювання, теоретичних концепцій та юридичної практики.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-правовий статус громадян України є фундаментальною правовою категорією, що визначає місце і роль особи в системі адміністративно-правових відносин. Він відображає взаємозв'язок держави та громадянина, розкриваючи зміст та обсяг прав, свобод і обов'язків особи у сфері публічного адміністрування. Основу адміністративно-правового статусу громадян України становить їх конституційно-правовий статус. Відповідно до ст. 3 Конституції України, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави [1]. Таким чином, адміністративно-правовий статус громадян України є своєрідним «продовженням» їх конституційно-правового статусу, конкретизуючи його в адміністративно-правовій площині.

Аналіз наукових праць вітчизняних вчених-адміністративістів [2; 3; 4; 5] дозволяє виокремити такі ключові ознаки адміністративно-правового статусу громадян України. По-перше, він є універсальним, тобто поширюється на всіх громадян України, незалежно від їх індивідуальних особливостей (віку, статі, раси, національності, соціального чи майнового стану тощо). По-друге, адміністративно-правовий статус громадян України має комплексний характер, адже включає в себе сукупність різномірідних елементів (права, свободи, обов'язки, гарантії, юридична відповідальність), які в своїй єдності визначають правове положення особи в адміністративно-правовій сфері. По-третє,

адміністративно-правовий статус громадян України вирізняється стабільністю, оскільки законодавчо закріплюється і не може бути довільно змінений чи скасований. Зміни можливі лише через внесення відповідних коректив до чинного законодавства у встановленому порядку.

Ще однією визначальною ознакою адміністративно-правового статусу громадян України є його загальність, що означає, що всі громадяни України, незалежно від будь-яких суб'єктивних факторів, мають рівні права та обов'язки у сфері адміністративно-правових відносин. Принцип рівності громадян перед законом є одним із фундаментальних принципів правової держави, закріпленим у ст. 24 Конституції України [1].

Крім того, адміністративно-правовий статус громадян України характеризується динамічністю. Незважаючи на свою стабільність, він може зазнавати певних змін під впливом об'єктивних суспільно-політичних, економічних та інших факторів. Так, з розвитком інформаційних технологій і впровадженням електронного урядування обсяг прав громадян у сфері адміністративно-правових відносин розширюється (наприклад, право на отримання адміністративних послуг в електронній формі).

Важливо відзначити, що адміністративно-правовий статус громадян України має не лише теоретичне, а й практичне значення. Від повноти та якості його законодавчого закріплення, реальності та гарантованості залежить ефективність функціонування всього механізму публічного адміністрування, забезпечення прав і свобод громадян у взаємовідносинах з органами публічної адміністрації. У структурі адміністративно-правового статусу громадян України традиційно виділяють такі елементи, як адміністративна правосуб'єктність, права, обов'язки, гарантії реалізації прав та обов'язків, а також юридична відповідальність [6].

Адміністративна правосуб'єктність громадянина України є передумовою набуття ним адміністративно-правового статусу. Вона включає в себе адміністративну правоздатність (здатність мати права та обов'язки у сфері публічного адміністрування) та адміністративну дієздатність (здатність своїми діями набувати та реалізовувати права, виконувати обов'язки). За загальним правилом, адміністративна правоздатність виникає з моменту народження фізичної особи і припиняється з її смертю. Винятки можуть бути передбачені законом. Адміністра-

тивна дієздатність, як правило, пов'язується з досягненням особою певного віку та станом її психічного здоров'я. Повна адміністративна дієздатність за загальним правилом настає з досягненням 18-річного віку [7].

Права громадян України у сфері адміністративно-правових відносин можна поділити на три великі групи: 1) права, пов'язані з участю в управлінні державними справами (право на державну службу, внесення пропозицій, одержання необхідної інформації та документів у встановленій формі, проведення зборів, мітингів, демонстрацій тощо); 2) права, пов'язані із задоволенням своїх матеріальних та духовних потреб (право на медичне обслуговування, освіту, користування досягненнями культури тощо); 3) права по захисту своїх прав і свобод (право на оскарження дій органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, відшкодування шкоди, заподіяної незаконними діями (бездіяльністю) органів публічної адміністрації) [8, с. 81].

Основними обов'язками громадян України в адміністративно-правовій сфері є: дотримання Конституції та законів України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади; сплата податків і зборів у порядку і розмірах, встановлених законом; збереження природного середовища, охорона пам'яток історії та культури; дотримання правил безпеки дорожнього руху; виконання вимог адміністративно-правових норм щодо здійснення певних видів діяльності тощо [9, с. 104].

Гарантії реалізації адміністративно-правового статусу громадян України — це закріплені в законодавстві умови, засоби та способи, які забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав, свобод та обов'язків особи у сфері адміністративно-правових відносин. Вони можуть бути поділені на загально-соціальні (економічні, політичні, соціальні, ідеологічні та духовні) та спеціально-юридичні (законодавче закріплення адміністративно-правового статусу громадян, встановлення юридичної відповідальності за порушення прав і свобод громадян, функціонування системи державних органів, які займаються охороною та захистом прав і свобод громадян тощо) [10, с. 83].

Юридична відповідальність як елемент адміністративно-правового статусу громадян України виступає своєрідним «негативним стимулом», покликаним забезпечити належне виконання громадянами своїх адміністратив-

но-правових обов'язків. Найбільш поширеним видом юридичної відповідальності у сфері адміністративно-правових відносин є адміністративна відповідальність, яка настає за вчинення адміністративних правопорушень. Підставою притягнення до адміністративної відповідальності є вчинення особою адміністративного проступку, тобто протиправної, винної (умисної або необережної) дії чи бездіяльності, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність (ст. 9 КУпАП) [5].

Варто зауважити, що адміністративно-правовий статус громадян України тісно пов'язаний з іншими галузевими правовими статусами особи (конституційно-правовим, цивільно-правовим, трудо-правовим тощо). Так, реалізація багатьох прав громадян, закріплених Конституцією України (право на освіту, охорону здоров'я, соціальний захист тощо), відбувається саме через адміністративно-правові механізми. У свою чергу, адміністративно-правовий статус громадян України впливає на обсяг та реалізацію їх прав у інших сферах суспільних відносин.

Аналізуючи сучасний стан адміністративно-правового регулювання статусу громадян України, можна відзначити тенденцію до його розширення та посилення гарантій реалізації прав і свобод громадян у взаємовідносинах з органами публічної адміністрації, що зумовлено процесами демократизації суспільного життя, розбудови України як правової та соціальної держави, впровадженням європейських стандартів належного урядування. Зокрема, в рамках реформи державного управління активно впроваджуються механізми участі громадян у формуванні та реалізації державної політики (громадські слухання, консультації з громадськістю, електронні петиції тощо), розширюється перелік адміністративних послуг, які надаються громадянам, спрощуються процедури їх отримання.

Водночас, попри позитивні зрушення, все ще існують певні проблеми у сфері реалізації адміністративно-правового статусу громадян України. Серед них можна виділити недостатню ефективність механізмів захисту прав і свобод громадян від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, наявність корупційних ризиків при наданні адміністративних послуг, недосконалість законодавчої бази в окремих сферах адміністративно-правових відносин тощо. Вирішення цих проблем потребує подальшого вдо-

сконалення чинного адміністративного законодавства, посилення контролю за діяльністю органів публічної адміністрації, підвищення правової культури та правосвідомості громадян.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що адміністративно-правовий статус громадян України є складною та багатоаспектною категорією, яка відображає юридично закріплене становище особи у сфері адміністративно-правових відносин. Він ґрунтується на конституційно-правовому статусі громадян України і покликаний забезпечити реалізацію та захист їх прав, свобод та законних інтересів у взаємовідносинах з органами публічної адміністрації. Ключовими ознаками адміністративно-правового статусу громадян України є його універсальність, комплексність, стабільність, загальність та динамічність.

Ефективна реалізація адміністративно-правового статусу громадян України є запорукою утвердження демократичної, соціальної та правової держави, в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Тому подальше вдосконалення адміністративно-правового регулювання статусу громадян України, посилення гарантій реалізації їх прав та свобод у сфері публічного адміністрування має бути одним із пріоритетних напрямів державної правової політики.

Висновок. Адміністративно-правовий статус громадян України є однією з центральних категорій науки адміністративного права, яка відображає юридично закріплене становище особи у сфері адміністративно-правових відносин. Він ґрунтується на конституційно-правовому статусі громадян України і спрямований на забезпечення реалізації та захисту їх прав, свобод і законних інтересів у взаємовідносинах з органами публічної адміністрації.

Проведений аналіз дозволив виокремити такі ключові ознаки адміністративно-правового статусу громадян України, як універсальність, комплексність, стабільність, загальність та динамічність. Структура адміністративно-правового статусу громадян України охоплює адміністративну правосуб'єктність, права, обов'язки, гарантії реалізації прав та обов'язків, а також юридичну відповідальність. Аналіз сучасного стану адміністративно-правового регулювання статусу громадян України засвідчив тенденцію до його розширення та посилення гарантій реалізації прав і свобод громадян у взаємовідносинах з органами публічної адміністрації, що зумов-

лено процесами демократизації суспільного життя, розбудови України як правової та соціальної держави, впровадженню європейських стандартів належного урядування. Саме тому подальше вдосконалення адміністративно-правового регулювання статусу громадян України, посилення гарантій реалізації їх прав та свобод має бути одним із стратегічних напрямів державної правової політики. Перспективними напрямками подальших наукових досліджень у цій сфері можуть бути: поглиблений аналіз окремих елементів адміністративно-правового статусу громадян України, зокрема, їх прав та обов'язків у різних сферах адміністративно-правових відносин; дослідження зарубіжного досвіду правового регулювання статусу громадян та можливостей його імплементації в Україні; розробка конкретних пропозицій щодо вдосконалення чинного адміністративного законодавства у сфері закріплення та реалізації адміністративно-правового статусу громадян України.

Список використаної літератури:

1. Закон України Про громадянство України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>
2. Галуцько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Адміністративне право України. Повний курс: підручник. Херсон: ОЛДІПЛЮС, 2018. 446 с.
3. Загальне адміністративне право: підручник / [Гриценко І. С., Мельник Р. С., Пухятецька А. А. та інші]; за заг. ред. І. С. Гриценка. К.: Юрінком Інтер, 2017. 568 с.
4. Коломоець Т.О. Адміністративне право України. Академічний курс: [підруч.]. Т.О. Коломоець. К.: Юрінком Інтер, 2011. 576 с.
5. Курс адміністративного права України: підручник К.: Юрінком Інтер, 2018. 820 с.
6. Миколенко О. М. Функції адміністративно-деліктного права (теоретико-правовий аспект): дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2018. 484 с.
7. Пирожкова Ю. В. Теорія функцій адміністративного права: дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.07 адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2017. 543 с.
8. Пухтецька А.А. Про зміст і спрямованість принципів адміністративного права. Адміністративне право і процес. 2014. № 3(9). С. 73-86.
9. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. 2-ге вид. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2011. 520 с.
10. Шапіро В. Адміністративно-правовий статус громадянина України як суб'єкта інформаційних правовідносин. Публічне право. 2012. № 4 (8). С. 77–83.

Masalitin V. V. The essence and characteristics of the administrative-legal status of Ukrainian citizens

The research is dedicated to revealing the essence of the legal status of Ukrainian citizens within the framework of administrative law, which regulates their interaction with state authorities. Citizens act as active participants in the implementation of administrative norms, occupying a special status that entails not only rights but also obligations and responsibilities. The research demonstrates how administrative law regulates the processes of providing administrative services and protecting the rights and interests of citizens in their interaction with state structures, including executive authorities, internal structures of executive authorities, public organizations, enterprise and institution administrations, local self-government structures, courts, and prosecutorial authorities.

The article highlights important aspects of administrative law, particularly the administrative legal capacity and administrative delict capacity of citizens. Administrative legal capacity means the ability of a person to hold rights and obligations within administrative law, including the right to protect their interests in the administrative process, the right to participate in local self-government decision-making, and the right to file complaints about actions or inactions of administrative bodies. Administrative delict capacity means the ability of a person to bear responsibility for violations of administrative norms.

By analyzing the role of citizens in the implementation of administrative law, the article emphasizes the need to ensure their special status and responsibility in this process, considering the dynamic nature of administrative law, which is constantly updated to adapt to current realities and societal demands. The authors highlight that citizens as subjects of administrative law play a key role in ensuring the implementation of these norms, influencing the formation of administrative legislation through participation in public discussions, elections, and referendums. The administrative legal status of Ukrainian citizens is an important component of their overall legal status, determining their rights and obligations in the sphere of administrative legal relations with state authorities and other subjects.

Key words: administrative-legal status, Ukrainian citizens, Constitution of Ukraine, legal status, administrative legal capacity, administrative delict capacity, administrative law.

О. В. Мащенко

доктор юридичних наук, професор,
Перший проректор Класичного приватного університету
<https://orcid.org/0000-0003-3897-6845>

Д. С. Пужай-Череда

аспірант кафедри цивільного, адміністративного та фінансового права
Класичного приватного університету

ПРАВОВІ ОСНОВИ СПРАВЛЯННЯ РЕНТНОЇ ПЛАТИ ЗА КОРИСТУВАННЯ РАДІОЧАСТОТНИМ СПЕКТРОМ (РАДІОЧАСТОТНИМ РЕСУРСОМ) УКРАЇНИ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

В статті досліджено становлення законодавства у сфері справляння рентної плати за користування радіочастотним спектром (радіочастотним ресурсом) України. Констатовано, що на сьогодні, відносини, які виникають у сфері радіочастотного спектра, щодо надання та отримання електронних комунікаційних послуг, постачання та доступу до електронних комунікаційних мереж регулюються Законом України «Про електронні комунікації», який запровадив в обіг поняття: «віртуальна електронна комунікаційна мережа», «гармонізований радіочастотний спектр», «географічні межі ринку електронних комунікацій», «інфраструктура електронних комунікаційних мереж», тощо.

Встановлено суперечності щодо визначення суб'єктного складу платників рентної плати з причин наявності у пункті 254.1, статті 254 Податкового кодексу України відсильної норми на Закон України «Про електронні комунікації» в частині визначення поняття «загальні користувачі радіочастотного спектра», яке не знайшло відповідного закріплення у частині 1, статті 1 цього Закону, запропоновано внести зміни до частини 1, статті 1 Закону України «Про електронні комунікації», де надати визначення поняттям «загальні користувачі радіочастотного спектра» та «спеціальні користувачі радіочастотного спектра».

Встановлено, що в порядок справляння рентної плати було внесено суттєві зміни Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо рентної плати за користування радіочастотним спектром (радіочастотним ресурсом) України», який відмінив корегуючі коефіцієнти, які раніше застосовувалися до ставок рентної плати. Дослідження закордонного досвіду показало, що коригувальні коефіцієнти в країнах Євросоюзу практично не використовуються, але все ж існує подібна практика в Іспанії, де застосовується понижувальний коефіцієнт у розмірі 0,75 у разі використання електронних комунікаційних мереж і послуг, які передбачають надання публічних послуг. Для підтримки користувачів публічних послуг (які є соціально важливими) запропоновано внести зміни до пункту 254.4, статті 254 Податкового кодексу України стосовно застосування понижувального коефіцієнту.

Ключові слова: рентна плата, радіочастотний спектр, електронні комунікації, платники рентної плати, об'єкт оподаткування.

Постановка завдання. На сьогодні, не можливо уявити сучасне життя без мобільного зв'язку, який в свою чергу використовується для супутникового зв'язку, фіксованого широкосмугового доступу до мережі Інтернет та запровадження інноваційних державних проєктів у сфері електронних комунікацій, які нада-

ють споживачеві можливість отримати будь-які публічні послуги; інформацію з державних реєстрів, виконати свій податковий обов'язок, просто, користуючись мобільним застосунком. Проте, поява та активне розповсюдження нових технологій та фоні розвитку вже існуючих вимагають залучення додаткового спектру, який, не

дивлячись на постійно зростаючий попит на нього, – залишається незмінним, що ставить перед органами влади питання пошуку засобів ефективного управління обмеженим спільним радіочастотним спектром (ресурсом). Податкова політика може бути ефективним засобом регулювання цього питання, що сприятиме не лише впорядкуванню радіочастотного спектру на користь більш ефективних власників, але й зростанню надходжень до державного бюджету. Проте, сучасні реалії (запровадження воєнного стану, обмеження доступу користувачів радіочастотного ресурсу на користування окремими смугами) вимагає створення нормативно-правової бази, яка б не тільки сприяла розвитку сучасних телекомунікаційних послуг нового покоління, а й зробила рентну плату за користування радіочастотним спектром (радіочастотним ресурсом) потенційним джерелом суттєвих надходжень до державного бюджету.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання справляння рентної плати за користування радіочастотним спектром (радіочастотним ресурсом) України було предметом дослідження вчених економістів: Д. І. Олійник [1], А. Г. Мартиненко [2; 3], К. О. Танащук [3].

В галузі права можна виділити праці О. А. Баранова, який дослідив правові моделі використання радіочастотного ресурсу [4] та проаналізував генезис правового регулювання використання радіочастотного ресурсу для надання послуг електронних комунікацій та дослідив засади формування правових моделей використання обмеженого радіочастотного ресурсу в умовах Інтернет речей на основі вивчення соціальної моделі сфер діяльності суб'єктів господарювання [5] та О. В. Покатаєвої, якою в процесі дослідження правової природи збору за користування радіочастотним ресурсом України встановлено спірні питання щодо визначення правового статусу платників збору та порядку надання податкових пільг [6]. Проте, з урахуванням сучасних викликів з інформатизації суспільства та більш активного використання електронних комунікацій спілкування, що потребує запровадження радіотехнології четвертого покоління в більш широкі діапазонах, – справляння рентної плати за користування радіочастотним спектром (радіочастотним ресурсом) має створювати умови для стимулювання учасників ринку до оптимізації використання наявних у них ресурсів та активно впроваджувати інноваційні послуги більш високої якості та більшого покриття, що

задовольняло б постійно зростаючу аудиторію споживачів.

Виклад основного матеріалу. Правові основи справляння рентної плати за користування радіочастотним спектром (радіочастотним ресурсом) України було закладено ЗУ «Про систему оподаткування» у червні 1991 року [7]. У січні 2001 р. було затверджено Постанову Кабінету Міністрів України «Про ставки щомісячних зборів за використання радіочастотного ресурсу України». В основу встановлення ставок збору покладено вид радіозв'язку, його діапазон, смуги радіочастот, визначеної в ліцензії на використання радіочастотного ресурсу в кожному з регіонів України [8].

Визначальним чинником для застосування розміру ставки рентної плати – було віднесення до певної категорії смуг радіочастот між радіослужбами певного регіону та України. Відповідно до ЗУ «Про радіочастотний ресурс України» [9], Кабінет Міністрів України видав Постанову «Про затвердження Національної таблиці розподілу смуг радіочастот України» [10]. Вона повинна була регламентувати розподіл смуг радіочастот між радіослужбами в Україні та визначати смуги радіочастот спеціального й загального користування. На сьогодні, відносини, що виникають у сфері радіочастотного спектра, щодо надання та отримання електронних комунікаційних послуг, постачання та доступу до електронних комунікаційних мереж, забезпечення конкуренції на ринках електронних комунікацій, а також щодо користування радіочастотним спектром, – регулюються ЗУ «Про електронні комунікації» від 16 грудня 2020 р. [11], який запровадив в обіг поняття: «віртуальна електронна комунікаційна мережа», «гармонізований радіочастотний спектр» (смуги або номінали радіочастот користування якими в Україні гармонізовано із вимогами, нормами і правилами Європейського Союзу), «географічні межі ринку електронних комунікацій», «інфраструктура електронних комунікаційних мереж», тощо.

На сьогодні, платниками рентної плати за користування радіочастотним спектром (радіочастотним ресурсом) України визнано загальних користувачів радіочастотного спектра України, визначених законодавством про електронні комунікації та радіочастотний спектр, яким надано право користуватися радіочастотним спектром України в межах виділеної частини смуг радіочастот загального користування (п. 254.1, ст. 254 Податкового кодексу України – далі ПК України [12]).

У травні цього року було уточнено категорію платників рентної плати за користування радіочастотним ресурсом та додану фразу «за користування радіочастотним спектром» [13] з метою узгодження п. 254.1, ст. 254 ПК України зі ст. 46 ЗУ «Про електронні комунікації», в якій серед засад користування радіочастотним спектром загальними користувачами визначено порядок справляння рентної плати за користування радіочастотним спектром (радіочастотним ресурсом) України із посиланням на норми ПК України.

Дивним є той факт, що в жодному законодавчому акті раніше не містилося визначення поняття «радіочастотний спектр». Це поняття лише було наведено у «Методиці інструментального оцінювання параметрів сигналу», затвердженою Наказом Національної комісії з питань регулювання зв'язку від 22 січня 2007 р., № 12, – як безперервний інтервал радіочастот, не вищий за 3 ТГц [14]. З прийняттям ЗУ «Про електронні комунікації» радіочастотним спектром (радіочастотним ресурсом) – визначено як – радіохвилі, частоти яких нижчі за 3000 ГГц, що придатні для передавання та/або приймання електромагнітної енергії радіообладнанням, випромінювальними пристроями, радіоелектронними засобами та випромінювальними пристроями спеціального призначення та якими можна користуватися на території України та за її межами, а також на виділених для України частотно-орбітальних позиціях (п. 102, ст. 2 Закону [11]).

Право користуватися радіочастотним спектром України в межах виділеної частини смуг радіочастот загального користування може бути на підставі:

- ліцензії на користування радіочастотним спектром (радіочастотним ресурсом) України;
- ліцензії на мовлення з присвоєнням радіочастоти загальних користувачів у смугах радіочастот, виділених для потреб мовлення;
- ліцензії на постачання послуг для потреб мовлення з присвоєнням радіочастоти загальних користувачів у смугах радіочастот, виділених для потреб мовлення;
- дозволу на тимчасове мовлення з присвоєнням радіочастоти загальних користувачів у смугах радіочастот, виділених для потреб мовлення;
- присвоєння радіочастоти (згідно з витягами з реєстру присвоєнь) для потреб мовлення, отриманого постачальником електронних комунікаційних мереж та/або послуг для надання послуг власнику ліцензії на мовлення;

– присвоєння радіочастоти (згідно з витягами з реєстру присвоєнь) для загальних користувачів (п. 254.1, ст. 254 ПК України [12]).

Але, не дивлячись на те, що у п. 254.1, ст. 254 ПК України міститься відсилочна норма на ЗУ «Про електронні комунікації» в частині визначення поняття «загальні користувачі радіочастотного спектра», це поняття не знайшло відповідного закріплення. Ч. 1, ст. 1 цього Закону надає визначення дефініції «користувач радіочастотного спектра» – як юридична або фізична особа, або фізична особа – підприємець, яка користується радіочастотним спектром не поділяючи на загальних і спеціальних користувачів [11].

Ч. 2, ст. 43 ЗУ «Про електронні комунікації» надає перелік юридичних осіб, які належать до спеціальних користувачів радіочастотного спектра, тобто лише аналізуючи норми ЗУ «Про електронні комунікації» та ПК України можна зробити висновки, хто буде належати до категорії «загальні користувачі», як суб'єкти господарювання, яким надано право користуватися радіочастотним спектром України в межах виділеної частини смуг радіочастот загального користування на підставі дозволів та ліцензій.

Вважаємо, що доцільно внести до ч. 1, ст. 1 ЗУ «Про електронні комунікації», де надати визначення поняттям «загальні користувачі радіочастотного спектра» та «спеціальні користувачі радіочастотного спектра».

Об'єктом оподаткування рентною платою за користування радіочастотним спектром (радіочастотним ресурсом) України є ширина смуги радіочастот, що визначається як частина смуги радіочастот загального користування у відповідному регіоні та зазначена у відповідних ліцензіях, дозволах та присвоєннях, (п. 254.3, ст. 254 ПК України [12]).

В порядок справляння рентної плати було внесено суттєві зміни ЗУ «Про внесення змін до Податкового кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо рентної плати за користування радіочастотним спектром (радіочастотним ресурсом) України», прийнятим 21 травня 2024 р., № 3721-ІХ, який відмінив корегуючі коефіцієнти, які раніше застосовувалися до ставок рентної плати, окрім понижувальних коефіцієнтів у розмірі 0,75 до припинення або скасування воєнного стану в Україні.

Поясненням скасування корегуючих коефіцієнтів є подання Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку

та інформатизації, в якому було вказано, що запровадження коефіцієнтів дало позитивний результат, внаслідок чого стала можливою видача нових ліцензій на користування радіочастотним ресурсом для новітньої на той час в Україні радіотехнології четвертого покоління – LTE в діапазонах 2600 МГц, 1800 МГц та 900 МГц. Водночас, після того, як було проведено упорядкування спектра та впроваджено новітні радіотехнології, необхідність у подальшому застосуванні стимулюючих коефіцієнтів відсутня, а подальше їх застосування матиме лише негативні наслідки, такі як: застосування різних ставок до платників, що створить дискримінаційні умови оподаткування [15].

Також, наявна система коефіцієнтів була складною для обчислення та перевірки правильності сплати рентної плати за користування радіочастотним ресурсом України, що ускладнювала адміністрування зазначеного податку [15].

Якщо дослідити історію впровадження стимулюючих підвищувальних та понижувальних коефіцієнтів, які застосовувалися до окремих ставок рентної плати за користування радіочастотним ресурсом України, то можна побачити, що саме Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку (перейменована наразі як Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації) була ініціатором їх запровадження з метою стимулювання операторів телекомунікацій до обміну обмеженим радіочастотним ресурсом, який використовувався неефективно та фрагментовано, що не давало можливості для його упорядкування і створення суцільних смуг радіочастот для подальшого впровадження новітніх радіотехнологій [16]. Як наслідок – 20 грудня 2016 року було прийнято ЗУ «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2017 році», яким було запроваджено 8 понижувальних та підвищувальних коефіцієнтів.

Цим Законом [17] було передбачено: підвищення ставки рентної плати та введення понижувальних та підвищувальних коефіцієнтів для радіозв'язку у багатоканальних розподільчих системах для передавання та ретрансляції телевізійного зображення, передавання звуку, цифрової інформації у діапазоні радіочастот

2300–2400 МГц та 2500–2690 МГц. Підвищувальні коефіцієнти у розмірі 1,4 передбачалося застосовувати за перевищення у одного користувача радіочастотного ресурсу оптимально необхідної ширини смуг радіочастот у відповідних діапазонах для впровадження технологій системи рухомого (мобільного) зв'язку четвертого покоління (LTE) та у розмірі 1,2 за неефективно фрагментовані смуги радіочастот. У разі вжиття користувачами радіочастотного ресурсу заходів з метою залишення оптимально необхідної суцільної смуги радіочастот встановлювався понижувальний коефіцієнт 0,75 [16; 17].

На той час вважалося доцільним запровадження таких коефіцієнтів, тому як ситуація із радіочастотним ресурсом України свідчила про значні перекося у розподілі обмеженого ресурсу, що стало наслідком «клаптевої» та безсистемної роздачі у попередні роки за відсутності довгострокової стратегії розвитку ринку телекомунікацій. Запровадження коефіцієнтів як економічних важелів впливу для стимулювання учасників ринку до оптимізації використання наявних у них ресурсів мало бути ефективним способом вирішення зазначеної проблеми [18].

Крім того, згідно з проектом державного бюджету на 2017 рік очікувалося, що впровадження коефіцієнтів сприятиме збільшенню надходжень до держбюджету на 1,7 млрд грн. [19].

Дослідження закордонного досвіду показало, що коригувальні коефіцієнти в країнах Євросоюзу практично не використовуються, але все ж існує подібна практика в Іспанії, де у 2022 році прийнято новий Загальний закон про комунікації, який створив основи для розширення мереж нового покоління відповідно до принципів заохочення інвестицій та стимулювання конкуренції. Це дозволило операторам запропонувати користувачам інноваційні послуги вищої якості та більшого покриття, за конкурентними цінами й на кращих умовах [20, с. 13].

Аналогом рентної плати в Іспанії – є плата за резервування, яка для приватного або спеціального використання операторами будь-якої частоти в суспільному радіоспектрі на користь однієї або кількох фізичних чи юридичних осіб передбачає застосування річної ставки. Плата враховує ринкову вартість використання зарезервованої частоти та прибутковість, яку бенефіціар міг би отримати. Для її розрахунку беруться до уваги: ступінь використання та перевантаження різних смуг і різні географічні зони; тип послуги, для якої планується використовувати резерв, і, зокрема, чи

тягне це за собою зобов'язання щодо надання публічних послуг. Для електронних комунікаційних мереж і послуг, які передбачають надання публічних послуг застосовується коефіцієнт – 0,75 [20, с. 14].

Публічна послуга – є юридично або соціально значущою дією суб'єкта надання публічної (електронної публічної) послуги, у тому числі адміністративної послуги, за заявою (зверненням, запитом) суб'єкта звернення або без такого звернення, у результаті якої набуваються, переходять, припиняються права та/або здійснюються обов'язки суб'єктом звернення, надаються відповідні матеріальні та/або нематеріальні блага суб'єкту звернення (ч. 1, ст. 1 Закону [21]).

Вважаємо, для підтримки користувачів публічних послуг (які є соціально важливими) доцільно розглянути питання стосовно застосування понижувального коефіцієнту, що може бути шляхом внесення змін до п. 254.4, ст. 254 ПК України.

Видання Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 р. [22] внесло корективи у використання радіочастотного спектра. Так, п. 11, ч. 1, ст. 8 ЗУ «Про правовий режим воєнного стану» військовому командуванню разом із військовими адміністраціями, де введено воєнний стан, надано право самостійно або із залученням органів виконавчої влади:

- регулювати роботу підприємств телекомунікацій, поліграфічних підприємств, видавництв, телерадіоорганізацій, телерадіоцентрів та інших підприємств, установ, організацій і закладів культури та засобів масової інформації;

- використовувати місцеві радіостанції, телевізійні центри та друкарні для військових потреб і проведення роз'яснювальної роботи; забороняти роботу приймально-передавальних радіостанцій особистого і колективного користування та передачу інформації через комп'ютерні мережі [23].

В умовах воєнного стану користування радіочастотним спектром загальними користувачами має здійснюватися із урахуванням директив Генерального штабу, які можуть стосуватися:

- виділення смуг радіочастот загального користування радіочастотного спектра для забезпечення здійснення заходів національної безпеки та оборони спеціальними користувачами;

- введення тимчасових обмежень на користування окремими смугами, номіналами радіочастот загального користування; використання

радіообладнання, випромінювальних пристроїв загальними користувачами та радіоелектронних засобів для: забезпечення проведення мобілізації, національної безпеки, оборони та охорони правопорядку [24].

Виходячи з цього, окремі загальні користувачі можуть бути позбавлені можливості повноцінного користування радіочастотним спектром в межах виділеної частини смуг радіочастот. Доцільно розглянути можливість застосування понижувального коефіцієнта до ставки рентної плати за частину радіочастотного спектру, яку суб'єкт господарювання (загальний користувач) тимчасово не може використовувати у господарській діяльності з-за введення Генеральним штабом тимчасових обмежень на використання смуги радіочастот та внести відповідні зміни до п. 254.4, ст. 254 ПК України.

Разом з тим, доцільно розробити компенсаційний механізм постачальникам мереж стільникового зв'язку, які надають суспільно важливі послуги у в рамках виконання проектів інформатизації, програм електронного урядування, зокрема із використанням порталу Дія та реалізації проектів: електронних конкурсів за підтримки органів державної влади та місцевого самоврядування, проектів: цифрова трансформація надання послуг у територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки для громадян (е-ТЦК та СП); цифрова трансформація державної реєстрації актів цивільного стану (е-ДРАЦС); цифрова трансформація державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень (е-Майно); цифрова трансформація вищої, фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти (е-Університет); цифрова трансформація державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань (е-Бізнес); електронні довірчі послуги (eID – запровадження мобільного кваліфікованого електронного підпису) та ін. Компенсаційний механізм може полягати у наданні дозволу на включення до складу інших витрат операційної діяльності – витрат на програмне забезпечення для реалізації проектів у Порталі.Дія, а також застосуванні понижувальних коефіцієнтів для суб'єктів господарювання – постачальників мереж стільникового зв'язку, які організують доступ абонентів до Порталу.Дія через додаток в смартфоні.

Висновки. В статті досліджено становлення законодавства у сфері справляння рентної плати за користування радіочастотним спек-

тром (радіочастотним ресурсом) України. Встановлено суперечності щодо визначення суб'єктного складу платників рентної плати з причин наявності у п. 254.1, ст. 254 ПК України відсильної норми на ЗУ «Про електронні комунікації» в частині визначення поняття «загальні користувачі радіочастотного спектра», яке не знайшло відповідного закріплення у ч. 1, ст. 1 цього Закону, запропоновано внести зміни до ч. 1, ст. 1 ЗУ «Про електронні комунікації», де надати визначення поняттям «загальні користувачі радіочастотного спектра» та «спеціальні користувачі радіочастотного спектра».

Встановлено, що в порядок справляння рентної плати було внесено суттєві зміни ЗУ «Про внесення змін до Податкового кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо рентної плати за користування радіочастотним спектром (радіочастотним ресурсом) України», який відмінив корегуючі коефіцієнти, які раніше застосовувалися до ставок рентної плати. Дослідження закордонного досвіду показало, що коригувальні коефіцієнти в країнах Євросоюзу практично не використовуються, але все ж існує подібна практика в Іспанії, де застосовується понижувальний коефіцієнт у розмірі 0,75 у разі використання електронних комунікаційних мереж і послуг, які передбачають надання публічних послуг. Для підтримки користувачів публічних послуг (які є соціально важливими) запропоновано внести зміни до п. 254.4, ст. 254 ПК України стосовно застосування понижувального коефіцієнту.

Встановлено, що в умовах введення воєнного стану користування радіочастотним спектром загальними користувачами має здійснюватися із урахуванням директив Генерального штабу, якими може вводиться тимчасове обмеження на користування окремими смугами, номіналами радіочастот загального користування; використання радіообладнання, випромінювальних пристроїв загальними користувачами. Запропоновано розглянути можливість застосування понижувальних коефіцієнта до ставки рентної плати за частину радіочастотного спектру, яку суб'єкт господарювання (загальний користувач) тимчасово не може використовувати у господарській діяльності з-за введення таких обмежень та внести відповідні зміни до п. 254.4, ст. 254 ПК України.

Список використаної літератури:

1. Олійник Д. І. Методичні основи фінансово-економічної ефективності радіочастотного ресурсу

- України: Фінанси України. 2007. № 8. С. 13-24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2007_8_3
2. Мартиненко А. Г. Теоретико-методологічні підходи до розробки класифікаторів для визначення розмірів тарифів на здійснення державного нагляду за використанням радіочастотного ресурсу України: Економіка. Менеджмент. Бізнес. 2014. № 4. С. 47-56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/естебі_2014_4_9
3. Танащук К. О., Мартиненко А. Г. Розробка алгоритму методики тарифоутворення на здійснення державного нагляду за використанням радіочастотного ресурсу України: Економіка. Менеджмент. Бізнес. 2014. № 3. С. 79-89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/естебі_2014_3_13
4. Баранов О. Правовий режим використання радіочастотного ресурсу: Правова інформатика. 2012. № 3. С. 50-57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pinform_2012_3_12
5. Баранов О. А. Інтернет речей (IoT): правові моделі використання обмеженого радіочастотного ресурсу: Інформація і право. 2017. № 3. С. 73-84. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2017_3_10
6. Покатаєва О. В. Збір за користування радіочастотним ресурсом України: правова природа та перспективи реформування / О. В. Покатаєва // Право та державне управління : збірник наукових праць. 2011. № 3. С. 56–58.
7. Про систему оподаткування : Закон від 25.06.1991 р. № 1251–XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1251-12#Text>
8. Про ставки щомісячних зборів за використання радіочастотного ресурсу України : Постанова від 31.01.2001 р. № 77 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/77-2001-%D0%BF#Text>
9. Про радіочастотний ресурс України : Закон від 01.06.2000 р. № 1770–III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1770-14#Text>
10. Про затвердження Національної таблиці розподілу смуг радіочастот України : Постанова від 15.12.2005 р. № 1208 / Кабінет Міністрів України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1208-2005-%EF&p=1297342554737161>.
11. Про електронні комунікації: Закон від 16 грудня 2020 р., № 1089-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text>
12. Податковий кодекс України: Закон від 02.12.2010 р. № 2755–VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

13. Про внесення змін до Податкового кодексу України та Закону України "Про електронні комунікації" щодо рентної плати за користування радіочастотним спектром (радіочастотним ресурсом) України: Закон від 21 травня 2024 р., № 3721-IX / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-20#Text>
14. Про затвердження та введення в дію тимчасових Методик інструментального оцінювання параметрів сигналу: Наказ від 22 січня 2007 р., № 12 / Національна комісія з питань регулювання зв'язку державне підприємство «Український державний центр радіочастот». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va012487-07>
15. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо рентної плати за користування радіочастотним спектром (радіочастотним ресурсом) України» № 3721-IX від 21.05.2024 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=10423&conv=9>
16. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2017 році: 1791-VIII від 20.12.2016 р. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=5132&skl=9
17. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2017 році»: Закон від 20 грудня 2016 року № 1791-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1791-19#Text>
18. НКРЗІ ініціює зміни до Податкового кодексу України. URL: <https://nkrzi.gov.ua/index.php?r=site/index&pg=99&id=1069&language=uk>
19. Уряд пропонує ВР збільшити плату за користування радіочастотним ресурсом. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/371073.html>
20. Аналітична записка з питань порівняльного законодавства щодо справляння рентної плати за користування радіочастотним спектром (радіочастотним ресурсом). URL: [file:///D:/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97%20%D0%B0%D1%81%D0%BF%D1%96%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D1%96%D0%B2%2018.02.2019/%D0%90%D1%81%D0%BF%D1%96%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%202022/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F\(%D0%9F%D1%83%D0%B6%D0%B0%D0%B9-%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B0\)/32991.pdf](file:///D:/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97%20%D0%B0%D1%81%D0%BF%D1%96%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D1%96%D0%B2%2018.02.2019/%D0%90%D1%81%D0%BF%D1%96%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%202022/%D0%94%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F(%D0%9F%D1%83%D0%B6%D0%B0%D0%B9-%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B0)/32991.pdf)
21. Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг: Закон від 15 липня 2021 р., № 1689-IX / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20#Text>
22. Про введення воєнного стану в Україні: Указ від 24 лютого 2022 р., № 2102-IX / Президент України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#n2>
23. Про правовий режим воєнного стану: Закон від 12 травня 2015 року № 389-VIII / *Верховна Рада України*. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/t150389?an=1&ed=2015_11_10
24. Про затвердження Порядку користування радіочастотним спектром в особливий період та в умовах надзвичайного або воєнного стану: Постанова від 4 жовтня 2022 р. № 1118 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1118-2022-%D0%BF#Text>

Mashchenko O. V., Puzhai-Chereda D. S. Legal basis of administration of rent payment for the use of the radio frequency spectrum (radio frequency resource) of Ukraine in today's conditions

The article examines the formation of legislation in the field of payment of rent for the use of the radio frequency spectrum (radio frequency resource) of Ukraine. It was established that today, the relations that arise in the field of radio frequency spectrum, regarding the provision and receipt of electronic communication services, supply and access to electronic communication networks are regulated by the Law of Ukraine "On Electronic Communications", which introduced the concept: "virtual electronic communication network", "harmonized radio frequency spectrum", "geographic boundaries of the electronic communications market", "infrastructure of electronic communication networks", etc.

Contradictions have been established regarding the definition of the subject composition of rent payers due to the presence in clause 254.1, article 254 of the Tax Code of Ukraine of a reference norm to the Law of Ukraine "On Electronic Communications" in the part of the definition of the concept of "general users of the radio frequency spectrum", which has not found an appropriate anchoring in part 1, article 1 of this Law, it is proposed to amend part 1, article 1 of the Law of Ukraine "On Electronic Communications", where definitions of the terms "general users of the radio frequency spectrum" and "special users of the radio frequency spectrum" are defined.

It was established that significant changes were made to the procedure for payment of rent payments by the Law of Ukraine "On Amendments to the Tax Code of Ukraine and the Law of Ukraine "On Electronic Communications" regarding rent payments for the use of the radio frequency spectrum (radio frequency resource) of Ukraine", which abolished the corrective factors that previously applied to rent rates. A study of foreign experience showed that correction coefficients are practically not used in the EU countries, but there is still a similar practice in Spain, where a reduction coefficient of 0.75 is applied in the case of the use of electronic communication networks and services that involve the provision of public services. In order to support users of public services (which are socially important), it is proposed to amend clause 254.4, article 254 of the Tax Code of Ukraine regarding the application of the reduction coefficient.

Key words: *rent, radio frequency spectrum, electronic communications, rent payers, object of taxation.*

Ю. М. Сірий

кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри публічного управління та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТІВ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ НА ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ В УКРАЇНІ

Наукова стаття присвячена адміністративно-правовій характеристиці суб'єктів управління персоналом на державній службі в Україні. У ній аналізуються функції та повноваження організаційних структур, що відповідають за кадрову політику та управління людськими ресурсами у державних установах. Освітлюються правові аспекти, пов'язані з формуванням кадрової бази, призначенням на посади.

Автором визначено, що суб'єкти управління персоналом у сфері державної служби – це організаційні структури та посадові особи, відповідальні за розробку і реалізацію політики та управління персоналом в державних установах. Вони відіграють ключову роль у забезпеченні ефективного функціонування державних органів, визначаючи стратегії, процедури та стандарти, які стосуються залучення, розвитку, мотивації і підтримки персоналу. Також з'ясовано, що суб'єкти управління персоналом на державній службі в Україні здійснюють розробку кадрової політики, організацію кар'єрного росту, контроль за дотриманням нормативно-правових актів та надають підтримку у професійному розвитку державних службовців.

Досліджено, що Закон України «Про державну службу» вперше визначає систему суб'єктів управління державною службою таких, як Кабінет Міністрів України; центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної служби; Комісію з питань вищого корпусу державної служби та відповідні конкурсні комісії; керівників державної служби; служби управління персоналом. Також здійснено адміністративно-правову характеристику суб'єктів управління персоналом на державній службі.

Крім того, автором виокремлено проблеми суб'єктів управління персоналом на державній службі, такі як нестабільність робочої сили через часту зміну урядів і політичних призначень; нестача ресурсів; політичний тиск; нестача компетентних кадрів на державній службі обмежує здатність організації ефективно працювати; відсутність чіткої кадрової стратегії та мотивації персоналу, що призводить до зниження продуктивності й незадоволеності персоналу та запропоновано шляхи їх вирішення.

Дослідження спрямоване на ідентифікацію ключових аспектів управління персоналом на державній службі та їх вплив на ефективність державного управління.

Ключові слова: управління персоналом, державна служба, суб'єкти управління персоналом.

Постановка проблеми. Адміністративно-правова характеристика суб'єктів управління персоналом на державній службі полягає в необхідності визначення цих суб'єктів, а також детальному аналізі функцій, повноважень та юридичних аспектів їх діяльності з метою виявлення проблемних моментів, які можуть впливати на ефективність кадрової політики в установах публічного сектору України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика адміністративно-правової характеристики управління персоналом на

державній службі фрагментарно розглядалася у працях таких науковців, як Л. Р. Білої-Тіунової, Є. І. Бородіна, Ю. П. Битяка, В. С. Венедиктова, М. І. Іншина, М. М. Клемпарського, Н. С., Кутومانова, І. П. Лаврінчука, Н. А. Липовської, С. С. Лукаша, А. Р. Мацюка, К. Ю. Мельника, Н. О. Мельничука, В. О. Петришина, С. М. Прилипка, О. І. Процевського, С. М. Серьогіна та ін.

Мета статті полягає в системному аналізі адміністративно-правової характеристики суб'єктів управління персоналом на державній службі в Україні з метою ідентифікації та оцінки

ключових аспектів, які впливають на їх функціонування та взаємодію в системі державного управління.

Виклад основного матеріалу. Створення ефективної системи управління персоналом на державній службі є ключовим завданням для розвитку суспільства. Успішне управління персоналом охоплює розробку та впровадження політик, процедур, практик та проєктів спрямованих на оптимальне використання і розвиток кадрового потенціалу державних установ. Це сприяє підвищенню продуктивності роботи державних органів, допомагає досягати їхніх стратегічних цілей та позитивно впливає на загальний розвиток суспільства. Ефективна організація роботи державних службовців відіграє вирішальну роль у забезпеченні функціонування державних установ на високому рівні. Вона передбачає створення умов для максимального використання трудового потенціалу персоналу з урахуванням потреб держави, а також професійних і творчих здібностей службовців.

Таким чином, необхідно визначити суб'єктів управління персоналом на державній службі. Суб'єкти управління персоналом у сфері державної служби – це організаційні структури та посадові особи, відповідальні за розробку і реалізацію політики та управління персоналом в державних установах. Вони відіграють ключову роль у забезпеченні ефективного функціонування державних органів, визначаючи стратегії, процедури та стандарти, які стосуються залучення, розвитку, мотивації і підтримки персоналу. Також ці суб'єкти не лише визначають напрямок розвитку кадрової політики, але й забезпечують її виконання на всіх рівнях державної служби. Вони відповідають за створення умов для залучення кваліфікованих фахівців, їхнього професійного росту, забезпечення справедливої оцінки роботи та винагороди, а також за підтримку сприятливого робочого клімату. До них належать департаменти управління персоналом, кадрові служби та інші адміністративні підрозділи, які забезпечують підбір, адаптацію, навчання, мотивацію та управління працівниками державної служби. До їх завдань входить розробка та реалізація кадрових стратегій, організація навчання, освіти та професійного розвитку, а також адміністративно-правове забезпечення управління персоналом відповідно до законодавства.

Загалом, чинний Закон України «Про державну службу» [1] вперше визначає систему суб'єктів управління державною службою таких,

як Кабінет Міністрів України; центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної служби; Комісію з питань вищого корпусу державної служби та відповідні конкурсні комісії; керівників державної служби; служби управління персоналом.

З огляду на викладене, вважаємо за необхідне охарактеризувати суб'єктів управління персоналом на державній службі. Так, Аналізуючи конституційні положення щодо повноважень Кабінету Міністрів України у сфері управління персоналом на державній службі, можна виділити наступні аспекти: по-перше, уряд визначає загальні принципи кадрової політики органів виконавчої влади, здійснює призначення та звільнення державних службовців; по-друге, він відповідає за застосування заходів заохочення і дисциплінарної відповідальності до керівників та інших посадових осіб; по-третє, уряд встановлює умови оплати праці для працівників державного сектора, включаючи військовослужбовців та поліцейських; по-четверте, керує організацією структури виконавчої влади, включаючи створення, реорганізацію і ліквідацію міністерств та інших центральних органів, а також затверджує положення про ці органи [2].

Вищезазначені повноваження надають уряду значний вплив на формування та функціонування державної служби відповідно до законодавства та політичних пріоритетів країни. Це дозволяє уряду забезпечувати ефективне виконання завдань, покладених на державну службу, та впроваджувати стратегічні зміни у сфері державного управління [3, с. 175–180].

Отже, Кабінет Міністрів України вирішує різні питання, пов'язані з регулюванням державної служби, шляхом видання постанов і розпоряджень. Крім Уряду, існують інші органи, які мають повноваження щодо державних службовців, такі як Прем'єр-міністр України та міністри, які вносять відповідні пропозиції до Кабінету Міністрів України та приймають рішення з конкретних питань у цій сфері.

Наступним суб'єктом управління персоналом на державній службі є Національне агентство України з питань державної служби, що являється центральним органом виконавчої влади, який відповідає за формування та реалізацію державної політики у сфері державної служби, і забезпечує функціональне управління державною службою в державних органах, є Національне агентство України з питань державної служби. Аналіз чинного законодав-

ства про державну службу розкриває основні етапи становлення та розвитку цього органу [10, с. 375].

Так, основні етапи розвитку Національного агентства України з питань державної служби включають створення та формування правової бази, розробку інституційних засад і професійних стандартів, підвищення ефективності та якості державної служби, моніторинг і контроль дотримання стандартів, а також міжнародне співробітництво та інтеграцію міжнародних стандартів.

Ці кроки є загальними орієнтирами розвитку Національного агентства України з питань державної служби, кожен з яких відображає важливий аспект впровадження та розвитку системи державної служби в країні.

Національне агентство з питань державної служби виконує свої повноваження безпосередньо та через утворені відповідно до встановленого порядку територіальні органи. Ці територіальні органи представлені міжрегіональними управліннями НАДС у Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, які також відомі як Управління [4].

Управління здійснюють реалізацію державної політики у сфері державної служби та управління персоналом на відповідній території, вносять пропозиції до НАДС щодо формування цієї політики, функціонально керують державною службою, узагальнюють практику застосування законодавства, надають методичні та консультативні роз'яснення, контролюють дотримання законодавства, проводять перевірки та розглядають скарги.

Також, Генеральний департамент з питань управління персоналом на державній службі є самостійним структурним підрозділом Національного агентства України з питань державної служби. До його завдань належить забезпечення аналізу та формування державної політики у сфері державної служби з метою забезпечення оптимального функціонування системи управління персоналом в державних органах [5].

Національне агентство України з питань державної служби, керуючись Конституцією України [2] та законами «Про Кабінет Міністрів України» [11], «Про центральні органи виконавчої влади» [13], «Про державну службу» та «Про запобігання корупції» [12], а також постановами Кабінету Міністрів і власними наказами, формує та реалізує державну політику у сфері державної служби, бере участь у формуванні політики щодо служби в органах місцевого самовряду-

вання, забезпечує функціональне управління державною службою, запобігає корупції, управляє кадрами, організовує навчання, контролює підпорядковані установи, виконує планово-фінансову діяльність та забезпечує мобілізаційну готовність держави.

Важливу роль в управлінні персоналом на державній службі процесу відіграє ще один суб'єкт – це Комісія з питань вищого корпусу державної служби. Ця Комісія є особливим суб'єктом управління державною службою. Вона є постійно діючим колегіальним органом, а її статус визначається чинним законодавством, Положенням про Комісію з питань вищого корпусу державної служби та Регламентом її роботи [6; 7].

Комісія характеризується як постійно діючий колегіальний орган, чия діяльність продовжується до ухвалення рішення про її припинення. За її статусом, Комісія віднесена до категорії консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів, створених Кабінетом Міністрів України. Ця категорія включає такі форми організації, як комісія (орган, що забезпечує узгодження дій центральних і місцевих виконавчих органів у питаннях, пов'язаних з виконанням завдань уряду), комітет, організаційний комітет (координаційний центр), рада, робоча група, урядова комісія, міжвідомча робоча група [8].

Склад Комісії включає представника Верховної Ради, призначеного Комітетом з питань державного будівництва, регіональної політики та місцевого самоврядування, представника Президента, призначеного без спеціальних вимог, представника Кабінету Міністрів, голову або заступника голови Національного агентства з питань державної служби, експерта з управління персоналом, призначеного Кабміном, та представників від вищих навчальних закладів і державних органів, що готують фахівців у галузі публічного управління та адміністрування [9].

Оголошення про відбір кандидатів до Комісії та прийом документів публікуються на офіційному веб-сайті Офісу; участь можуть брати громадські об'єднання з п'ятирічним досвідом у сфері підготовки державних службовців або управління персоналом, а також вищі навчальні заклади з дворічною ліцензією на підготовку магістрів та докторів у галузі «Публічне управління та адміністрування»; кандидати повинні бути громадянами України, мати ступінь магістра, щонайменше семирічний загальний стаж роботи, не бути членами політичних партій та мати досвід або знання у сфері державної служби чи управління персоналом.

Комісія з питань вищого корпусу державної служби активно сприяє підвищенню ефективності та професіоналізму державної служби шляхом аналізу законодавства, формулювання рекомендацій та стратегій управління кадрами, надання порад і моніторингу дотримання законодавства, участі у відборі та організації аналітичних заходів.

Таким чином, діяльність Комісії з питань вищого корпусу державної служби спрямована на забезпечення ефективного та професійного функціонування державної служби України, підвищення її авторитету та суспільної довіри.

Ще одним суб'єктом управління на державній службі є служба управління персоналом, підпорядкована керівнику державної служби державного органу. Основними завданнями служби управління персоналом є реалізація державної політики з питань управління персоналом в державних органах, забезпечення виконання повноважень керівника державної служби з питань управління персоналом, забезпечення організаційного розвитку державних органів, добір персоналу для державних органів, прогнозування розвитку персоналу, стимулювання кар'єрного зростання персоналу, підвищення рівня професійної компетентності персоналу, аналіз та організація управління персоналом проведення організаційної роботи, організаційно-методичне керівництво з питань управління персоналом державних органів [10, с. 206–207].

Висновки та перспективи. Таким чином, суб'єкти управління персоналом на державній службі в Україні здійснюють розробку кадрової політики, організацію кар'єрного росту, контроль за дотриманням нормативно-правових актів та надають підтримку у професійному розвитку державних службовців. Однак, вони можуть зіткнутися з наступними проблемами: нестабільність робочої сили через часту зміну урядів і політичних призначень; нестача ресурсів, що може обмежувати здатність залучати, утримувати та розвивати персонал; політичний тиск, який може впливати на процеси прийняття рішень в управлінні персоналом; нестача компетентних кадрів на державній службі обмежує здатність організації ефективно працювати; відсутність чіткої кадрової стратегії, що може призвести до плутанини в поведінці; відсутність мотивації персоналу, що призводить до зниження продуктивності та незадоволеності персоналу.

Для вирішення цих проблем та підвищення ефективності управління персоналом на дер-

жавній службі необхідна комплексна стратегія. Таким чином, ми пропонуємо вжити наступних заходів: розробити стабільну кадрову політику, яка б забезпечувала незалежність від політичних змін та професійний добір і розвиток персоналу; збільшити фінансування та виділити достатні ресурси для добору та утримання компетентних кадрів, а також для навчання та розвитку потенціалу; забезпечити професійну автономію та незалежність органу управління від політичного впливу для забезпечення ефективної операційної діяльності; розробити систему регулярного оцінювання та мотивації персоналу, включаючи встановлення прозорих процедур кар'єрного розвитку та заохочення за високі результати роботи; розробляти та впроваджувати стратегії залучення та утримання кваліфікованого персоналу, включаючи програми стажування, професійного розвитку та інші пільги; удосконалювати системи управління та організаційні процеси з метою підвищення ефективності та результативності діяльності суб'єктів управління персоналом.

Список використаної літератури:

1. Про державну службу України: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради*, 2016, № 4, ст. 43.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Біла-Тіунова Л.Р. Державна служба України. Загальна частина: навчальний посібник. 2020. 511 с.
4. Про затвердження Положення про міжрегіональне управління Національного агентства України з питань державної служби в Автономній Республіці Крим, в областях, містах Києві та Севастополі: наказ НАДС від 21 травня 2015 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0600-15>
5. Управління персоналом на державній службі. URL : <https://nads.gov.ua/diyalnist/upravlinnya-personalom-na-derzhavnij-sluzhbi>
6. Про затвердження Положення про Комісію з питань вищого корпусу державної служби: Постанова КМУ від 25 березня 2016 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/243-2016-%D0%BF#Text>
7. Регламент роботи Комісії з питань вищого корпусу державної служби: схвалений на засіданні Комісії з питань вищого корпусу державної служби 28 липня 2016 р. URL: <https://nads.gov.ua/vyshhyj-korpus-derzhavnoyisluzhby/komisiya-z-pytan-vyshhogo-korpusu-derzhavnoyi-sluzhby/reglament-roboty/>.

8. Питання консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів, утворених Кабінетом Міністрів України: Постанова КМУ від 17 червня 2009 р. № 599. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/599-2009-%D0%BF>
9. Про затвердження Порядку відбору представників громадських об'єднань та закладів вищої освіти, що здійснюють підготовку у сфері публічного управління та адміністрування, до складу Комісії з питань вищого корпусу державної служби: Постанова КМУ від 3 листопада 2019 р. № 906. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/906-2019-%D0%BF#Text>
10. Біла-Тіунова Л.Р. Службова кар'єра в Україні : монографія. Одеса, Фенікс, 2011. 540 с.
11. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 року № 794-VII *Відомості Верховної Ради*, 2014, № 13, ст. 222.
12. Про запобігання корупції: Закон України від 14 грудня 2014 року № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
13. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 р. № 3166-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text>

Siriy Yu. M. Administrative and legal characteristics of subjects of personnel management in the public service in Ukraine

The scientific article is devoted to the administrative and legal characteristics of subjects of personnel management in the public service in Ukraine. It analyzes the functions and powers of organizational structures responsible for personnel policy and human resources management in state institutions. Legal aspects related to the formation of the personnel base and appointment to positions are highlighted.

The author determined that subjects of personnel management in the field of public service are organizational structures and officials responsible for the development and implementation of policy and personnel management in public institutions. They play a key role in ensuring the effective functioning of government agencies by defining strategies, procedures and standards that relate to the recruitment, development, motivation and support of staff. It was also found out that the subjects of personnel management in the civil service in Ukraine carry out the development of personnel policy, the organization of career growth, control over compliance with regulatory and legal acts and provide support in the professional development of civil servants.

It has been studied that the Law of Ukraine "On Civil Service" for the first time defines the system of subjects of civil service management, such as the Cabinet of Ministers of Ukraine; the central body of executive power, which ensures the formation and implementation of state policy in the field of public service; The Commission on Higher Civil Service Corps and relevant competitive commissions; civil service managers; personnel management services. The administrative and legal characterization of personnel management subjects in the civil service was also carried out.

In addition, the author highlights the problems of personnel management subjects in the public service, such as the instability of the workforce due to frequent changes of governments and political appointments; lack of resources; political pressure; the lack of competent personnel in the civil service limits the organization's ability to work effectively; the absence of a clear personnel strategy and staff motivation, which leads to a decrease in productivity and staff dissatisfaction, and ways to solve them are proposed.

The study is aimed at identifying key aspects of personnel management in the public service and their impact on the effectiveness of public administration.

Key words: *personnel management, public service, personnel management entities.*

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.2.9>**С. В. Хоркавий**аспірант кафедри конституційного та адміністративного права
Державного університету інфраструктури та технологій

РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

У статті акцентується увага на реформі органів Національної поліції у контексті комплексної реформи правоохоронних органів України. Органи Національної поліції показані як складова органів системи МВС. Наголошується на тому, що реформування поліції має незавершений характер.

Розглядається процес реформування і дається характеристика кожному періоду. Перший період (2012 рік) характеризується зародженням конституційних ідей і оновленням підходів до розуміння ролі міліції (поліції) у тогочасному суспільстві. Другий період (2014–2016) став комплексним проєктом національного масштабу. Третій період (2017–2021) змінив структуру поліції і став основою експериментів і реалізацію пілотних проєктів. Четвертий період (2022 і по нині) характеризує поліцію як суб'єкта безпекового середовища і зміною адміністративно-правового статусу через покладені на неї завдання.

Зазначається, що упродовж всіх періодів Україна виконувала рекомендації програмних документів, розроблених експертами правозахисних організацій спільно з МВС України і мала підтримку європейської спільноти. Досліджується чинне законодавство, що регламентує діяльність Національної поліції у процесі євроінтеграції у кожному періоді.

Зроблений висновок про необхідність розроблення і прийняття Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2040 року з подальшим затвердженням плану заходів з реалізації Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2040 року. Доцільним, на думку автора, передбачити розв'язання низки проблем (зокрема, у воєнний та повоєнний періоди) та виконання умов європейської інтеграції шляхом забезпечення ефективного функціонування інститутів, які гарантуватимуть верховенство права, додержання прав і свобод людини і громадянина, їх ефективний захист.

Ключові слова: поліцейський, правоохоронні органи, нормативно-правовий акт, формування безпекового середовища, сфера правопорядку

Постановка проблеми. В останні роки процес державного будівництва в Україні значно прискорився. Реформа системи органів внутрішніх справ є, напевно, головною ланкою в комплексі заходів із реформування правоохоронних органів. Існують різні точки зору щодо результатів реформи 2014–2016 років. Серед негативних причин – відсутність бажання реальних змін з боку керівництва держави та МВС, відсутність структурованого та професійного плану дій щодо цього напрямку як з точки зору короткострокової, так і з точки зору довгострокової перспективи [1]. Нині Національна поліція України виступає у статусі самостійного суб'єкта публічного адміністрування та є одним з важливих гравців у контексті європейської інтеграції не тільки на національному, а і на європейському рівні. 2022 рік став випробуванням для всієї країни, – поліція в умо-

вах війни адаптувала свої функції до потреб воєнного часу, виконує широке коло обов'язків, які інколи не дозволяють їй виконувати основні. Значний вплив на її ефективність мають соціальні, економічні, політичні та інші фактори. Саме тому повернутися до реформування поліції потрібно уже найближчим часом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням функціонування правоохоронних органів, у тому числі їх реформування, займалися такі вчені як: В. А. Глуховеря, І. В. Зозуля, Ю. Кривицький, І. В. Сервецький, О. В. Сапрун, В. С. Селюков, І. В. Фільштейн, Д. В. Швець та ін. Разом із тим поки що передчасно говорити про те, що реформа Національної поліції України та її кадрове, фінансове та матеріально-технічне забезпечення повністю відповідають сучасним вимогам демократичної правової держави.

Мета статті полягає у тому, щоб розглянути та проаналізувати заходи з реформування Національної поліції, а також законодавство, яке встановлює правовий статус Національної поліції, дослідження недоліків в діяльності цього органу. З поставленої мети можна виокремити такі завдання: 1. Розглянути процес реформування і дати характеристику кожному періоду. 2. Дослідити чинне законодавство, що регламентує діяльність Національної поліції у процесі євроінтеграції у кожному періоді.

Виклад основного матеріалу. Якщо в основі періодизації, за підставу, обрати нормативно-правовий акт (законопроект), то історично вірно стверджувати, що перший період на теренах національного законодавства ознаменовує Проект Закону про поліцію (10688 від 03.07.2012) [2]. Проект Закону був розроблений з метою формування належної правової основи діяльності поліції в Україні відповідно до положень Конституції України, Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», та європейських стандартів. Проектом передбачалося встановити принципи діяльності поліції, права та обов'язки, структуру, порядок проходження служби в поліції, гарантії правового і соціального забезпечення співробітників поліції, а також контроль за діяльністю поліції [3].

Згодом, реформа Національної поліції України стала комплексним проектом національного масштабу (2014-2016). Закон України «Про Національну поліцію» було прийнято 2 липня 2015 року № 580-VIII. У ст. 1 Закону визначається, що Національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [4]. 2 вересня 2015 Кабінет Міністрів України відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII ухвалив рішення щодо створення центрального органу виконавчої влади – Національна поліція, яка підпорядковується Міністерству внутріш-

ніх справ України. Паралельно з підготовкою нормативної бази для майбутніх реформ здійснювалися конкретні кроки в цьому напрямку. 19 січня 2015 року МВС України оголосило першу реформу в правоохоронних органах – реформу ДАІ. У 2016 році починають роботу групи швидкого реагування (Волинська, Київська, Львівська, Харківська, Хмельницька та ін. області), річкова патрульна поліція (у м. Черкаси та прилеглих селах, у Вишгороді на Київщині), групи швидкого реагування патрульної поліції; формується мережа поліцейських станцій (Тернопільська та Волинська області); ініціюється створення підрозділів кіберполіції [5] та інституту детективів [6].

У цьому періоді стає зрозумілим, що подальше реформування Національної поліції неможливо провести без функціональних та організаційних перетворень у системі Міністерства внутрішніх справ України та усієї правоохоронної системи. Сутність реформи – в перетворенні МВС на правоохоронне багатопрофільне цивільне відомство європейського зразка. Першочерговими цілями, спрямованими на досягнення цієї мети, були визначені:

- державна політика в цій сфері – коригування завдань та функцій правоохоронних органів, упровадження нових засад проходження служби, нових критеріїв оцінки роботи правоохоронців для підвищення рівня захисту прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави від протиправних посягань;

- функціональні та організаційні перетворення у системі Міністерства внутрішніх справ України. Необхідно чітко розподілити функції із формування політики, що має здійснюватися Міністерством, та реалізації політики, що має здійснюватися окремим центральним органом виконавчої влади у системі Міністерства внутрішніх справ України – Національною поліцією. Політичне управління та професійне керівництво у сфері правопорядку мають бути чітко розмежовані, як це передбачено Європейським кодексом поліцейської етики.

- необхідність забезпечення прозорої системи конкурсного добору осіб на посади, створення нової системи атестації персоналу органів правопорядку, зміни підходів до підготовки працівників цих органів, що повинно забезпечити зміну їх ставлення до виконання службових обов'язків у напрямі усвідомлення їх як надання оплачуваних державою послуг із забезпечення насамперед безпеки кожної особи, її особистих та майнових прав, суспільних та державних інтересів;

– потреба у зміні системи правопорядку у максимально прозорою та дружньою для суспільства. Важливим у цій сфері є проведення ґрунтовної децентралізації та впровадження дієвих механізмів громадського контролю за органами правопорядку. Пріоритетним у роботі таких органів має бути принцип законності – система віддання та виконання наказів повинна стати такою, щоб працівник поліції керувався законом і не виконував явно злочинні накази [7].

Важливу роль у цьому періоді відіграли Закон України: «Про ратифікацію Меморандуму про взаєморозуміння між Україною та Європейським поліцейським офісом щодо встановлення захищеної лінії зв'язку» від 4 червня 2015 року № 507-VIII, «Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським Союзом щодо статусу Консультативної місії Європейського Союзу з реформування сектору цивільної безпеки України (КМЄС в Україні)» від 4 лютого 2015 року № 142-VIII та Постанова Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2014 р. № 700 «Питання підготовки та проведення засідань окремих двосторонніх органів асоціації між Україною та ЄС».

Наступний період розвитку Національної поліції (2017–2021 роках) характеризує: створення нової системи реагування на кримінальні правопорушення та інші події (система включає в себе єдині контактні центри «102» та новостворену службу диспетчерів. Завдяки цьому час реагування поліції на повідомлення скоротився з декількох годин до 7 хвилин в обласних центрах та 20 хвилин в районних центрах держави); створення мережі ситуаційних центрів (аналізується поточна криміногенна ситуація, а у випадку її ускладнення направляються відповідні заходи реагування, централізовано обробляється відеоінформація, яка надходить з камер відеоспостереження); запроваджено комплексну систему відеоспостереження; продовжується розвиток патрульної поліції; з метою підвищення ефективності боротьби з вуличною злочинністю сформовано тактичні групи патрульної поліції; повна ліквідація ДАІ та впровадження груп реагування патрульної поліції; в окремих районах створено мобільні групи поліції із реагування на факти вчинення домашнього насильства (ПОЛІНА); удосконалено роботу з охорони громадського порядку під час проведення масових заходів (у діяльність органів та підрозділів Національної поліції запроваджено «сканди-

навську модель» забезпечення громадського порядку, зокрема під час проведення масових заходів. У рамках її впровадження реалізується проєкт «Поліція діалогу», який передбачає створення груп комунікації; започатковано роботу підрозділів спеціального призначення КОРД – єдиного і універсального підрозділу поліції для надання силової підтримки та проведення спеціальних операцій у кожному регіоні держави; реформовано Департамент протидії наркозлочинності НПУ.

У цьому періоді було створено: Департамент стратегічних розслідувань (пріоритетом діяльності якого визначено протидію суспільно небезпечним організованим групам та злочинним організаціям, а також перешкоджання росту активності представників організованого криміналітету); Управління організації діяльності підрозділів поліції на воді та повітряної підтримки (у функції якого входить координація роботи поліцейських підрозділів на воді, груп з використання безпілотних літальних апаратів та впровадження в діяльність поліції гелікоптерів); Управління кримінального аналізу, основними завданнями якого є проведення, організація та координація інформаційно-пошукової та аналітичної роботи, спрямованої на збір, оцінку, аналіз та реалізацію інформації, оцінювання ризиків, а також використання її для забезпечення виконання функцій, покладених на поліцію; Академію патрульної поліції (основними завданнями якої є проведення первинної професійної підготовки поліцейських, яких вперше прийнято на службу до поліції на посади поліцейських (інспекторів) патрульної поліції, підвищення кваліфікації і спеціалізації молодшого складу, а також проведення окремих форм службової підготовки патрульних); Департамент оперативної підтримки (основною функцією Департаменту є виявлення прихованих злочинних процесів та явищ, які посягають на публічну безпеку та правопорядок, а також координація у взаємодії з цього напрямку як з підрозділами Національної поліції, так й інших органів виконавчої влади) [7].

Окрім цього наказом МВС України від 22 квітня 2021 року № 301 затверджено Концепцію програми інформатизації системи МВС України та центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується КМУ через міністра внутрішніх справ України, на 2021–2023 роки. Пріоритетними проєктами інформатизації системи МВС України стали: «Безпечна країна»; «Система 112»;

Модернізація електронних інформаційних ресурсів у сфері безпеки дорожнього руху; Єдиний реєстр зброї; Реєстр відомостей про статус особи у кримінальному провадженні та судимості; Єдиний сервіс ідентифікації фізичних осіб; Єдина багатозонава система цифрового радіозв'язку; Єдиний державний реєстр територіальних громад; Система планування та управління об'єднаними силами із забезпечення громадської безпеки та ліквідації надзвичайних ситуацій [8].

Окрім цього для забезпечення належного функціонування органів системи МВС розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 р. № 1023-р. схвалено Стратегію розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року, а у 2019 затверджено план заходів з реалізації Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року.

Статус поліції як суб'єкта євроінтеграції розкривають такі нормативні акти як: Закон України «Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво» від 12 липня 2017 року № 2129-VIII, Указ Президента України № 146/2017 «Про заходи, пов'язані із запровадженням Європейським Союзом безвізового режиму для громадян України», Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 р. № 779-р «Про схвалення Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018-2021 роки», Указ Президента України № 155/2019 «Питання європейської та євроатлантичної інтеграції», Указ Президента України № 392/2020 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України», Наказ МВС від 25.08.2020 № 627 «Про затвердження Мережі контактних осіб у сфері європейської інтеграції Міністерства внутрішніх справ України», Наказ МВС від 28.01.2021 № 61 «Про внесення змін до складу Мережі контактних осіб у сфері європейської інтеграції Міністерства внутрішніх справ України» та ін.

Період російсько-української війни (2022 – по нині) характеризує поліцію як суб'єкта максимально залученого до безпекового середовища України, у всіх сферах життєдіяльності людини. Повномасштабне вторгнення безпосередньо вплинуло на адміністративно-правовий статус поліції і покладених на неї завдань. Так ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» було доповнено такими завданнями як:

розшукує осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухиляються від виконання кримінального покарання або від виконання обов'язків, визначених законом для суб'єктів пробації, пропали безвісти, та інших осіб у випадках, визначених законом; бере участь відповідно до повноважень у забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного або надзвичайного стану, зони надзвичайної екологічної ситуації у разі їх введення на всій території України або в окремих місцевостях; здійснює у взаємодії зі Збройними Силами України, Національною гвардією України, Державною прикордонною службою України, Державною спеціальною службою транспорту, Службою безпеки України боротьбу з диверсійно-розвідувальними силами агресора (противника) та не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями; у межах визначеної законодавством компетенції здійснює розмінування, що має оперативний характер, у частині виявлення, знешкодження та знищення вибухонебезпечних предметів, щодо яких є підстави вважати, що вони є предметами, знаряддями чи засобами вчинення адміністративних або кримінальних правопорушень; вживає заходів для запобігання, виявлення та припинення порушень порядку та правил використання повітряного простору України експлуатантами безпілотних повітряних суден над визначеною територією чи об'єктом із спеціальним режимом або над місцем здійснення спеціального поліцейського контролю, проведення операцій із припинення правопорушення та ін [4].

Окрім цього, відбулися зміни у самій структурі. У 2024 році до складу ОШБ НПУ «Лють» увійшли полки «Цунамі», «Сафарі», «Луганськ», «Дніпро-1», а також батальйони «Миротворець», «Скіф», «Захід», «Тавр» і рота спецоперацій «Еней», що робить її однією з найбільших бригад серед Сил оборони України. Бійці цього воєнізованого підрозділу разом із ЗСУ виконують завдання у гарячих точках на багатьох напрямках [9]. 2024 року Міністерство внутрішніх справ у співпраці з Міністерством освіти і науки та Національною поліцією створили проєкт «Офіцери Служби освітньої безпеки» для захисту дітей в умовах війни та формування повноцінного безпекового середовища після її завершення [10]. У червні 2024 року народні депутати прийняли за основу доопрацьований Комітетом з питань правоохоронної діяльності проєкт Закону України «Про Військову поліцію»

(реєстр. №6569-д), яким визначаються правові засади організації діяльності Військової поліції, її загальна структура, завдання та повноваження. Також було проголосовано доопрацьований проект Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо запровадження діяльності Військової поліції» (реєстр. №6570-д), яким створюється процесуальне підґрунтя для забезпечення належного виконання завдань та функцій Військової поліції [11].

І на далі, в умовах безпрецедентних викликів, Європа продовжує підтримувати Україну. Чіткий курс України до Європейського Союзу, у цьому періоді вимагає системних змін у всіх сферах життя країни, у тому числі імплементації європейських стандартів до законодавства України, що поширюються на сфери діяльності зокрема: створення Координаційного центру інтегрованого управління кордонами; оцінка загроз серйозної та організованої злочинності за європейською методологією (SOCTA); покращення системи екстреної допомоги за єдиним телефонним номером 112; взаємодія з установами Європейського Союзу з метою запобігання незаконному розповсюдженню зброї як в Україні, так і поза її межами; цифровізація та оптимізація сервісних послуг МВС; ефективне розкриття злочинів завдяки співпраці з правоохоронними структурами ЄС; розбудова безбар'єрного простору; консолідація зусиль у подоланні наслідків надзвичайних ситуацій; співпраця з міжнародними партнерами у розслідуванні воєнних злочинів [12].

Висновки і пропозиції. Отже, слід погодитися з думкою науковців про те, що «Європейська інтеграція України зобов'язує нашу державу забезпечити ефективне функціонування усієї системи правоохоронних органів, яка гарантуватиме додержання прав і свобод людини. У зв'язку з цим, Національній поліції України відведено надзвичайну важливу роль у розбудові сучасної України» [13, с. 85]. Нині можна стверджувати, що Національна поліція України як суб'єкт євроінтеграції формувалася у чотирьох періодах. Перший період (2012 рік), характеризується зародженням конституційних ідей викладених у Законопроекті (10688 від 03.07.2012), оновленням підходів до розуміння ролі міліції (поліції) у тогочасному суспільстві. Цю подію слід вважати складовою частиною нинішньої правової політики держави, реформування

правоохоронних органів загалом, і МВС зокрема. Другий період (2014-2016) став комплексним проектом національного масштабу. Він анонсував початок реформування та поінформував про поетапне перетворення системи МВС України в правоохоронне відомство європейського зразка, головним критерієм оцінки діяльності якого передбачалося – дотримання основоположних прав і свобод людини і громадянина. Третій період (2017-2021) змінив структуру поліції і став основою експериментів (продовжено реалізацію пілотних проектів), яка полягала у вдосконаленні діяльності поліції, упровадження європейських стандартів їх функціонування та зміцнення взаємодії з населенням. Четвертий період (2022 і по нині) характеризує поліцію як суб'єкта безпекового середовища і зміною адміністративно-правового статусу через покладені на неї завдання. Упродовж всіх періодів Україна виконувала рекомендації програмних документів, розроблених експертами правозахисних організацій спільно з МВС України. Вперше, за роки незалежності, для громадянського суспільства відкривається перспектива довгострокової реформаторської діяльності правоохоронної сфери. Однак, сучасні виклики і загрози, насамперед гібридні, зумовлені впливом комплексу соціально-демографічних, економічних, політичних, правових, психологічних і технологічних факторів, вимагають системного реагування, адекватної трансформації сектору національної безпеки, зокрема органів системи МВС, а саме – Національної поліції України, як невідомої її частини через розроблення і прийняття Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2040 року з подальшим затвердженням плану заходів з реалізації Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2040 року. У якому доцільно передбачити розв'язання низки проблем (зокрема, у воєнний та повоєнний періоди) та виконання умов європейської інтеграції шляхом забезпечення ефективного функціонування інститутів, які гарантуватимуть верховенство права, додержання прав і свобод людини і громадянина, їх ефективний захист.

Список використаної літератури:

1. Чому нам знову потрібна реформа Нацполіції і якою вона повинна бути? 4 листопада 2020. Анатолій Яровий, адвокат, партнер АО «Радзівський і Яровий». URL: https://lb.ua/blog/anatolii_yaroviyi/469807_chomu_znovu_

- potribna_reforma.html (дата звернення: 08.06.24).
2. Проект Закону про поліцію. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=10688&skl=7 (дата звернення: 08.06.24).
 3. Пояснювальна записка до Проекту Закону про поліцію 03.07.2012. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=10688&skl=7 (дата звернення: 08.06.24).
 4. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 08.06.24).
 5. Історія української поліції. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F_%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97_%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%86%D1%96%D1%97 (дата звернення: 08.06.24).
 6. МВС ініціюватиме створення інституту детективів. 01.06.2016. Департамент комунікації МВС України. Міністерство внутрішніх справ України. URL: https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/MVS_iniciyuvatime_stvorennya_institutu_detektiviv_1444 (дата звернення: 12.06.24).
 7. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text> (дата звернення: 12.06.24).
 8. Інформатизація системи МВС. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/ministry/projekti-mvs/informatizaciya-sistemi-mvs-ukrayini> (дата звернення: 12.06.24).
 9. Гвардія наступу. URL: <https://storm.mvs.gov.ua/> (дата звернення: 18.06.24).
 10. Безпека дітей – пріоритет поліції: на Київщині стартує проєкт «Офіцери СОБ (Служби освітньої безпеки)». 09 січня 2024. Відділ комунікації поліції Київської області. Головне управління Національної поліції в Київській області. URL: <https://kv.npu.gov.ua/news/bezpeka-ditei-priorytet-politsii-na-kyivshchyni-startuie-proiekt-ofitseru-sob-sluzhby-osvitnoi-bezpeky> (дата звернення: 18.06.24).
 11. Україна наблизилася до створення військової поліції: чим вона займатиметься. 19 Червня 2024. АрміяInform. URL: <https://armyinform.com.ua/2024/06/19/ukrayina-nablyzylasya-do-stvorennya-vijskovoyi-policiyi-chym-vona-zajmatymetsya/> (дата звернення: 24.06.24).
 12. Урядова кампанія ЕУКРАЇНА. Міністерство внутрішніх справ України. URL: <https://mvs.gov.ua/jevropeiska-integraciia/uriadova-kampaniia-eukrayina> (дата звернення: 24.06.24).
 13. Боровик А. В. Адміністративно-правові методи діяльності Національної поліції в умовах Євроінтеграції: навч. посіб./А. В. Боровик, М. М. Макаренко, О. Ю. Дрозд та ін. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 304 с.

Khorkavyi S. Reforming the bodies of the National Police of Ukraine in the conditions of European integration

The article focuses on the reform of the National Police in the context of the comprehensive reform of law enforcement agencies of Ukraine. The bodies of the National Police are shown as a component of the system of bodies of the Ministry of Internal Affairs. It is emphasized that the reform of the police is incomplete.

The process of reformation is considered and the characteristics of each period are given. The first period (2012) is characterized by the emergence of constitutional ideas and renewal of approaches to understanding the role of the militia (police) in the contemporary society. The second period (2014–2016) became a complex project of national scale. The third period (2017–2021) changed the structure of the police and became the basis for experiments and the implementation of pilot projects. The fourth period (2022 and up to now) characterizes the police as a subject of the security environment and a change in administrative and legal status due to the tasks assigned to it.

It is noted that during all periods Ukraine implemented the recommendations of program documents developed by experts of human rights organizations together with the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and had the support of the European community. The current legislation regulating the activities of the National Police in the process of European integration in each period is studied.

A conclusion was drawn on the need to develop and adopt the Strategy for the Development of System Bodies of the Ministry of Internal Affairs for the period up to 2040, with further approval of the plan of measures for the implementation of the Strategy for the Development of System Bodies of the Ministry of Internal Affairs for the period up to 2040. In the opinion of the author, it is appropriate to provide for the solution of a number of problems (in particular, in the war and post-war periods) and the fulfillment of the conditions of European integration by ensuring the effective functioning of institutions that will guarantee the rule of law, respect for the rights and freedoms of man and citizen, and their effective protection.

Key words: *police officer, law enforcement agencies, normative legal act, formation of security environment, sphere of law and order.*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.2.10>

А. Ю. Куликович

кандидат юридичних наук

АНАЛІЗ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ ПОСЛІДОВНИКІВ РЕЛІГІЙНИХ КУЛЬТІВ

Стаття присвячена дослідженню злочинної поведінки послідовників релігійних культів, яка є складним і багатогранним явищем, що існує в суспільстві протягом багатьох століть. У статті розглядаються основні форми злочинної діяльності, що вчиняються членами культів, включаючи насильницькі дії, сексуальне насильство, фінансові махінації та загрози громадській безпеці. Проаналізовано психологічні та соціальні механізми, які використовуються лідерами культів для контролю над своїми послідовниками, включаючи методи психічного контролю, маніпуляції та промивання мізків. Також досліджено, як ці методи сприяють формуванню ірраціональних вірувань і поведінки, що веде до скоєння злочинів. Стаття також звертає увагу на складність юридичної оцінки культових злочинів, зокрема у випадках, коли психічний стан жертв значно ускладнює визначення їхньої волі до скоєння певних дій. Аналізується вплив культової злочинності на громадську безпеку, включаючи поширення чуток, підбурювання до паніки, організацію масових заворушень і навіть втручання в політичні процеси. У підсумку, робота пропонує шляхи вдосконалення правових і соціальних механізмів боротьби з культовою злочинністю, підкреслюючи необхідність більш глибокого дослідження цього явища та розробки спеціалізованих підходів до його попередження і протидії. Методологія дослідження включає аналіз юридичної практики, соціологічні опитування, а також вивчення кримінальних справ. Висновки статті спрямовані на розробку рекомендацій для правозахисних органів, соціальних служб та дослідників у сфері кримінології, з метою підвищення ефективності запобігання та боротьби із злочинами, що скоюються під впливом релігійних культів. Таким чином, стаття спрямована на підвищення обізнаності щодо небезпеки, яку несуть релігійні культу для суспільства, та надання рекомендацій для правоохоронних органів та суспільних інститутів щодо ефективного реагування на виклики культової злочинності.

Ключові слова: релігійні культу, кримінальні правопорушення, злочинна поведінка, кримінальна діяльність, релігійні переконання.

Постановка проблеми. Злочинна діяльність релігійних культів є багатогранним соціальним явищем, яке впливає на різні аспекти суспільного життя, включаючи правопорядок, громадську безпеку та соціальну стабільність. Незважаючи на те, що культу існують протягом багатьох століть, їхня злочинна активність залишається однією з найскладніших і найменш досліджених проблем у сфері кримінального права і соціології. Складність боротьби з культовою злочинністю обумовлена її різноманітністю: від маніпуляції свідомістю та психологіч-

ного тиску до вчинення тяжких насильницьких злочинів, включаючи вбивства, масові самогубства, терористичні акти та фінансові махінації.

Ключовою проблемою є те, що культова злочинність має тенденцію до швидкого поширення в умовах глобалізації, що ускладнює контроль за її діяльністю на національному рівні. Крім того, культу активно використовують сучасні технології для пропаганди своїх ідей та залучення нових послідовників, що створює додаткові виклики для правоохоронних органів.

Особливої уваги потребує факт, що діяльність культів часто маскується під релігійні обряди, що робить важким їхнє розмежування від легітимних релігійних практик. Це ускладнює правову кваліфікацію таких дій та створює значні труднощі у формуванні ефективних механізмів протидії культовій злочинності. Відсутність чітких критеріїв і механізмів для ідентифікації та запобігання злочинам, скоєним релігійними культами, викликає необхідність у розробці більш точних правових і соціальних інструментів.

Таким чином, постає нагальна потреба в комплексному аналізі злочинної поведінки релігійних культів, вивченні їх впливу на громадську безпеку та виробленні ефективних правових та соціальних стратегій для попередження та боротьби з їхньою злочинною діяльністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вітчизняні та зарубіжні науковці провели велику кількість ґрунтовних досліджень, присвячених культовій злочинності. Деякі з них аналізували класичні випадки та робили психологічний портрет культових злочинців за допомогою теоретичних моделей; деякі узагальнювали характеристики культових злочинців та надавали правові наслідки на основі культової злочинності та надали правові висновки щодо неї на основі злочинної поведінки; деякі досліджували методи розслідування та надали цінний слідчий досвід, який корисний для розкриття злочинів проти культу. Одна з основних тем у сучасних дослідженнях – це вплив релігійних вірувань на кримінальну поведінку. Зокрема, дослідження, проведені Р. Шмідтом і В. Картером, вказують на те, що деякі релігійні групи можуть використовувати свої переконання як обґрунтування для здійснення злочинів або порушень закону. У їхніх роботах акцентується увага на соціальних і психологічних механізмах, які сприяють радикалізації індивідів у межах релігійних об'єднань.

Важливим аспектом є також дослідження, що стосуються соціальних факторів і динаміки груп. Так, Л. Д. Башкатов, С. С. Вітвіцька виявили, що соціальна ізоляція і груповий тиск можуть посилювати схильність до злочинної поведінки серед членів релігійних культів. Їхні результати показують, як структурні елементи релігійних організацій впливають на індивідуальну поведінку і можуть сприяти утворенню криміногенних середовищ.

Також варто відзначити роботи, що фокусуються на практичних аспектах боротьби

з кримінальною діяльністю релігійних культів. У дослідженнях, проведених В. М. Петренко та Б. В. Яценко розглядаються стратегії правоохоронних органів і соціальних служб для виявлення і запобігання злочинам, скоєним в рамках релігійних об'єднань. Ці роботи підкреслюють необхідність міждисциплінарного підходу до вирішення проблеми, включаючи правоохоронників, соціальних працівників і дослідників.

У сукупності ці дослідження допомагають краще зрозуміти механізми, через які релігійні вірування можуть впливати на кримінальну поведінку, а також розробити ефективні стратегії для запобігання і протидії злочинам у межах релігійних культів. Важливо відзначити, що в контексті існуючих публікацій необхідно продовжувати дослідження в цій сфері, зокрема, для вивчення нових форм релігійних об'єднань і їхнього впливу на кримінальну діяльність.

Мета полягає в комплексному дослідженні особливостей злочинної поведінки осіб, які є членами релігійних культів, із метою виявлення ключових факторів, що впливають на їхню злочинну діяльність. Це дослідження прагне з'ясувати механізми, через які релігійні культу здійснюють контроль над своїми послідовниками та сприяють участі в протиправних діях, а також окреслити можливі стратегії попередження та протидії цьому явищу.

Виклад основного матеріалу. Культова злочинність, як соціальне явище, бере свій початок з давніх часів і залишається актуальною донині, створюючи значні виклики для правоохоронних органів та системи соціального управління. Підходи до визначення культової злочинності різняться залежно від наукових дисциплін. Релігієзнавство розглядає культову злочинність як ересі, які відхиляються від традиційної релігії, проте не всі ересі є злими чи шкідливими для суспільства. Політичний підхід визначає культ як групу, чиї вірування суперечать політичним ідеям та підривають основи державного управління. Соціологічна перспектива, яка набула поширення серед західних науковців, характеризує культ як організацію, що маніпулює своїми послідовниками через психічний і фізичний контроль, примушуючи їх до дій, що завдають шкоди суспільству. Це визначення співпадає з юридичним поняттям «культовий злочин».

На сьогоднішній день між науковими та юридичними колами сформувався консенсус щодо концепції культової злочинності. Найбільш крайнім проявом культових злочинів є вбивства, які зазвичай плануються лідерами культу, а вико-

нуються під психологічним тиском на послідовників [4, с. 214]. Злочинна діяльність культу відрізняється високою організованістю, жорсткістю та умисністю, що підсилюється груповою динамікою та атмосферою екстремальних вірувань [3, с. 203].

Мотиви культових вбивств можуть бути різноманітними, проте їх кінцева мета завжди зводиться до задоволення особистих потреб лідерів культу. Вони часто підбурюють своїх послідовників до насильницьких дій під приводом «екзорцизму» або інших релігійних ритуалів, що призводить до масових вбивств. Прикладом цього є випадок 2014 року в Китаї [2, с. 41], коли послідовники культу Q забили жінку до смерті, вважаючи її «злим духом». Іншим відомим прикладом є серійні вбивства, вчинені за підбуренням Чарльза Менсона у 1969 році, метою яких було провокування расової війни [1, с. 205]. У 2024 році під час повномасштабного вторгнення росії на Україну окупанти з неонацистського угруповання ДШРГ «Русич» закликали передати їм полоненого українця для «ритуального жертвопринесення». «Просимо союзні підрозділи надати нам одного полоненого хохла (бажано не зовсім слов'янина, а підкопченого, кримського татарина або щось подібне) для проведення ритуального жертвоприношення Слов'янським Богам на свято осіннього рівнодення для підбадьорення і зміцнення духу нового особового складу підрозділу», – ідеться в повідомленні. ДШРГ «Русич» раніше підтримувала розстріли військовополонених українців. У мережі також було опубліковано відео, на якому рашисти з ДШРГ відрізали голову.

Крім вбивств, культова злочинність включає доведення до самогубства, коли під контролем лідерів культу жертви втрачають самосвідомість і піддаються психічному впливу. Яскравим прикладом є масове самогубство у Джонстауні 1978 року, коли 913 осіб прийняли ціанід за наказом лідера культу Джима Джонса. Такі випадки демонструють, що в основі культових самогубств лежать ірраціональні вірування та маніпулятивні практики лідерів культу.

Ще однією формою культових злочинів є незаконний збір коштів, коли лідери культу використовують маніпуляції для отримання матеріальних благ, необхідних як для задоволення власних бажань, так і для підтримки діяльності культу. Основним джерелом фінансування є внески послідовників, яких примушують до добровільних пожертвувань, а також доходи від продажу культових товарів та послуг.

Економічна структура культу створює замкнену систему, що забезпечує стабільне фінансування для подальшої злочинної діяльності.

Групи культів, позначені як «розпусні», часто використовують сексуальні стосунки між їхніми лідерами та послідовниками під прикриттям «божественного обряду» або «психічного ритуалу» [8, с. 18]. Основні лідери таких культів зазвичай підтримують сексуальні стосунки з жінками-послідовницями, переконуючи їх, що це є частиною духовної інтеграції з богом або спілкування з ним [7, с. 10]. Такі дії ґрунтуються на нерозумних віруваннях, які завдають серйозної фізичної та психологічної шкоди жінкам. Наприклад, послідовниці Мансона добровільно вступали з ним у сексуальні стосунки, аби протистояти світським моральним нормам та підтримати ідею крайньої сексуальної свободи. Культ Q також вимагав від своїх послідовниць надсилати оголені фотографії, щоб довести свою «обраність», або брати участь у так званих «духовних практиках», що включають сексуальні контакти з лідерами, щоб «інтегруватися з богом» або стати його частиною.

Варто підкреслити, що такі сексуальні стосунки відбуваються під ментальним контролем, що ускладнює роботу судових органів, оскільки психологічний стан жертв важко оцінити, що впливає на рішення щодо «добровільності» їхніх сексуальних дій [9, с. 195].

Культова діяльність серйозно впливає на громадську безпеку і створює значні порушення соціального порядку. Члени культів часто поширюють чутки, такі як ідеї про кінець світу, або проводять антиурядові та антинаукові промови, що викликають масову паніку серед громадян. Це використовується для зворотної реклами своїх ідей про «порятунок від бога». Деякі культи, маскуючись під релігію, організують паради або зібрання, що можуть призвести до заворушень і безладів. Наприклад, культ F зібрав велику кількість своїх послідовників навколо урядових будівель для досягнення своїх маніпулятивних цілей, що спричинило соціальний безлад, порушення дорожнього руху і паніку серед населення.

Культи можуть створювати значні потенційні загрози для громадської безпеки і здійснювати серйозні злочини. Так, послідовники японського культу Аум Сінрікьо розпилили газ зарин у токійському метро, що призвело до загибелі 13 осіб та поранення 6300 людей. Більш серйозні випадки включають втручання культів у політичну владу та внутрішні справи країни.

Злочинність, пов'язана з культами, характеризується різноманітністю форм, що вимагає від органів громадської безпеки та правоохоронних структур підвищеної уваги та зміцнення контролю за культовими злочинами [6, с. 12].

Вплив релігійних культів на соціум виходить далеко за межі індивідуальних порушень; вони створюють системні ризики для суспільного ладу та громадської безпеки. Особлива увага має приділятися не лише контролю та попередженню злочинної діяльності таких груп, але й активному просвітництву громадян щодо небезпек, які вони становлять, а також посиленню міждержавної співпраці для боротьби з транснаціональними аспектами культової злочинності.

Таким чином, культова злочинність є складним і багатогранним феноменом, що потребує комплексного підходу для її розуміння та попередження. Злочинна поведінка послідовників релігійних культів має глибокі соціальні, психологічні та економічні корені, що вимагає всебічного аналізу та ефективних стратегій для її контролю та запобігання.

Висновки. Злочинна поведінка релігійних культів є складним і багатогранним явищем, яке становить серйозну загрозу для громадської безпеки, соціального порядку та правопорядку. Проведений аналіз показує, що діяльність таких культів має різноманітні форми, включаючи насильницькі злочини, сексуальне насильство, маніпуляції свідомістю, фінансові махінації, а також загрози громадському порядку та безпеці. Всі ці аспекти підкреслюють важливість комплексного підходу до дослідження і боротьби з культовою злочинністю.

По-перше, слід відзначити, що релігійні культи, завдяки своїй здатності до маніпулювання свідомістю та контролю над послідовниками, створюють умови для вчинення тяжких злочинів. Це проявляється як у формі нав'язування ірраціональних вірувань, які виправдовують насильство, так і через прямий психологічний контроль, що змушує послідовників до вчинення злочинів. Наприклад, організовані вбивства, що часто зустрічаються в культах, не лише спричиняють фізичну шкоду, але й мають значний вплив на психологічний стан жертв та їхніх родичів.

По-друге, сексуальні злочини, вчинені лідерами культів під виглядом релігійних практик, є ще одним серйозним аспектом культової злочинності. Ці злочини не лише завдають фізичних та психологічних травм жертвам, але

й ускладнюють роботу правоохоронних органів через складність визначення меж добровільної та примусової участі. Це підкреслює необхідність у розробці чітких правових інструментів, які дозволять більш ефективно захищати права і свободи громадян у таких випадках.

По-третє, фінансова злочинність, що проявляється через незаконний збір коштів, є однією з основних форм підтримки діяльності культів. Вона не лише сприяє збагаченню лідерів, але й створює значні економічні ризики для суспільства. Залучення до фінансових махінацій великої кількості послідовників під впливом культу робить цю проблему надзвичайно складною для вирішення.

Для ефективної протидії культовій злочинності необхідно розробити комплексні правові та соціальні заходи, які б враховували специфіку цього явища. Це включає як удосконалення законодавства, спрямованого на боротьбу з культами, так і впровадження превентивних заходів, спрямованих на попередження поширення культів і залучення до них нових членів. Особливу увагу слід приділити підвищенню обізнаності населення про загрози, пов'язані з культами, а також зміцненню співпраці між правоохоронними органами, релігійними громадами та громадськими організаціями.

Таким чином, боротьба з культовою злочинністю є не лише юридичною, але й соціальною проблемою, яка потребує активної участі всіх рівнів суспільства. Лише спільними зусиллями можна забезпечити ефективний захист громадян від загроз, що виходять від релігійних культів, і зберегти соціальний порядок та безпеку.

Список використаної літератури:

1. Dubrow-Marshall, L. J., & Dubrow-Marshall, R. How cult leader Charles Manson was able to manipulate his 'family' to commit murder. *The Conversation.*, 2017, p. 205–215.
2. Sun Jianan. Investigation and Precaution of Homicides Committed by Cult Members. *Journal of Beijing College of Politics and Law.* 2019, (04), p. 40–45.
3. Джужа О.М., Михайленко П.П., Кулик О.Г. Курс кримінології. К., Юрінком Інтер. 2002. 416 с.
4. Кримінальне право України: особлива частина / за ред. В. Я. Тація, В. В. Сташиса, М. І. Бажанова. К. : Юрінком Інтер, 2002. 496 с.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України. – К. : Паливода А.В., 2005. 200 с.
6. Петрик В. Сатанізм як релігійний та соціальний феномен. К., Експертне бюро системної інформації. 2001. 87 с.

7. Сердюк П.П. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми ввезення, виготовлення та розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості: Автореф. дис. ... канд. юр. наук. Одеса. 2005. 21 с.
8. Сіренко С. „Тоталітарні секти зброя масової поразки?” Студентська Газета. 2004. № 44. С. 16–22.
9. Цимбал М. М. Деякі питання кримінально-правової характеристики організаторів злочинних груп у галузі віросповідання // Роль православних духовних цінностей у формуванні національної свідомості та громадянської позиції сучасної молоді : Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції (25 листопада 2005 р.). К. : Вид-во МАУП, 2006. С. 194–196.

Kulykovych A. Yu. Analysis of criminal behavior of followers of religious cults

The article is devoted to the study of criminal behavior of followers of religious cults, which is a complex and multifaceted phenomenon that has existed in society for many centuries. The article examines the main forms of criminal activity committed by cult members, including acts of violence, sexual violence, financial fraud, and threats to public safety. The author analyzes the psychological and social mechanisms used by cult leaders to control their followers, including methods of mind control, manipulation, and brainwashing. It also examines how these methods contribute to the formation of irrational beliefs and behaviors that lead to the commission of crimes. The article also draws attention to the complexity of the legal assessment of cult crimes, particularly in cases where the mental state of the victims makes it difficult to determine their will to commit certain acts. The article analyzes the impact of sectarian crimes on public security, including the spreading of rumors, the incitement of panic, the organization of mass disturbances and even interference in political processes. As a result, the paper suggests ways to improve the legal and social mechanisms for combating sectarian crime, emphasizing the need for a deeper study of this phenomenon and the development of specialized approaches to its prevention and counteraction. The research methodology includes an analysis of legal practice, sociological surveys and the study of criminal cases. The conclusions of the article are aimed at developing recommendations for human rights bodies, social services and researchers in the field of criminology, in order to improve the effectiveness of the prevention and combating of crimes committed under the influence of religious cults. In this way, the article aims to raise awareness of the threat posed to society by religious cults and to provide recommendations for law enforcement agencies and public institutions on how to respond effectively to the challenges of sectarian crime.

Key words: *religious cults, criminal offenses, criminal behavior, criminal activity, religious beliefs.*

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.1/8

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.2.11>

О. О. Сурілова

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»

О. М. Бурдюжа

аспірант кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВОВА ПРИРОДА ІНСТИТУТУ «ГУМАНІТАРНА ДОПОМОГА» ЯК ЕЛЕМЕНТУ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

У статті на основі аналізу сучасних процесів глобалізації та утвердження прав людини та навколишнього природного середовища в якості цивілізаційних цінностей доводиться формування у системі міжнародного права міжгалузевого інституту «Гуманітарна допомога». Автором проаналізовано юридичний склад, який становить підставу виникнення правовідносин з надання гуманітарної допомоги, яким визнана гуманітарна катастрофа будь-якої етіології, включаючи збройні конфлікти. Проаналізовані суспільні відносини, врегульовані міжгалузевим інститутом «гуманітарна допомога», надано визначення поняття «Гуманітарна допомога», яка розуміється у широкому значенні як гуманітарна діяльність та у вузькому значенні як матеріальні цінності та послуги, які надаються під час здійснення гуманітарної діяльності. Проаналізований зміст суміжних понять, таких як благодійна допомога, волонтерська допомога, гуманітарний захист, цивільний захист, виокремлена категорія «гуманітарна допомога», яка автором розуміється як заходи з надання громадянам (цивільним або військовим) життєво необхідних предметів споживання (продуктів харчування, засобів гігієни, тощо) та /або притулку, та/ або психосоціальної підтримки та освіти та/або медичних, транспортних та інших життєво необхідних послуг у разі катастрофи будь-якої етіології, що здійснюються іноземними та вітчизняними донорами відповідно до принципів захисту з метою забезпечення життя з гідністю, або сприяння обороноздатності та мобілізаційній готовності країни. Запропонована більш розгалужена система принципів надання гуманітарної допомоги у порівнянні із традиційним підходом до цього питання. Проаналізовано кластерну систему ООН з надання гуманітарної допомоги та її реформу, запропоновано розширити систему кластерів з метою посилення її всеохоплюючого комплексного характеру.

Ключові слова: система міжнародного права, міжгалузевий інститут міжнародного права, гуманітарна допомога, гуманітарні принципи, гуманітарна катастрофа, гідність; права людини.

Постановка проблеми Трендом сучасного цивілізаційного розвитку є сталий розвиток, невід'ємним компонентом якого є права людини, гарантування яких у глобалізованому нестабільному світі, наражається на масштабні виклики та загрози. Катастрофи природного та техноген-

ного походження, міжнародні та неміжнародні збройні конфлікти супроводжуються порушенням прав людини та спричиняють суттєву шкоду навколишньому природному середовищу. Світове співтовариство не виробило ефективних захисних засобів технічного, фінансового та,

насамперед, правового характеру та виявилось неспроможним запобігти цим небезпечним тенденціям. Єдиним механізмом, здатним хоча б частково відновити право людини на гідне життя в екологічно безпечному довкіллі є надання гуманітарної допомоги тим, хто не за своєю волею опинився в скрутному становищі (втратив житло, страждає від голоду, не має доступу до життєво важливих послуг, зокрема до медичної допомоги) та не здатний впоратися з ситуацією самостійно. Міжнародно-правове регулювання гуманітарної допомоги досягло такого ступеню розвитку, який є достатнім для того, щоб наголосувати на формуванні в структурі міжнародного права інституту «гуманітарна допомога». Дослідження його правової природи має не тільки теоретичне, але і практичне значення для праворозуміння, правотворення та правозастосування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

В масиві юридичної літератури присутня низка досліджень різних аспектів гуманітарної допомоги та правових механізмів її надання. Такі науковці, як зарубіжні фахівці – Vitit Muntarbhorn Ruth Abril Stoffels, D. P. Forsythe та вітчизняні дослідники – Р. А. Сербин, А. О. Гудзь, П. та ін. окреслили проблемні питання міжнародно-правового регулювання надання гуманітарної допомоги, визначили тенденції його розвитку та сформулювали пропозиції щодо вдосконалення. Однак їхні дослідження не стосувалися питання щодо місця інституту «гуманітарна допомога» в структурі міжнародного права.

Постановка завдання. Метою є обґрунтування виділення міжгалузевого інституту «гуманітарна допомога» в структурі сучасного міжнародного права.

Результати дослідження. Існує безліч підходів до розуміння категорії «інститут права», серед яких для цілей нашого дослідження найбільш релевантним, з огляду на завдання дослідження, є надане Р. В. Щупаківським, який інститутом права вважає «певне об'єктивно відособлене в межах одної чи декількох правових галузей угруповання пов'язаних між собою правових норм, які поєднані спільністю врегулювання певного різновиду відносин в суспільстві» [1, 153]. Для розуміння інституту права, як правової категорії важливим є виокремлення сукупності суспільних відносин, з приводу врегулювання яких інститут права виникає та функціонує. Одним з елементів складу правовідносин є об'єкт, який «переважно розглядається у теорії права як сукупність матеріальних, духовних та інших благ, із приводу яких суб'єкти права

вступають у правовідносини й здійснюють свої суб'єктивні права й обов'язки. Наукові теорії стосовно об'єкту правовідносин полягають у тому, щоб розкрити сенс існування правовідносин та продемонструвати, для чого суб'єкти вступають у правові відносини й вчиняють дії у них, реалізуючи свої права й обов'язки» [2, 217].

Гуманітарну допомогу слід розуміти у вузькому та широкому значенні. У першому значенні, це певні матеріальні блага (продукти харчування та гігієни, одяг, житло, тощо) або послуги (медичні, освітні, юридичні і т.п.) які є необхідними для гідного життя в умовах екологічно безпечного навколишнього середовища і які є предметом відповідних правовідносин. У широкому значенні гуманітарна допомога розуміється як гуманітарна діяльність яка є об'єктом правовідносин з надання гуманітарної допомоги та здійснюється в надзвичайних ситуаціях, за яких неможливо задоволення основних потреб людини звичайним шляхом відповідними сервісами. Цей перелік не є вичерпним. Можуть надаватися інші матеріалі ресурси та послуги, якщо цього вимагає конкретна ситуація. Предметом є гуманітарна допомога у вузькому значенні.

Елементом юридичного складу з яким пов'язують виникнення права на гуманітарну допомогу є певні катастрофічні події, які мають руйнівний вплив на людину, її здатність задовольняти свої життєві потреби, мати доступ до благ сучасної цивілізації, а також спричиняють шкоду довкіллю. Тому з'ясування змісту категорії «катастрофа» є суттєвим для дослідження міжнародно-правових механізмів надання гуманітарної допомоги.

Комісія з міжнародного права Генеральної асамблеї ООН пропонує таке визначення: «Катастрофа» означає подію або низку подій, що призводять до масштабних втрат життя, великих людських страждань і лиха, масового переміщення чи великомасштабних матеріальних втрат, або шкодить навколишньому середовищу, що серйозно порушує функціонування суспільства [3]. Міжнародним комітетом червоного хреста та червоного півмісяця катастрофи характеризуються як серйозні збої у функціонуванні людських спільнот, які перевищують спроможність впоратися, використовуючи власні ресурси [4]. Ці визначення акцентують увагу на різних аспектах катастрофи, як явища та доповнюють одне одного.

Із врахуванням цих підходів в контексті нашого дослідження ми пропонуємо таке визна-

чення: «Катастрофа – це подія (низка подій) природного або антропогенного походження що призводить до масштабного негативного впливу на здоров'я та життя людини, або до масштабної екологічної шкоди, або серйозно порушує нормальне функціонування людських спільнот та перевищує можливості громад з забезпечення прав людини на життя, здоров'я та гідність та /або відновлення довкілля, в результаті чого виникає потреба у наданні гуманітарної допомоги.

Катастрофи можуть бути спричинені природними або антропогенними небезпеками, а також факторами, які впливають на ризик і вразливість спільнот. Вони здатні утворювати ланцюги небезпек, коли одна катастрофічна подія породжує іншу. Наприклад, причиною цунамі є землетруси. Часто ці небезпеки пов'язані з діяльністю людини. Так причиною лісових пожеж може бути порушення людиною правил перебування у лісах. Технологічні небезпеки можуть призводити до стихійного лиха (підриг греблі Каховської ГЕС спричинив масштабну катастрофічну повінь), або навпаки природна небезпека може бути причиною техногенної катастрофи (ядерна аварія на АЕС «Фукусіма» сталася в результаті цунамі). Одним з видів катастроф є збройний конфлікт, або терористичний акт.

Найбільш небезпечним наслідком катастроф будь якої етіології є гуманітарна криза. Світове співтовариство, національні уряди можуть запобігти перетворенню катастрофи на гуманітарну кризу, допомагаючи громадам бути готовими, зменшуючи ризики. Але якщо, незважаючи на всі превентивні заходи, подія трапилася та призвела до гуманітарної кризи, у міжнародному праві розроблені механізми надання гуманітарної допомоги.

Звернемо увагу на те що окрім гуманітарної допомоги може надаватися благодійна допомога. Благодійництво, слушно зазначає С. Сербин, – це «суспільне явище, яке полягає в добровільній безкорисливій моральній, матеріальній та організаційній допомозі нужденним, яку надають фізичні та юридичні особи на принципах верховенства права, законності, гуманізму та взаємодопомоги. Зміст цього явища виявляється через окремі форми, тобто зовнішні прояви, а саме через благодійність, волонтерство, тощо» [5, 47].

Ми не погоджуємося з М. Дорошенко, зауважує, що «гуманітарна допомога є різновидом благодійництва, але з певними особливостями

як за сутністю, так і за порядком отримання» [6]. Донедавна і у ст. 1 Закону України «Про гуманітарну допомогу» [7] гуманітарна допомога визначалася як вид благодійництва, однак у новій редакції це положення було скасовано, що на нашу думку цілком обґрунтовано, оскільки гуманітарна та благодійна допомога – різні категорії, про що свідчить, зокрема те, що окрім категорії «благодійна діяльність», фахівці виділяють категорію «гуманітарна діяльність» [5, 50].

Сфери гуманітарної діяльності – це запобігання, протидія та мінімізація наслідків стихійних лих та техногенних катастроф, а також мінімізація негативних наслідків збройних конфліктів для життя, гідності та здоров'я людини. Благодійна діяльність окрім вже згаданих сфер охоплює також інші несприятливі стани (бідність, відсутність доступу до чистої води, неписьменність, безробіття) та реагування на них з метою мінімізації негативних наслідків.

Благодійна допомога надається нужденним, незалежно від того з якої причини вони потрапили у скрутне становище при умові що таке становище не є наслідком їх умисних дій, зловживань, а людина не може сама впоратися з ситуацією, оскільки є хворою, інвалідом, літньою або малолітньою людиною, малозабезпеченою людиною (в останньому випадку при умові, що попри всі зусилля знайти роботу, знайти краще оплачувану роботу, самостійно їй не вдалося виправити ситуацію). Благодійна допомога також може надаватися у випадку, якщо людина є жертвою катастроф природного або техногенного характеру, а також збройних конфліктів. Гуманітарна допомога надається постраждалим від катастроф будь якої етіології (стихійних лих, техногенних аварій), а також постраждалим в результаті збройних конфліктів. Таким чином сфери та мета благодійної допомоги є ширшими, ніж цілі та сфери гуманітарної допомоги.

Благодійна допомога є добровільною, а надання гуманітарної допомоги є обов'язком низки міжнародних та національних організацій. Транскордонна благодійна допомога надається приватними (фізичними та юридичними) особами, а порядок її надання регулюється міжнародним приватним правом. Суспільні відносини з надання транскордонної гуманітарної допомоги регулюються міжнародним публічним правом.

Таким чином, поняття «благодійна допомога» не співпадає з поняттям «гуманітарна допомога», хоча переслідує однакові цілі

та ґрунтується на фундаментальних принципах гуманності, неупередженості, нейтралітету та незалежності. Широке визнання та важливість цих принципів ще більше підкреслюється їх включенням до Кодексу поведінки Міжнародного руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця та неурядових організацій у наданні допомоги при стихійних лихах, а також до Основного гуманітарного стандарту щодо якості та підзвітності [8]. Це загальноновизнані принципи гуманітарної допомоги, але дискусія щодо принципів не закінчена, тому звернемо увагу на пропозицію Ради Міжнародного інституту гуманітарного права яка прийняла документ під назвою «Керівні принципи права на гуманітарну допомогу», у якому на розгляд світової громадськості представлені 14 принципів [9]. Ми вважаємо, що пропозиція щодо розширення системи принципів надання гуманітарної допомоги в цілому заслуговує на підтримку. Сформулюємо таку пропозицію щодо системи принципів гуманітарної допомоги, центральне місце в якій мають займати загально визнані принципи:

1. Принцип гуманізму. Принцип неупередженості. Принцип нейтральності. Принцип незалежності.

Ми вважаємо що цю систему вдало доповнять такі принципи:

2. Принцип загальної, але дифереційованої відповідальності.

3. Принцип надання гуманітарного доступу.

4. Принцип захисту персоналу організацій з надання гуманітарної допомоги.

5. Принцип координації та контролю гуманітарної допомоги

6. Принцип поваги до принципів гуманітарної допомоги та міжнародного права.

В літературі відсутні єдині підходи до розуміння категорії гуманітарна допомога. Ми пропонуємо власне розуміння гуманітарної допомоги, як заходів з надання громадянам (цивільним або військовим) життєво необхідних предметів споживання (продуктів харчування, засобів гігієни, тощо) та /або притулку, та/ або психосоціальної підтримки та освіти та/або медичних, транспортних та інших життєво необхідних послуг у разі катастрофи будь -якої етіології, що здійснюються іноземними та вітчизняними донорами відповідно до принципів захисту з метою забезпечення життя з гідністю, або сприяння обороноздатності та мобілізаційній готовності країни.

Підкреслимо, що сприяння обороноздатності та мобілізаційній готовності країни, як еле-

мент гуманітарної допомоги, розуміється як надання життєво необхідних матеріальних благ та послуг військовим та цивільним та не охоплює постачання товарів воєнного або подвійного призначення. Постачання товарів воєнного або подвійного призначення може здійснюватися у порядку надання благодійної допомоги, зокрема волонтерської.

Суміжною категорією з категорією «гуманітарна допомога» є категорія «волонтерська допомога». У 2001 році Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію якою визнала волонтерство важливим компонентом будь-якої стратегії, спрямованої, зокрема, на такі сфери, як скорочення бідності, сталий розвиток, охорона здоров'я, запобігання катастрофам і боротьба з ними соціальна інтеграція, подолання соціального відчуження та дискримінації [10]. Суб'єктом надання волонтерської допомоги є волонтер – будь-яка особа, яка добровільно жертвує свій час, щоб допомогти іншим, на підставі певної форми угоди. Це стосується волонтерів будь-якого віку чи рівня досвіду, довгострокових чи короткострокових, які працюють на міжнародному чи національному рівні. Однак стандарт не поширюється на громадських волонтерів які надають допомогу без залучення формальної організації та громадських активістів. Міжнародно– правове регулювання волонтерської допомоги здійснюється міжнародним приватним правом, а міжнародно– правове регулювання гуманітарної допомоги – міжнародним публічним правом.

На міжнародному рівні була прийнята Програма Волонтерів ООН (UNV), яка була створена в 1970 р., працює під керівництвом ПРООН та робить внесок у ефективний розвиток, відстоюючи роль, доводячи переваги волонтерства, інтегруючи громадську участь у програми розвитку та допомагаючи мобілізувати волонтерів у всьому світі. Волонтери залучаються за єдиними критеріями для задоволення потреб, визначених громадою. Волонтерська діяльність є формою благодійної діяльності, а волонтерська допомога – різновидом благодійної допомоги.

Гуманітарну допомогу слід також відрізнити від такої категорії як гуманітарний захист, який спрямований на забезпечення дотримання прав жертв з боку тих, хто посягає на їх основні людські права. Політика МКЧХ визначає гуманітарний захист як забезпечення дотримання владою та іншими особами своїх зобов'язань щодо збереження фізичної недоторканості,

безпеки та гідності людей, які постраждали від конфлікту та насильства. Гуманітарний захист спрямований на захист основного добробуту осіб, які опинились у певній ситуації конфліктів чи «техногенних» надзвичайних ситуацій [11].

Гуманітарна допомога і захист часто доповнюють одне одного, оскільки ефективна допомога передбачає своєчасне забезпечення прав, тоді як захист певних прав передбачає надання товарів і послуг, які становлять суть допомоги.

Категорію «гуманітарна допомога» слід відрізнити від категорії «Цивільний захист». Цивільний захист – це функція, тобто напрям діяльності міжнародних організацій, Європейського Союзу, національних держав, що полягає у охороні людини, громад, довкілля, матеріальних ресурсів від ризиків надзвичайних ситуацій шляхом їх попередження, ліквідації (мінімалізації) їх наслідків і надання допомоги тим, хто цього потребує. Здійснення функції цивільного захисту передбачає надання гуманітарної допомоги.

Механізм цивільного захисту ЄС – це система, створена в 2001 році для координації рятувальної та гуманітарної допомоги у разі стихійних лих і техногенних катастроф, масштаб або характер яких перевищує можливості реагування постраждалої країни. Захист, який забезпечується Механізмом Союзу, охоплює насамперед людей, а також довкілля, майно, культурну спадщину від усіх видів природних і антропогенних катастроф, включаючи наслідки актів тероризму, технологічних, радіологічних або екологічних катастроф, забруднення моря та гострі надзвичайні ситуації, що відбуваються в межах або за межами Союзу [12].

Визначившись з об'єктом та предметом суспільних відносин з надання гуманітарної допомоги, окреслимо коло цих суспільних відносин, які регулюються відповідним інститутом міжнародного права. Це суспільні відносини, які виникають в секторах гуманітарної діяльності, які охоплюються кластерною системою ООН [13]: 1. Продовольча безпека; 2. Здоров'я; 3. Логістика; 4. Освіта; 5. Харчування; 6. Захист; 7. Укриття; 8. Вода, санітарія; 9. Табори для розселення; 10. Відновлення; 11. Навчання; 12. Комунікації у надзвичайних ситуаціях. Кластерний підхід охоплює тільки ситуації, не пов'язані з біженцями. Ми вважаємо, що його необхідно розповсюдити і на ситуації, пов'язані з біженцями, а також розширити перелік кластерів та додати такі кластери: 1. Діти; 2. Довкілля; 3. Військовополонені, депортовані, та зниклі без вісті; 4. Інформація; 5. Юридичні послуги.

У сучасній правовій дійсності активно формуються міжгалузеві інститути права, щодо природи яких точаться дискусії серед фахівців. Сформувалися різні підходи щодо цього поняття, однак ми будемо виходити з визначення наданого М. М. Драгомерецьким, а саме: «Міжгалузевий інститут права являє собою відокремлений комплекс правових норм різної галузевої належності, що регулюють певний вид взаємопов'язаних, близьких за змістом суспільних відносин у межах специфічного правового режиму» [14, 24].

Не виникає сумнівів в тому, що в системі міжнародного права сформувався інститут «гуманітарна допомога», який об'єднує норми міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного права та міжнародного екологічного права. Відповідні правові норми регулюють групу однорідних суспільних відносин, які об'єднані спільною метою та ґрунтуються на спільних принципах.

Висновки. В сучасному міжнародному праві сформувався міжгалузевий інститут «гуманітарна допомога» який охоплює надання гуманітарної допомоги в межах збройного конфлікту (за нормами міжнародного гуманітарного права) та поза його межами у випадках стихійних та техногенних катастроф (за нормами міжнародного права прав людини). Крім того цей міжгалузевий інститут охоплює норми міжнародного екологічного права, оскільки життя людини з гідністю є можливим тільки в екологічно безпечному середовищі, для відновлення якого надається гуманітарна допомога. Формування цього міжгалузевого правового інституту міжнародного права пов'язане із процесом глобалізації та затвердженням загальнолюдських цінностей, зокрема, прав людини, правової держави, навколишнього природного середовища та є відповіддю на виклики сучасності. Подальші наші дослідження гуманітарної допомоги, як міжгалузевого інституту міжнародного права ми бачимо у розробці питань міжнародно-правового механізму надання гуманітарної допомоги.

Список використаної літератури:

1. Щупаківський Р. В. Поняття та основні складові елементи системи адміністративно-телекомунікаційного права. *Прикарпатський юридичний вісник* 2018. Вип. 1(22) т. 5 ч. 1. С. 152-156.
2. Діденко Л.В. *Наукові* теорії щодо об'єкта правовідносин та правова характеристика

- загального й спеціального об'єкта цивільних процесуальних правовідносин. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип 7. ч. 1. С. 216-221.
3. Draft articles on the protection of persons in the event of disasters 2016 Adopted by the International Law Commission at its sixty-eighth session, in 2016, and submitted to the General Assembly as a part of the Commission's report covering the work of that session (A/71/10), para. 48 URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/6_3_2016.pdf International
 4. Strategy for Disaster Reduction <https://reliefweb.int/report/world/international-strategy-disaster-reduction> https://reliefweb.int/report/world/international-strategy-disaster-reduction?gad_source=1 <https://www.ifrc.org/>
 5. Сербин Р.А. Детермінація форм благодійної діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 47-52. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua>
 6. Дорошенко М. Новий бюджетний облік: Благодійна та гуманітарна допомога: як відрізнити та обліковувати? URL: <https://ibuhgalter.net/ru/articles/1122>
 7. Про гуманітарну допомогу Закон України від 22.10.1999. № 1192-XIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text>
 8. Core Humanitarian Standard on Quality and Accountability URL: <https://www.corehumanitarianstandard.org/>
 9. Guiding Principles on the Right to Humanitarian Assistance URL: <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S0020860400082206a.pdf>
 10. Resolution adopted by the General Assembly 56/38. Recommendations on support for volunteering URL: <https://www.unv.org/sites/default/files/A%20RES%2056%2038.pdf>
 11. Forsythe D. P. Humanitarian protection: The International Committee of the Red Cross and the United Nations High Commissioner for Refugees URL: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/675_698_forsythe.pdf
 12. Decision No 1313/2013/EU of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 on a Union Civil Protection Mechanism Text with EEA relevance URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2013/1313/oj>
 13. What is the Cluster Approach? URL: <https://www.humanitarianresponse.info/en/>
 14. Драгомерецький М.М., Міжгалузеві інститути права: правова природа та підходи до розуміння *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2021 № 53. С. 21-25 URL: <https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc53/5.pdf>

Surilova O. O. Burdyuzha O. M. Legal nature of the Humanitarian Aid institute as an element of the international law system

The article, based on the analysis of modern processes of globalization and the affirmation of human rights and the environment as civilizational values, proves the formation of the interdisciplinary institute "Humanitarian Aid" in the system of international law. The author analyzed the legal structure that constitutes the basis for the emergence of legal relations for the provision of humanitarian aid, which recognizes a humanitarian disaster of any etiology, including armed conflicts. The social relations regulated by the interdisciplinary institute "Humanitarian Aid" were analyzed, the definition of the term "Humanitarian Aid" was provided, which is understood in a broad sense as humanitarian activity and in a narrow sense as material values and services provided during the implementation of humanitarian activities. The content of related concepts, such as charitable aid, volunteer aid, humanitarian protection, civil protection, is analyzed. The category of "humanitarian aid" is singled out, which the author understands as measures to provide citizens (civilian or military) with vital consumption items (food, hygiene products, etc.) and/or shelter, and/or psychosocial support and education and/or medical, transport and other vital services in the event of a disaster of any etiology, provided by foreign and domestic donors in accordance with the principles of protection in order to ensure life with dignity, or promoting the country's defense capability and mobilization readiness. A more extensive system of humanitarian assistance principles is proposed in comparison with the traditional approach to this issue. The cluster system of the UN for the provision of humanitarian aid and its reform was analyzed, it was proposed to expand the system of clusters in order to strengthen its all-encompassing and comprehensive nature.

Key words: system of international law, interdisciplinary institute of international law, humanitarian help, humanitarian principles, humanitarian disaster, dignity, human rights.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.2.12>

К. В. Калюга

доктор юридичних наук, професор,
заступник завідувача кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Інституту економіки та права Класичного приватного університету

ЩОДО ДОДЕРЖАННЯ (ГАРАНТУВАННЯ) ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПРАВ І СВОБОД, ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ТА ПОТРЕБ ЛЮДИНИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ДЕТЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Метою статті є дослідження додержання (гарантування) основоположних прав і свобод, законних інтересів та потреб людини при здійсненні детективної діяльності.

Методика. Для досягнення поставленої мети й забезпечення наукової об'єктивності отриманих результатів дослідження, використано комплекс сучасних загальнонаукових і спеціальних методів, що ними оперують у правовій науці.

Результати. Статтю присвячено аналізу сучасного стану детективної діяльності в Україні. Досліджено державний та приватний сектор детективної діяльності в Україні; можливості та доцільності її легалізації та функціонування. Розглянуто низку законопроектів про легалізацію детективної діяльності; передумови звернення до таких послуг; розглянуто, так би мовити – прототипи такої діяльності. Проілюстровано досвід зарубіжних країн та напрацювань діючих українських агентств. Виокремлено значущість особливості цього виду правоохоронної діяльності, наголошено на її індивідуальності та звичайній практиці (як і будь-якого іншого виду господарської діяльності) одночасно. Зроблено попередні висновки про стан її функціонування й намічено перспективи подальшого розвитку та шляхи вдосконалення детективної діяльності в Україні тощо.

Наукова новизна полягає в тому, що ця стаття є першим в Україні дослідженням додержання (гарантування) основоположних прав і свобод, законних інтересів та потреб людини при здійсненні детективної діяльності. Найістотнішими результатами дослідження, що зумовлюють його наукову новизну та визначають внесок авторів в розробленні зазначеної проблематики, є такі положення й висновки: зазначено, що в сучасних умовах реформування законодавства України на шляху переходу на європейські й найкращі світові стандарти в тому числі у сфері захисту прав, свобод людини і громадянина в Україні якраз і відчувається зростання попиту на детективні послуги. Що в свою чергу вимагає розвиток нашої детективної з неухильним дотриманням принципів верховенства права, законності, прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, збереженням професійної таємниці, конфіденційності, взаємодію з правоохоронними органами, органами державної влади та місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, волонтерами та громадянами.

Набувши законодавчого забезпечення, приватна детективна діяльність – спроможна стати інструментом захисту основоположних прав і свобод, законних інтересів та потреб людини і повноцінною складовою механізмом забезпечення конституційних прав і свобод людини, захист законних прав та інтересів юридичних осіб.

Практична значимість. У статті міститься визначення приватної детективної діяльності, як засобу захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб, а не тільки як складноскладеної діяльності з комплексу різноманітних заходів пошуку та фіксації даних про

діяння окремих осіб та груп, отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави, а також інші пізнавальні дії на шляху розслідування події. Зазначено, що для здійснення такої діяльності потрібні певні повноваження, бо детективні функції носять високий рівень відповідальності та надмірний рівень емоційної напруженості. Робимо акцент на творчий підхід в ході встановлення фактичних даних таким дієвим засобом.

Ключові слова: детективна діяльність, детективні фірми, детективні агентства, детективні послуги, журналістська діяльність, підприємницька діяльність, правоохоронна діяльність, приватна охоронна діяльність, охоронні фірми.

Постановка проблеми. Сьогодні все ще не прийнято жодного з тих законопроектів про приватну детективну діяльність, які було рекомендовано Верховній Раді України в рамках легалізації цієї діяльності. В нашому законодавстві досі залишається прогалина щодо вирішення наступних питань: не визначено правовий статус фізичної особи, яка здійснюватиме приватну детективну діяльність (приватного детектива); особливості підстав та умов ліцензування такої діяльності; порядку створення й статутних вимог детективних бюро (контор, агентств, фірм тощо).

Україна проголосила всебічне забезпечення прав і свобод людини найвищою соціальною цінністю, що закріплено в її Конституції (254к/96-ВР). Реальне втілення норм Основного Закону в життя активно включило наше суспільство в процес міжнародного співробітництва у сфері забезпечення прав людини. Актом міжнародного визнання України як демократичної правової держави стало прийняття її 9 листопада 1995 року до країн-членів Ради Європи та ратифікація Верховною Радою України Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини та протоколів до неї (995_004). Відповідно до статті 9 Конституції України (254к/96-ВР) з моменту ратифікації та набрання чинності для України Конвенція про захист прав і основних свобод людини (995_004) стала частиною національного законодавства; це означає, що всі нормативні акти, розроблені після набрання чинності Конвенцією, повинні відповідати її вимогам [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі становлення детективної діяльності в нашій та зарубіжних країнах приділяли увагу у своїх дослідженнях такі вітчизняні та зарубіжні вчені та науковці, як А. М. Бабенко, О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєва, В. М. Бесчастний, С. О. Бичін, А. Б. Блага, В. І. Бобрик, І. Г. Богатирьов, С. С. Вітвіцький, А. Ф. Волобуєв, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, І. Б. Гончаренко, В. К. Грищук, В. Л. Грохольський, С. Ф. Денисов, О. М. Джужа, А. І. Долгова, В. М. Дрьомін, В. І. Женунтій, А. П. Закалюк,

А. Ф. Зелінський, Д. П. Калаянов, О. Г. Кальман, М. В. Карчевський, О. Г. Колб, В. Я. Конопельський, І. М. Копотун, О. Є. Користін, О. Г. Кулик, О. М. Литвинов, В. В. Лунєєв, В. О. Меркулова, Ю. О. Михайлова, Є. С. Назимко, О. В. Одерій, Н. А. Орловська, М. І. Панов, Є. О. Письменський, О. О. Пунда, І. М. Риженко, М. О. Семенишин, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, В. О. Туляков, П. Л. Фріс, І. М. Чекмарьова, О. Ю. Чередниченко, В. О. Черков, В. В. Шаблистий, В. І. Шакун, Г. Й. Шнайдер, Н. С. Юзікова, С. С. Юрко, І. С. Яковець, Х. П. Ярмакі, О. Н. Ярмиш та інші.

Проте, у наявних дослідженнях питанням захисту прав, основоположних свобод, законних інтересів та потреб людини при здійсненні детективної діяльності приділялося уваги не достатньо для побудови повного й структурованого вчення про детективну діяльність, як дієвий метод попередження, розкриття та розслідування злочинів та встановлення їх механізму тощо. В поточних умовах злочинність в Україні набуває дедалі поширенішого й агресивнішого характеру, стає все більш організованою та інтелектуальною. Відчувається її "професіоналізація", посилення корисливої направленості злочинів, інтенсивності злочинності, з'явлення форм і методів злочинної діяльності (технічне та технологічне її оснащення), а в сучасних умовах воєнного часу [5] – підвищення рівня озброєності злочинців, корумпованість та ускладненість доступу до низки територій і відповідно, розповсюдження на цих територіях законодавства нашої держави. В її структурі значно збільшується кількість розбійних нападів, крадіжок майна, у тому числі з приватних офісів, крамниць, квартир; злочинці все більш загрожують особистій безпеці громадян – вбивства, тяжкі тілесні ушкодження, зґвалтування. Почастішали випадки вбивств «на замовлення», групові розбої та пограбування із застосуванням вогнепальної зброї, напади на підприємців і банкірів. За цих умов зусилля правоохоронних органів щодо захисту громадян та їх майна не завжди досягають бажаних наслідків. Тому приватні фірми, банки та установи організують

власні служби (підрозділи) безпеки, наймають охоронників, створюють детективні агентства. Так, як правило, детективну діяльність ведуть люди, які в минулому мали відношення до правоохоронних органів, органів державної безпеки, розвідувальних служб або інших державних органів, які мають відношення до оперативної діяльності [10, с. 236–249].

Метою статті є дослідження додержання (гарантування) основоположних прав і свобод, законних інтересів та потреб людини при здійсненні детективної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення досвіду низки зарубіжних країн, наприклад, США, Великобританії, Франції, Німеччини, Ізраїлю та інших показує, що діяльність приватних детективів регламентується відповідним законодавством. Так, в Англії кількість персоналу приватних охоронних і детективних фірм вдвоє перевищує кількість співробітників поліції. У США бюджет таких компаній на 50 відсотків вище, ніж бюджет усіх органів поліції разом узятих, а кількість співробітників складає близько 1 млн. чоловік. В Ізраїлі, при кількості населення близько 5 млн. жителів, нараховується близько 2 тис. детективних агентств [7, с. 140].

Таким чином, розширення переліку таких суб'єктів і в нашій країні задля запобігання злочинної діяльності надасть можливість закрити законодавчі прогалини й виявить додаткові сфери, що не у повній мірі захищені від неправного впливу. Розвиток приватних детективних агентств буде ефективною перспективою захисту прав, основоположних свобод, законних інтересів та потреб людини на шляху удосконалення кримінологічної політики у державі.

Тобто, досі не врегульоване питання легалізації діяльності приватних детективів, функцій і завдань яких свідчать про можливість розглядати їх у якості суб'єктів протидії злочинності. Хоча, досить спірне питання на практиці про те, що відсутність остаточного закріплення правового статусу перешкоджає повноцінному функціонуванню приватних детективних агентств. Не можна також сказати, що розшуковці з нетерплячістю чекають, щоб їхню діяльність почали регулювати. З однієї сторони, повноцінна й легальна робота їхніх агентств – це податки та робочі місця. З іншої, це чіткі межі, в яких детективи повинні будуть діяти. Разом з тим, відмітимо наявність ризиків порушення прав і свобод громадян при функціонуванні таких приватних детективних агентств [8, с. 115]. Зокрема, це відноситься до: права на невтру-

чання в особисте життя (що закріплено у ст. 31 Конституції України [3], ст. 18 Європейської конвенції із захисту прав людини та основоположних свобод [2], ст. 11 Закону України «Про інформацію» [1] тощо). Не на користь діяльності державних детективів, відносять: брак політичної волі на запобігання корупції (відсутність послідовності та пріоретизації; незацікавленість та неготовність посадових осіб до запобігання корупції); політична заангажованість; відхід від мети запобігання злочинності та зосередження на вирішенні виключно корпоративних та особистих інтересів; зловживання службовими повноваженнями та (або) їх перевищення тощо. Водночас запобіжна діяльність приватних детективів також не позбавлена недоліків та окремих ризиків, якими є зловживання наданими правами проведення детективної (розшукової) діяльності; витік приватної інформації; пріоритет корпоративних інтересів під час розроблення проекту Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність»; не врахування на нормативному рівні обов'язків щодо запобігання злочинності; самоусунення від лінії запобіжної діяльності тощо. Отже, у цьому випадку наочним є «зворотній ефект» – відсутність адекватного нормативно-правового акту, який би регулював діяльність цих суб'єктів, призводить як до умисного, так і несвідомого порушення ними діючого законодавства у різних сферах. Наприклад, серед таких діянь можна виділити кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (зокрема ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків, зловживання опікувальними правами, порушення авторського права і суміжних прав тощо). Вказані суспільно небезпечні діяння ускладнені відсутністю чітко визначеного процесу доказування, що має наслідком часті випадки прийняття необ'єктивних процесуальних рішень або неналежного здійснення процесуальних дій [9, с. 10].

Досвід країн, в яких приватна детективна діяльність законодавчо врегульована, показує, що функціонування приватних детективів і детективних підприємств та їх об'єднань значно підвищує відповідальність державної правоохоронної системи за своєчасне та високопрофесійне реагування на потреби громадян і суспільства, звільняє правоохоронців від необхідності виконання багатьох незначних і невласних їм функцій, сприяє загальному оздоровленню криміногенної ситуації. Так, приватні

детективи та приватні детективні агентства надають істотну допомогу суб'єктам підприємницької діяльності у вивченні репутації та фінансового стану позичальників та інших партнерів, визначенні їх спроможності реально виконувати взяті на себе фінансові зобов'язання, що значною мірою перешкоджає укладенню ризикованих угод та ухилення боржників від сплати заборгованості. Визначаючи можливості збору інформації, її обробки, використання (в рамках такої діяльності), необхідно визначити, що дозволено державою, а на що потрібно отримувати дозвіл у клієнтів, відповідних органів; які положення повинен містити типовий договір детективних послуг тощо [14, с. 238].

В цивілізованих, демократичних країнах, де виконання вимог конституційних норм і прав людини є основним ціннісним орієнтиром, інститут приватної детективної діяльності вже давно впроваджено у якості забезпечення додержання основоположних прав і свобод, законних інтересів та потреб людини та громадянина.

Як це не дивно, проте є й супротивники інституту приватних детективів, які зазначають, що запровадження детективної діяльності в Україні призведе до порушення прав пересічних громадян [11, с. 86], зокрема права людини на невтручання в особисте життя та сімейне життя, закріплене у ст. 31 Конституції України, ст. 18 Європейської конвенції із захисту прав людини й основоположних свобод, ст. 11 Закону України «Про інформацію» [1–3; 17, с. 131–137].

Тут вирішення питання про надання повноважень видавати дозвіл на здійснення приватної детективної діяльності (свідоцтво на таке право, його припинення чи анулювання; ведення реєстру суб'єктів детективної діяльності; вирішувати всі необхідні питання стосовно відповідного посвідчення приватного детектива; контролю виконання законодавства України приватними детективними бюро (контор, агентств, фірм); межі правового статусу фізичної особи, що здійснює приватну детективну діяльність або як юридичної особи, що спеціалізується на здійсненні приватної детективної діяльності.

Ми, як і низка інших дослідників, вважаємо приватну детективну діяльність – засобом захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб, а не тільки складноскладеною діяльністю з комплексу різноманітних заходів пошуку та фіксації даних про діяння окремих осіб та груп, отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави, а також інші пізнавальні дії на шляху розслідування події. Для здійснення такої діяльно-

сті потрібні певні повноваження, бо детективні функції носять високий рівень відповідальності та надмірний рівень емоційної напруженості. Тут буде виправдано доречними творчий підхід в ході встановлення фактичних даних.

За сучасних умов стану захисту прав та інтересів фізичних і юридичних осіб недержавними структурами, вказують про актуальність необхідності забезпечення реальної, а не декларативної змагальності сторін на досудовому слідстві; можливість розглядати ц як додаткові надходження в державний бюджет та сприяння великої кількості розкриттів злочинів [16, с. 371–372]. Взагалі, наявність легальної приватної детективної діяльності різко підвищить якість і відповідальність усієї державної правоохоронної системи та покращить компетентність детективів (агентів) у реагуванні на потреби громадян і суспільства загалом [15].

Ще з початку АТО [6] активізувалася «детективна» (розшукова) діяльність у Донецькій і Луганській областях, що було пов'язано з пошуком людей і майна на цих територіях [12, с. 20–21; 15; 16, с. 371–372].

В тому числі, це певна психологічна праця (в її соціальному, комунікативному та організаційному аспектах). Щодо соціального аспекту, працівники агентств виступають як відокремлена професійна група, з діяльністю якої суспільство пов'язує надання певних допоміжних (або сервісних) послуг, пошук осіб, охоронні послуги, послуги з супроводження, попередження злочинної діяльності. Ефективність такої діяльності передбачає допомогу у ефективності захисту та втілення справедливості у соціальні відносини, у забезпечення стабільності суспільного розвитку, задоволення індивідуальних потреб та інтересів. Комунікативний аспект передбачає особливості цієї «професії», тому що спілкування з різними категоріями громадян є одним з основних шляхів отримання інформації. Тобто, до детектива ставляться професійні вимоги входження в контакт, управління психологічним станом інших людей, вміння направляти розмову в необхідне русло тощо. Організаційний ж аспект – це вміння планувати свою роботу, розподіляти час з метою його ефективного використання має сенс у всякій роботі. Проте, планування робочого часу для діяльності співробітника детективного агентства, організація себе та інших, концентрацію зусиль є необхідними умовами реалізації своїх повноважень. Характерною рисою такої діяльності є також її індивідуальність (як діяльність слідопита одиночки або митця своєї справи).

Слідчий, як виконавець замовленого завдання, у більшості, особисто виконує переважну більшість різноманітних за своїм характером дій [13; 15, с. 49; 16, с. 370–373].

Висновки. Таким чином, в сучасних умовах реформування законодавства України на шляху переходу на європейські й найкращі світові стандарти в тому числі у сфері захисту прав, свобод людини і громадянина в Україні якраз і відчувається зростання попиту на детективні послуги. Що в свою чергу вимагає розвиток нашої детективної з неухильним дотриманням принципів верховенства права, законності, прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, збереження професійної таємниці, конфіденційності, взаємодію з правоохоронними органами, органами державної влади та місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, волонтерами та громадянами.

Перспективи подальших розробок. Набувши законодавчого забезпечення, приватна детективна діяльність – спроможна стати інструментом захисту основоположних прав і свобод, законних інтересів та потреб людини і повноцінною складовою механізму забезпечення конституційних прав і свобод людини, захист законних прав та інтересів юридичних осіб.

Список використаної літератури:

1. Закон України "Про інформацію" від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та європейський суд з прав людини Міністерство юстиції. URL : <https://minjust.gov.ua/m/konventsija-pro-zahist-prav-lyudini-i-osnovopolojnih-svobod-ta-evropeyskiy-sud-z-prav-lyudini>
3. Конституція України від 13 квітня 2012 року № 9627-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
4. Методичні рекомендації для центральних органів виконавчої влади щодо застосування в законотворчій діяльності Конвенції про захист прав і основних свобод людини від 21 листопада 2000 року. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0040323-00#Text>
5. Указ Президента України "Про введення воєнного стану в Україні" від 24 лютого 2022 року № 64/2022. *Президент України. Володимир Зеленський. Офіційне інтернет-представництво*. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
6. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року "Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України" від 14 квітня 2014 року № 405/2014. *Президент України. Володимир Зеленський. Офіційне інтернет-представництво*. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/405/2014>
7. Беліков Ю. М. Недержавна правоохоронна діяльність: передумови виникнення, поняття, місце в системі правоохоронної діяльності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2013. Випуск 4. Том 2. С. 138-142.
8. Бичін С. О. Актуальні методи дослідження детективної діяльності в механізмі запобігання злочинності. *Європейські перспективи*. 2019. № 2. С. 111-117.
9. Гончаренко А. Частный детектив по-украински. *Аргументы и факты*. 2010. № 16. С. 10.
10. Калюга К. В. Щодо сучасного стану детективної діяльності в Україні (обґрунтування можливості та доцільності детективної діяльності в Україні). *Криміналістика і судова експертиза* : міжвідом. наук.-метод. зб. / Київський НДІ Судових експертиз; редкол.: Д. В. Журавльов (голов. ред.) та ін. Київ, 2022. вип. 67. С. 236-249. (1072 с.).
11. Кожевніков Г. К. Приватна детективна діяльність і право громадянина на невтручання в особисте життя. Детективна діяльність в Україні: проблеми і перспективи : матеріали междунар. науч.-практ. конф. (м. Харків, 25-26 січня. 2013 р.). Харк. екон.-прав. ун-т. Харків : Право, 2013. С. 86-87.
12. Мулявка Д. Г., Шопіна І. М., Шилле О. О. Правовий статус суб'єктів приватної детективної (розшукової) діяльності : монографія. Ірпінь : Університет ДФС України, 2019. 124 с.
13. Плохой І. І. Приватна детективна діяльність: чи буде вона? URL : <http://pravoznavec.com.ua/period/article/11082/%CF>
14. Поливанюк В. Д. Міжнародний досвід надання приватних детективних послуг Всеукраїнський самміт приватних детективів: матеріали доповідей (м. Дніпро, 30 листопада 2017 р.). Дніпро : ДДУВС, 2018. С. 237-239.
15. Рахновський Є. А. Вам потрібен легальний приватний детектив? *Віче*. 2007. № 17. С. 49.
16. Юрко С. С. Перспективи законодавчої регламентації детективної діяльності в Україні. *Право і суспільство*. 2014. № 52. С. 370-373.
17. Юрченко А. О., Усенко А. О. Проблеми легалізації інституту приватної детективної діяльності в Україні. Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика). 2018. Вип. 3-4 (12-13). С. 131-137.

Kaliuga K. V. Regarding the observance (guarantee) of fundamental rights and freedoms, legitimate interests and needs of a person when conducting detective work

The purpose of the article is to study the observance (guarantee) of fundamental rights and freedoms, legitimate interests and human needs when conducting detective work.

Methodology. To achieve the set goal and ensure the scientific objectivity of the obtained research results, a set of modern general scientific and special methods used in legal science was used.

The results. The article is devoted to the analysis of the current state of detective activity in Ukraine. The public and private sector of detective activity in Ukraine was studied; possibilities and expediency of its legalization and functioning. A number of draft laws on the legalization of detective activity were considered; prerequisites for applying for such services; considered, so to speak, prototypes of such activity. The experience of foreign countries and the achievements of active Ukrainian agencies are illustrated. The significance of the particularity of this type of law enforcement activity is highlighted, its individuality and usual practice (like any other type of economic activity) are emphasized at the same time. Preliminary conclusions were made about the state of its functioning and prospects for further development and ways to improve detective activity in Ukraine were outlined, etc.

The scientific novelty lies in the fact that this article is the first in Ukraine to study the observance (guarantee) of fundamental rights and freedoms, legitimate interests and needs of a person when conducting detective work. The most significant results of the research, which determine its scientific novelty and determine the contribution of the authors to the development of the mentioned issues, are the following provisions and conclusions: it is stated that in the current conditions of reforming the legislation of Ukraine on the way to transition to European and the best world standards, including in the field of rights protection, of human and civil liberties in Ukraine is precisely where the demand for detective services is felt. Which, in turn, requires the development of our detective work with strict adherence to the principles of the rule of law, legality, rights, freedoms and legitimate interests of individuals and legal entities, preservation of professional secrecy, confidentiality, interaction with law enforcement agencies, state and local self-government bodies, enterprises, institutions, organizations, volunteers and citizens.

Having acquired legislative support, private detective activity can become a tool for the protection of fundamental rights and freedoms, legitimate interests and needs of a person and a full-fledged component of the mechanism for ensuring the constitutional rights and freedoms of a person, protection of the legal rights and interests of legal entities.

Practical significance. The article contains a definition of private detective activity as a means of protecting the rights, freedoms and interests of individuals and legal entities, and not only as a complex activity consisting of a complex of various measures of searching and recording data on the actions of individuals and groups, obtaining information in the interests of the safety of citizens and society and the state, as well as other cognitive actions on the way of investigating the event. It is noted that certain powers are required to carry out such activities, because detective functions carry a high level of responsibility and an excessive level of emotional tension. We emphasize a creative approach in the course of establishing factual data with such an effective means.

Key words: detective activities, detective firms, detective agencies, detective services, journalistic activity, entrepreneurial activity, law enforcement activities, private security activity, security firms.

НОТАТКИ